

Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek

a regionális kutatások periodikus kiadványa, az észak-magyarországi regionális fejlesztés szakmai folyóirata

Megjelenik félévenként az Észak-magyarországi Regionális Kutatásokért Alapítvány, a Miskolci Egyetem Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet, az Észak-Magyarországi Regionális Fejlesztési Ügynökség Közhasznú Nonprofit Kft. és a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Kereskedelmi- és Iparkamara támogatásával.

A folyóiratban megjelent tanulmányokat két független szakértő lektorálta és ajánlotta közlésre.

IX. évfolyam 1.szám

www.strategiaifuzetek.hu

Felelős kiadó:

Prof.Dr. Kocziszky György
intézeti igazgató
Miskolci Egyetem Világ- és Regionális
Gazdaságtan Intézet, Miskolc

Szerkesztőség:

Észak-magyarországi
Regionális Kutatásokért Alapítvány
E-mail: emorka1@gmail.com
www.emorka.hu

A szerkesztő bizottság tagjai:

Prof.Dr. Benedek József DSc	(geográfus, egyetemi tanár, az MTA külső tagja, Babes-Bolyai Tudományegyetem Földrajztudományi Kar, Kolozsvár)
Bihall Tamás	(közgazdász, elnök, BAZ Megyei Kereskedelmi és Iparkamara)
Dr. Elekes Tibor	(geográfus, egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Műszaki Földtudományi Kar, Földrajz Intézet)
Prof.Dr. Kerekes Sándor	(közgazdász, egyetemi tanár, Budapesti Corvinus Egyetem, Gazdálkodástudományi Kar)
Prof.Dr. Kocziszky György	(közgazdász, egyetemi tanár, Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet)
Dr.habil Kotics József	(kulturális antropológus, egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar)
Prof.Dr. Vincze Mária	(közgazdász, nyugalmazott egyetemi tanár, Babes-Bolyai Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Kolozsvár)

Főszerkesztő:

Dr. G.Fekete Éva (geográfus, egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar VRGI)

Szerkesztők:

Lipták Katalin (közgazdász, tudományos segédmunkatárs)
Siposné Dr. Nándori Eszter (közgazdász, egyetemi adjunktus)
Dr. Tóth Géza (geográfus, egyetemi docens)

Technikai szerkesztők:

Baksa Sára, Serdült Balázsné

Nyomdai munkák

MAXIMA CS-A
Nyomdai és Kereskedelmi
Szolgáltató Kft.

ISSN 1786-1594

Tartalomjegyzék / Contents

TANULMÁNYOK

- János Péntes – Gergely Tagai* 5
The potential Effects of the “melting” of state borders on the border areas of Hungary
- Medve-Bálint Gergő és Sara Svensson* 19
A helyi önkormányzatok eurorégiókban való részvétele Közép-Európában
- Jaschitz Mátyás* 33
Együtt vagy szétválasztva? Kísérletek a két Komárom térszerkezeti súlyának megállapítására

MŰHELY

- Bali Lóránt* 43
A horvát-magyar határ menti együttműködés főbb aspektusai és leképeződései Barcs és Zala megye példáján
- Szanyi Szabolcs* 56
A Szatmár-Beregi sík természeti értékei” – Tervezet egy nemzetközi bioszféra rezervátum kialakítására.
- Egervári Dóra* 65
Határtalan információáramlás? – Az információhoz és dokumentumokhoz való szabad hozzáférés esélye és lehetősége Baranyában és Szlavóniában
- Szilágyi Ferenc* 75
Az Érmellék mint határ menti kistérség stratégiai értékelése és lehetséges jövőbeli státusza

TÉNY-KÉP

- Ricz András* 90
A határon átívelő programok hatásai Vajdaság területi fejlődésére – az ezeken alapuló területi együttműködések továbbfejlesztésének lehetőségei
- Csetnek Tímea Tünde* 104
Kapacitás-és intézményfejlesztés a román-magyar határ menti övezetben

KITEKINTŐ

- Kocziszky György* 110
Könyvismertetés: Románia. Tér, gazdaság, társadalom. Szerk.: Benedek József. Kriterion Könyvkiadó

Summaries

113

Tisztelt Olvasó!

A Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Karának jóvoltából egy olyan kiadványt tart a kezében, amely nem csak a határ menti együttműködésekkel foglalkozó elemzéseket, tanulmányokat tartalmaz, hanem tisztelettel adózik a tragikusan fiatalon elhunyt európai parlamenti képviselő, Pálfi István (1966-2006) emlékének is.

Akik Magyarországon a határon átnyúló együttműködések, fejlesztések ügyével foglalkoznak, jól ismerték őt. Fáradhatatlanul járta a határtérségeket még súlyos betegsége idején is, hogy uniós tapasztalataival segítse a régiófejlesztés helyi szereplőit. Meghatározó szerepet játszott az ilyen együttműködések számára új horizontot nyitó EU-s EGTC-rendelet kidolgozásában, ezáltal képviselőtársaival a magyar terület- és vidékfejlesztés számára is fontos, széles körben és rugalmasan alkalmazható és alkalmazott eszközt alkotott.

Munkájának elismeréseként alapította meg a magyar kormány a róla elnevezett díjat, amelyet minden évben olyan közéleti szereplőnek adnak át, aki sokat tett a határ menti együttműködések sikeréért, ezáltal az európai népek közeledéséért. Első alkalommal 2010-ben Ján Olbrycht lengyel EP-képviselő, majd 2011-ben Michel Delebarre, a Régiók Bizottságának korábbi francia elnöke volt a díjazott.

A képviselő szellemi hagyatékát az özvegy, Pálfiné Pántya Anikó vezetésével gondozó és továbbvivő szervezet, a Pálfi István Régiófejlesztési Alapítvány és a Határon Átnyúló Kezdeményezések Közép-európai Segítő Szolgálat (a CESCO) 2010-ben és 2011-ben is pályázatot hirdetett fiatal kutatók és egyetemisták számára olyan pályamunkák elkészítésére, amelyek valamely határon átnyúló problémával magas színvonalon foglalkoznak, lehetővé téve az akadémikus megközelítésen túlmenően az elért eredmények gyakorlati hasznosítását is. Jelen kiadvány tanulmányainak témái jelzik, hogy mennyire színes világról van szó. Egyrészt találkozhatunk elméleti jellegű írásokkal, mint amilyen például a Tagai-Pénzes szerzőpáros tollából származó, a határok oldódásának területi potenciálvizsgálatát érintő tanulmány vagy Sarah Svensson és Medve-Bálint Gergő elemzése az önkormányzatok határon átnyúló együttműködési hajlandóságáról.

Konkrét határtérségek fejlesztési lehetőségeit vizsgálja Szilágyi Ferenc (Érmellék), Ricz András (Vajdaság), Bali Lóránt (Barcs térsége). A határ menti fejlesztési tematikára pedig Szanyi Szabolcs kárpátaljai tájvédelmi, valamint Egervári Dóra baranyai művelődési témájú tanulmánya hozható fel példaként.

A különszám színességéhez a CESCO két munkatársa is hozzájárult: Jaschitz Mátyás a két Komárom vonzáskörzeti viszonyainak elemzésével, Csetnek Tímea pedig a határ menti kapacitásfejlesztéssel kapcsolatos írását osztja meg az olvasóval.

Ezúton szeretnénk megköszönni dr. Kocziszky György professzornak - úgyis mint a megjelenést magára vállaló Gazdaságtudományi Kar dékánjának, úgyis mint a CESCO korábbi elnökének - a biztatást, valamint a szakmai és anyagi segítséget, amelyet a kiadvány megjelentetéséhez nyújtott, dr. Gadócziné Fekete Éva tanárnőnek pedig a szerkesztési, nyomdai előkészítési munkákat. Bízva abban, hogy a tanulmánygyűjtemény számos új, érdeklődésre számot tartó információval szolgál, ajánlom a Tisztelt Olvasó figyelmébe az alábbi írásokat!

Budapest, 2012. május 7.

Ocskay Gyula
főtitkár
CESCI

Tanulmányok

János Péntzen – Gergely Tagai

The potential effects of the “melting” of state borders on the border areas of Hungary

The effect of borders can have important impact on the possibilities of spatial development. Many theoretical, methodological and empirical questions can arise about the investigation of this phenomenon and about the interpretation of it. In this domain of interests the issues of integration processes and their relation to borders (and border effects) have significant role. In this study, focusing primarily on border areas, many important and popular methods of analysing the effect of economic integration are presented. One of the most spectacular methods – the potential model – is investigated in detail in order to analyse the theoretical cross-border effect of the most important economic centres on the border areas of Hungary.

Keywords: border effects, integration, spatial development, potential model.

JEL code: R11, C10.

Introduction

Hungary is situated in East Central Europe and specific among the European countries, as there are seven neighbouring countries along its borders. Hungary is bordered by Austria on the west, by Slovakia on the north, by Ukraine on the north-east, by Romania on the east and south-east, by Serbia, Croatia and Slovenia on the south. The neighbouring countries – except for Austria – are post-socialist states struggling with the same transformation problems after the political changes in 1989-1990, when communism collapsed. Hungary is situated in the lower central parts of the Carpathian Basin, therefore most of the state borders are not natural barriers – put aside the river Danube on the north-west and the rivers on the south-west.

Presently Austria, Hungary, Slovakia, Slovenia are members of the European Union, since 2007 Romania has also been a member of the community and Croatia is a candidate state. Accordingly, most part of the Hungarian state borders are internal border of the European Union (after the end of 2007 – besides Austria – Hungary, Slovakia and Slovenia became members of the Schengen Agreement, so the traffic at border crossing points might have become freer).

The development level of the infrastructure that creates the background of the cross-border co-operations is characterised by significant regional disparities as a result of different natural, political, social and economic conditions.

In order to describe the situation of the border areas of Hungary, it is necessary to illustrate the changes of the spatial pattern of the country. The most important dimensions are the followings:

- Since the evolvement of the modernization of Hungary – since the middle of the 19th century – the role of Budapest has become a determinant factor in the spatial pattern. After the political transition the dichotomy between Budapest and the countryside became to more significant.
- Macroregional disparity has appeared between the western and the eastern part of Hungary, which can be modelled like a West-East slope.
- Partly as a result of the development policy of the communist era that focused on the towns and the major settlements, the urban-rural dichotomy according to the hierarchy and size of the settlements has become a characteristic feature of the Hungarian spatial pattern (*Nemes Nagy* 1994).

There are significant disparities between the development level of the western and eastern border area, as a result of the effects of the communist era and the new processes after the political transition.

The first aim of the current study is to illustrate and calculate the economic effect of the neighbouring participants of the economy on the border area of Hungary. In our opinion, this pattern can represent the area of possible and viable economic interactions between Hungarian and neighbouring territories. The second one is to demonstrate the transition of the border areas since the political changes and explore the different characteristics of the sections of the Hungarian state border.

The effect of borders on the spatial development

In general, borders are perceived as features acting as a constraint rather than an incentive upon the operation of spatial systems (Reichman 1993). Borders often appear as barriers having important effect on the regional development (Van Geenhuizen et al. 1996). It is easy to understand how borders can have a place of high priority in the integration process by looking back upon the theory of August Lösch (1962) on regional systems of market areas, which points out the role of the borders as barriers. The economic landscape that Lösch sketched out is divided by borders. Borders always have a distortive effect on possible functional (market, employment, etc.) networks, even if they are not completely impermeable (Niebuhr-Stiller 2002). Taxes introduced at the state borders could be compared to the elongation of distances in an economic sense (Lösch 1962).

Consequently, the presence of borders can generally have a negative effect on spatial relations, as they block potential connections and reduce the productivity of the economic sector in many ways. For this reason, economic entities strive to settle more distant from the border, near to the inner centres, where they can extend their market area. Thus border regions themselves suffer a great handicap in the field of economic activities and that of the accessibility of goods, and in many instances they can be viewed as deserts (Lösch 1962).

As a result of this, decrease and discontinuity can be observed in the number and intensity of activities (Van Houtum 2000). An increase in the expenditures might occur due to the higher risk for investments in the case of border areas in insecure political situation (Hansen 1977, Ratti 1993).

Certain border areas – including Eastern-Hungary – can be described as peripheries not only from geographical point of view, but from economic aspect as well (Nemes Nagy 1996, Lócsei-Szalkai 2008). Border regions are frequently described as underdeveloped areas and can often be affirmed empirically (Petrakos-Topaloglou 2006), especially in Central and Eastern Europe (Erkut-Özgen 2003). The Eastern border area of the post-socialist countries in Eastern-Central-Europe forms almost a continuous backward area that can be regarded as a ‘wall’ (Gorzalak 1996). The peripheral situation strengthened after the WW II. because of the appearance of new state borders and the protectionism, import substituting industrial developments, lack of connections between new states (Kovács 1990, Süli-Zakar 1992).

The characteristics of borders have dominant effect on the neighbouring territory though the border area also has influence on the features of the border itself (Hansen 1977). However, typically not just the formation of present borders effected the less favourable situation of these regions, as the settlement structure and many characteristics of the economic and social activities had grown much earlier (Hardi 2001). Borders of the countries in Central and Eastern Europe have been changed many times in the course of the past centuries, and have broken again and again the natural run of development (Hajdú 2005).

The different economic characteristics of border areas result in a diverse income pattern compared to the non-border territories. Obviously, the income pattern of the border area itself is not homogenous. As a result of the concentrated flows and the employment effect, higher level

of income can be detected in the surroundings of border crossings related to the other parts of the border area (*Kozma 2006, Péntzes 2006*).

The different characteristics of border areas tend to generate higher level of income inequalities compared to the non-border areas according to James Peach's theory about the income inequalities of the US-Mexican border (*Peach 1997*). However, significant part of the incomes appears in the grey or black economy in the case of border areas (*Jakobi-Kiss 2003*).

The ‘melting’ of national borders can help to re-establish former spatial relations, as their barrier function decreases; in this manner their contact zone-role can become stronger (*Erkut-Özgen 2003*). Besides, opening national borders also help social cohesion by increasing the mobility of people or creating the possibility of that. Consequently, border regions may be put in a state of flux by their changing economic role through the reallocation of activities and opportunities (*Topaloglou et al. 2005*).

As a result of the integration process, border areas might become contact zones where the open border generates connections between the two sides of the border (this is the third approach – besides barrier and filter approach – according to *Ratti 1993*). An open border area might attract investments that profit from the different characteristics of the other side of the state border (differences in wages, taxes, restrictions, consumption customs etc.). A certain development level is necessary to induce economic interactions, however a considerable gap between the development levels of the neighbouring territories can also be an obstacle in the cross-border co-operations (*Van der Velde-Wever 2005*).

Effects of integration and the integration of borders

Fundamentally, an integration process should be a win-win game (*Breuss 2001*). But, as a matter of fact, gains and losses are not balanced in many cases; some pay most of the costs of the enlargement and others have the benefits of it. This can vary over not just different countries, but also over different regions of a state. In this framework border regions are one of the most important types of areas.

Nevertheless, the effects of integration on border regions are hard to judge unanimously. Some authors claim (for example *Huber 2004*) that the influence of the enlargement of the European Union in the past twenty years was mainly neutral on borderlands with a few positive and with a few negative consequences. Whereas, the latest great integration step of the EU – the Eastern Enlargement – seemed as an important and very effective act with respect to the border regions.

In this process, those border areas, which are near to a prospering market or an economic centre of a neighbouring country can take advantage of the integration. The increase in cross-border trade, the change in wage rates, the growth of employment related to gain in labour supply affect mainly newly joined and less developed countries (*Niebuhr 2004, Pfaffermayr et al. 2004*). Whereas, the border regions of neighbouring countries have often suffered a decline in wages and increase in unemployment as a consequence of that. This evidence was also investigated through the impacts of German re-unification (*Buettner-Rincke 2007*).

The situation of the border regions as it was mentioned above is an important aspect of judging them, since they can gain above average benefits by it (*Niebuhr 2004, 2005*). Border areas with favoured location make profit of their attractiveness and better accessibility conditions in many respects, relative to other non-border regions and along the external borders of the integration areas. While borders are ‘melting’ in the EU internal space, they are ‘freezing’ in the external spaces (*Topaloglou et al. 2005*). Consequently, these areas are facing many problems, possible serious difficulties due to their low economic performance and unfavourable access to European markets (*Niebuhr 2004*).

The success of the integration of border areas is influenced by not just the ‘destruction’ of the borders themselves, but by the real possibilities of a single person, firm or investment to cross a border (Kozma 2006). Common language or common currency has a stimulating effect on this and the lack of these advantageous elements can raise many difficulties in the flow of cross-border migration and co-operation. Moreover, it can also be an ‘invisible’ barrier when the differences in development are too considerable between the neighbouring countries: if the purchasing power of an area lags behind the others remarkably cannot take advantage of the opportunity of the ‘melting’ borders as required.

Techniques to measure integration benefits and border effects

The methods of describing the impact of an integration process cover a wide spectre of techniques of spatial analysis. Benefits can be measured simply by statistical enumeration or typifying regions through their characteristics, supported by factor and cluster analysis (Topaloglou et al. 2005). Measuring the change of economic specialisation and spatial concentration relating to integration can also be useful to reveal the benefits (Wieser 2004). Multivariate regression models are also often used in the investigation of possible integration effects (Buettner-Rincke 2007, Huber 2004), and in the exploration of special impacts of border regions on the border situation can easily be built in them as a determinant factor (Niebuhr 2004, 2005).

Several spatial econometric models of macroeconomics – for example the spatial computable general equilibrium (SCGE) model (Bröcker 1998) or OEF World Macroeconomic Model (Breuss 2001) – can be found among the techniques of measuring the integration benefits and border effects. Besides, core-periphery models of New Economic Geography also have their role in exploring how an integration process affects border regions (Niebuhr 2005). Completed by other techniques, for example, regression analysis (Buettner-Rincke 2007, Niebuhr 2004), these applications can give a properly complex explanation of the phenomenon.

However, beside the great variety of measurements to describe the integration benefits and impacts especially on border regions, the most frequent methods of investigations, are rooted in gravity-based approaches. Based on a formal-logical analogy with the Newton law of gravitation, gravitation models are often used to estimate the measure of trade or migration (labour and employment) flows. For these types of flows, physical borders and other barriers (tariffs, currency and language) are strict impediments and it is hard to cross them. Nevertheless, these elements are used to build in the models to denote border effects (McCallum 1995). The possible benefits of integration on borders can be revealed by simulating the reduction of border effects (Brown-Anderson 2002), modelling unimpeded trade and migration flows and an advantaged market access.

Potential model applications and their use in the investigation of borders and integration

The potential model developed by John Quincy Stewart for geographical application (Stewart 1941) is one of the key methods of measuring spatial interaction. In potential model applications, similarly to gravity models, the strength of interaction is taken into account by the masses (economic power, number of inhabitants) and distances of spatial bodies (in most of the cases settlements, regions, countries). In contradiction to the former one, the potential model does not concentrate on single forces effecting an entity, but on the sum of them. Namely, it shows how the entirety of a system affects one of its elements (Tagai 2007).

To describe the complex situation of a system built up by spatial relations it is useful to investigate all the influential factors. The most important thing is to reveal the internal conditions of a system, how large impulses overtake a given point. It is expressed in the term of internal potential and it is used to be measured according to the next formula:

$$(1) P_{in}(A_i) = \sum_{j=1}^n \frac{M_j}{d_{ij}^b}; \quad (2) P_{self}(A_i) = \frac{M_i}{d_{ii}^b}; \quad (3) P_{ex}(A_i) = \sum_{k=1}^n \frac{M_k}{d_{ik}^b}$$

($P_{in}(A_i)$): internal potential of „i” point; M_j : the weight of „j” point within the investigated area; d_{ij} : distance between „i” and „j” points; (2) $P_{self}(A_i)$: self potential of „i” point; M_i : the own weight of „i” point; d_{ii} : the distance assigned to „i” point; (3) $P_{ex}(A_i)$: external potential of „i” point; M_k : the weight of „k” point locating outside the investigated area; d_{ik} : distance between „i” and „k” points; (1-2-3) b: index based on experience, in this investigation equals with 2)

Besides, as the elements of the system have their effect on themselves, self potentials in many instances need to be regarded (2). Internal and self potentials reveal the inner structure of an investigated system as it would be completely closed without any external connections (3). Generally, it would conduce to a misleading result, as closed (economic) systems are hard to find in the world. Thus, external effects of a defined area outside the investigated system can also be taken into account, through external potential. By summing up the elements, total potentials can be supplied.

One of the original meaning of term ‘potential’ is the measure of proximity of people or economic goods to a given point (*Stewart* 1948). The proximity of a place indicates the accessibility of people to the given system. As the probability of the occurrence of social interactions is greater in the more accessible places, accessibility can be interpreted as a measure of the intensity of possible contact or social intensity (*Pooler* 1987).

The intensity of possible contacts can change in several ways. It can occur that the weight of a social or economic mass is the changing element of a system (*Frost-Spence* 1995). Similarly, accessibility conditions can also be developed (*Smith-Gibb* 1993, *Tóth* 2005). When an improvement in potential values cannot be attached directly to accessibility or mass function, but it is related to the reduction of impediments (tariffs, borders) among the parts of the system, then integration benefits can be estimated (*Clark et al.* 1969, *Keeble et al.* 1982).

Without barriers, border regions become more permeable and can be the main beneficiaries of the gains related to an integration process, on the basis of the principles of the model, as they are closer to foreign economic centres than the internal parts of the country (*Niebuhr* 2004, 2005). The roles of distance, market size and agglomeration economies in the process of cross-border interaction, which are built in the potential model, constitute a complex framework, which shows how the release of different barriers generates benefits not just for the border region but for the whole system, too (*Petrakos-Topaloglou* 2006, *Pfaffermayr et al.* 2004). By the combination of the model with other techniques and applications this image can be shaded onward (*Topaloglou et al.* 2005, *Niebuhr* 2004, 2005).

Methods of the analysis

In order to measure the contribution of the substantial local economies along the Hungarian state border to the economic potential of the border area, it is essential to find an indicator that

- represents the extent of the local economies (settlements or municipalities),
- is calculated by the same (or at least similar) methods of data collection in several countries,
- is measured at the same time period.

Under these constrains the number of persons in employment by the locality of place of work was chosen in the investigation (in fact this definition might be simplified as the number of local places of work). The data collection is based on the census of Hungary and those of the neighbouring countries in 2001 and 2002. In the case of several countries only the data about the number of persons in employment by the locality of residence are available. However, this

indicator does not make allowance for commuting, but it is appropriate to represent the economic weight of the localities.

In order to create a detailed model about the border area, the lowest territorial level – that can be researched with statistics available in the censuses – is the base of the analysis. According to the different administrative categories of data collection in the countries, settlements or municipalities (the LAU2 or former NUTS5 level in the methodology of the European Union) are regarded in the study. Nevertheless, it was necessary to narrow the number of localities. It is assumed that the larger centres might illustrate appropriately the economical potential of a given area. Those localities are involved in the investigation that have higher value than the Hungarian average number of persons in employment by the locality of place of work in the light of the censuses in 2001 and 2002. The mentioned threshold value is 1117 employed persons by localities.

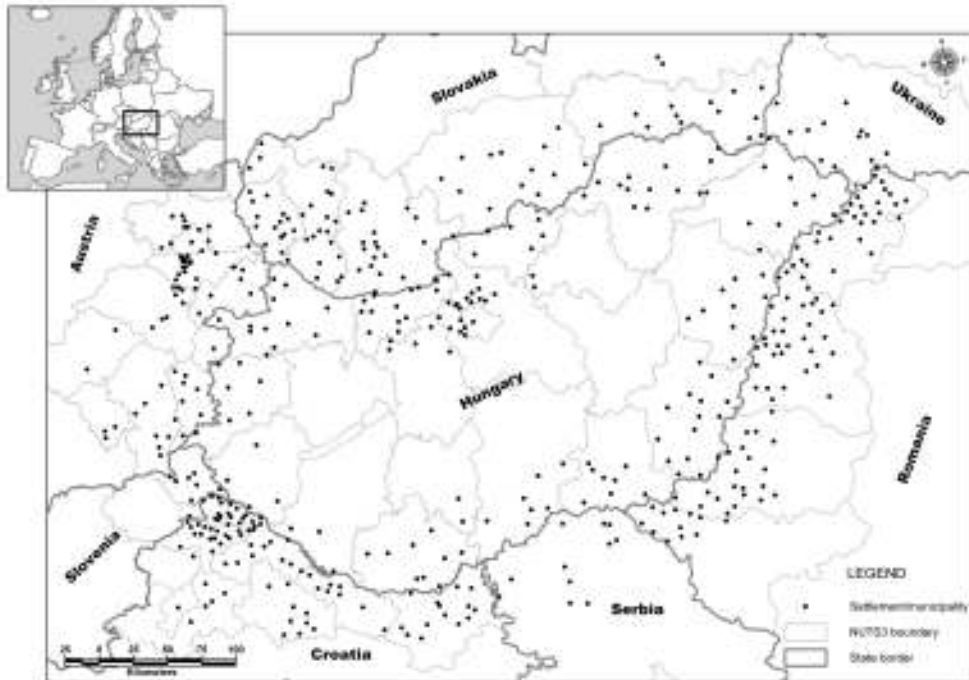

Figure 1. The settlements and municipalities involved in the investigation.

Source: Own drawing

The primary aim of the current study is to analyse the border areas in Hungary, so a specific zone was allocated. The zone is based on the accessibility of the non-stop road border crossing points. It has also been assumed, that only a narrow belt is affected directly by the economic centres located beyond the state border. In the current study, this distance was limited in 60-65 minutes far from the non-stop road border crossing points situated along the Hungarian state border. Distances were calculated by road accessibility and were expressed in minutes. The localities involved in the investigation were allocated with the help of a route planner (Marco Polo EuroRoute 2005) and a mapping software (ArcView GIS version 3.3). (*Figure 1*)

After narrowing the size and decreasing the territorial extent – 145 Hungarian and 367 surrounding localities were involved in the subsequent analysis. 67 Austrian, 83 Slovakian, 12 Ukrainian, 98 Romanian, 11 Serbian, 88 Croatian and 8 Slovenian localities were reckoned with. The number of localities is particularly affected by the physical geography, the history and the economic characteristics of a given area.

Results of the application of the potential model

The core question of the study is how the potential effect of the external economic centres can be modelled in the case of the settlements of the Hungarian border area. In order to illustrate the value of the influence the potential model was applied for the concerned zone.

The formula and the most important attributions of the potential model have already been detailed previously. Only the internal and external potential was regarded in the calculation from the three components of the model, as the value of the self potential is unimportant from the aspect of the analysed problem. In the case of both regarded components of the calculation the points of potential fields are composed by the localities. The weight of points was expressed by the number of persons in employment by the locality of place of work or the number of persons in employment by the locality of residence. Finally, the distances between the localities were calculated by road accession in minutes (as it has been detailed formerly). The following maps illustrating the potential field were created with the help of interpolation method (by the GoldenSoftware Surfer software) that simplifies and models the real pattern.

The internal potential was calculated by all the Hungarian localities – not only in the border area – that have higher number of persons in employment by the locality of place of work than the average value. Altogether 297 settlements were involved in this part of the analysis, disregarding the administrative status. The results can be summarised as the value of internal potential depends on the distance from Budapest (the number of persons in employment is approximately tenfold higher in the capital than in the second largest town, Debrecen). The highest internal potential values occur at the western ‘gate’ settlements (edge cities) of Budapest, close to the turn-off motorways. However, a continuous zone of low internal potential appears on the north, east, south and west parts of the country along the state border (except North-Western Hungary) as a result of the calculation. The effect of the largest regional centres in Hungary – Miskolc, Debrecen, Szeged, Pécs – cannot modify significantly this kind of peripheral situation (Figure 2.).

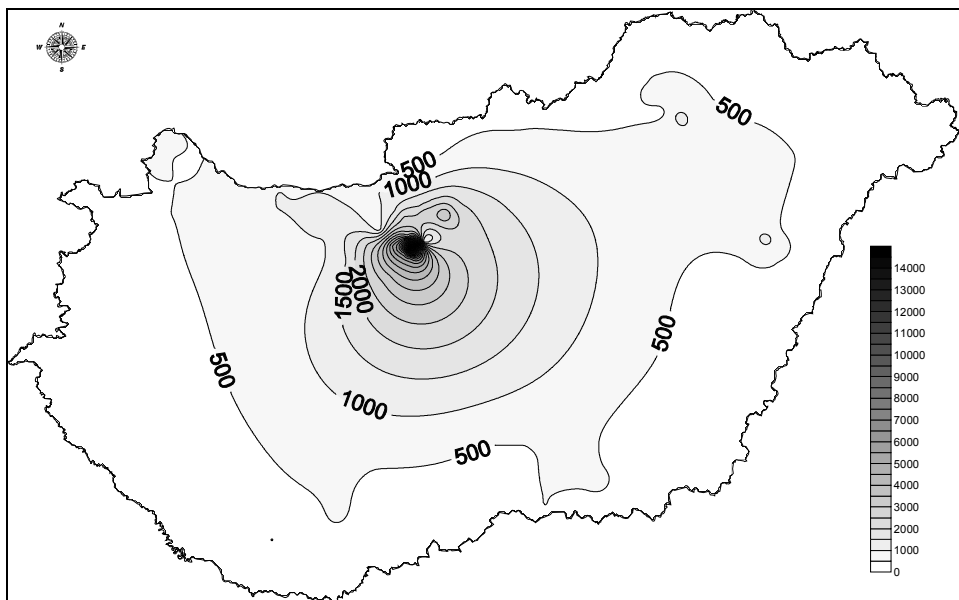

Figure 2. The pattern of internal potential.
Source: Own calculation (KSH data)

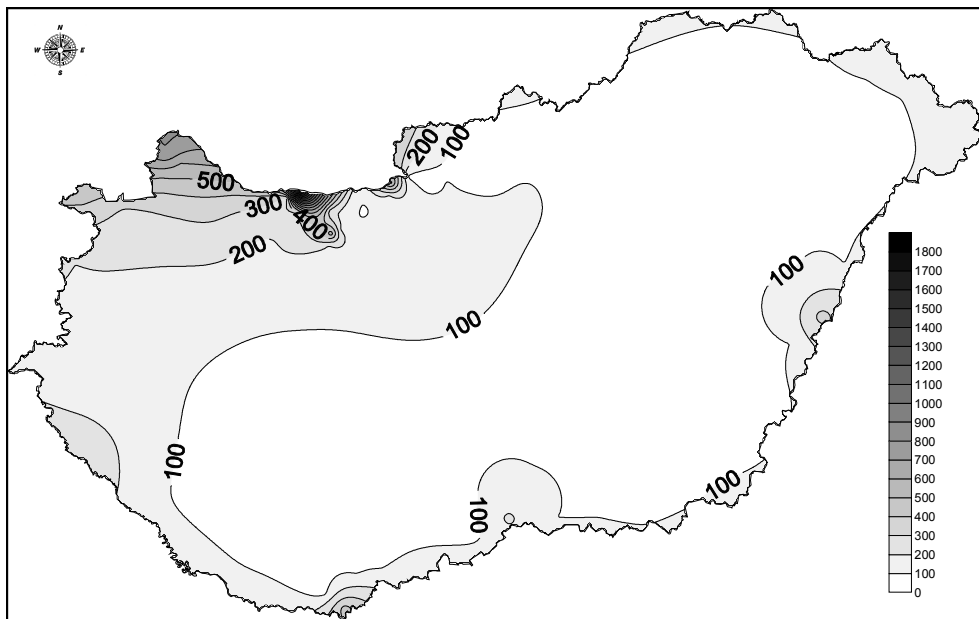

Figure 3. The pattern of external potential.

Source: Own calculation (data of national statistic agencies)

The external potential was calculated for the settlements of the Hungarian border area by the weight or effect of the main localities on the other side of the state border (the method of selection can be seen formerly). The pattern obviously shows a completely different distribution of the values (*Figure 3.*). The represented effect appears in the centre of Hungary far away from the border area due to the interpolation. In spite of this, the external effect is basically confined to the Hungarian border area. The highest values of external potential and the most extended influence occurs in the north-western part of the country, from where the accessibility of Bratislava and Vienna is quite good thanks to the developed motorway network. The maximum value appears in the surroundings of the border crossing place Komárom, which is located near the river Danube and the Slovakian Komárno situated on the other side of the river. The top value emerges as a result of the closeness of these twin cities. The external effect on potential is weaker in the case of the other sections of the Hungarian state border, although the effect of Zagreb and Osijek can be detected along the Hungarian-Croatian border. Similarly, the influence of Subotica near the Hungarian-Serbian border and the effect of Oradea along the Hungarian-Romanian border appear visually.

The sum of the internal and external potential shows a similar pattern to the internal potential, as the values of the internal potential are significantly higher than the latter ones. The external effects only in the case of North-west Hungary modify the potential field significantly. In other parts of the border area the external effect is not continuous and the influence appears only in the form of patches. This phenomenon strengthens the preconception that the North-west Hungary profits principally from the unifying economic space.

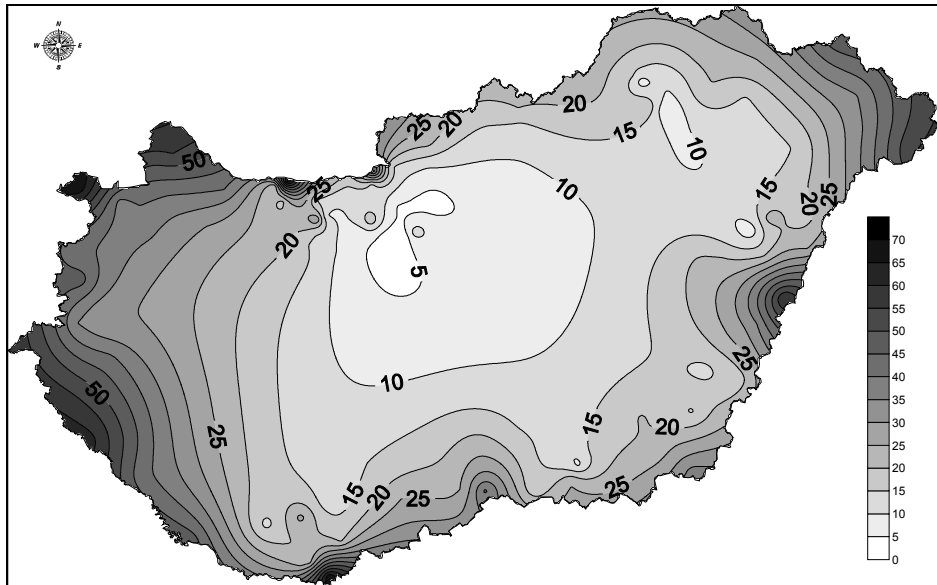

Figure 4. The contribution of external potential to the summarized potential value (without self potential), in percentage.

Source: Own calculation (data of KSH and national statistical agencies)

The contribution of external potential to the summarized potential value (the ratio of external potential) represents a particular spatial pattern (Figure 4.). The relative value of the external potential shows an even trend, as also the Hungarian-Ukrainian border area can be emphasized besides the formerly mentioned influences in the light of the percentage of external potential. This tendency can be attributed to the low contribution of the internal potential, because these regions are the farthest from Budapest. Therefore, the importance of external potential is rather relative than absolute. These results are fitted into the context of the extended Central-European economic pattern (Nemes Nagy-Tagai 2009).

Development level of settlements in the border area

The second part of the study aims to investigate the level and changes of development of the settlements that are located in a given border area. In order to denote the development in numbers a complex indicator was created by the Bennett method. This complex indicator was calculated for two years – 1990, the year of political-economic transition considered as the starting date and 2005. Unfortunately, some of the main indicators were not measured in 1990 and there are data available only in the censuses about the employment by localities.

The complex indicator includes the following components from the mentioned years:

- taxable personal income per permanent population (1990, 2005)
- number of taxpayers per 1000 inhabitants (1990, 2005)
- number of dwellings built in the percentage of the dwellings (1991, 2005)
- number of persons in employment by the locality of place of work in the percentage of inhabitants (1990, 2001 - census)
- gross value added of enterprises by locality per inhabitants (1992, 2005)
- export revenue of enterprises by locality per inhabitants (1992, 2005)
- number of passenger cars per 1000 inhabitants (1992, 2005)

- number of international tourist nights at public accommodation establishments per 1000 inhabitants (1990, 2005)
- number of enterprises per 1000 inhabitants (1992, 2005)
- own revenues of local governments per inhabitants (1993, 2005)

The maximum value of this complex indicator is 100 theoretically – it means that the settlement have the maximum values of all indicators among the studied group of localities.

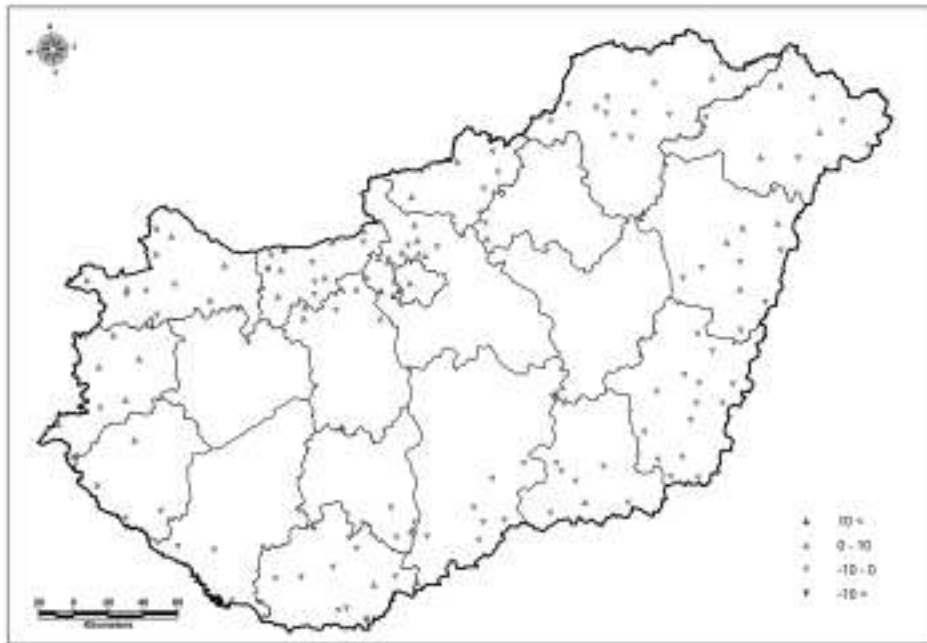

Figure 5. Changes in the development level of the localities between 1990 and 2005 (10 < - significant increase, 0-10 – moderate increase, -10-0 – moderate decrease, -10 > - significant decrease).

Source: Own calculation (TEiR databases)

There were already major disparities concerning the development of the settlements at the time of the political transition. It can be stated that settlements are located in the agglomeration of Budapest and along the borders of the western part of Hungary have been developed in the light of the weighted average (by the number of inhabitants) of the development index. The values are extremely high in the case of three settlements – Bábolna (it has been the most important centre of the extensive agricultural production), Bük and Harkány (the two internationally well-known thermal spas).

Some of the localities faced remarkable changes in the level of development between 1990 and 2005. (*Figure 5*) After creating groups from the given settlements by the sections of state border it is stated that the development level of the localities in the agglomeration of Budapest and along the north-western and western state borders has increased generally (*Nemes Nagy* 1996). The positions of the settlements located near the eastern border have stagnated or decreased. Naturally, there are exceptions in the eastern section of the border – the average value of the localities near the Hungarian-Ukrainian border has become better. The Hungarian-

Croatian border area showed depression during the examined time period by the calculated complex development indicator (*Figure 6*).

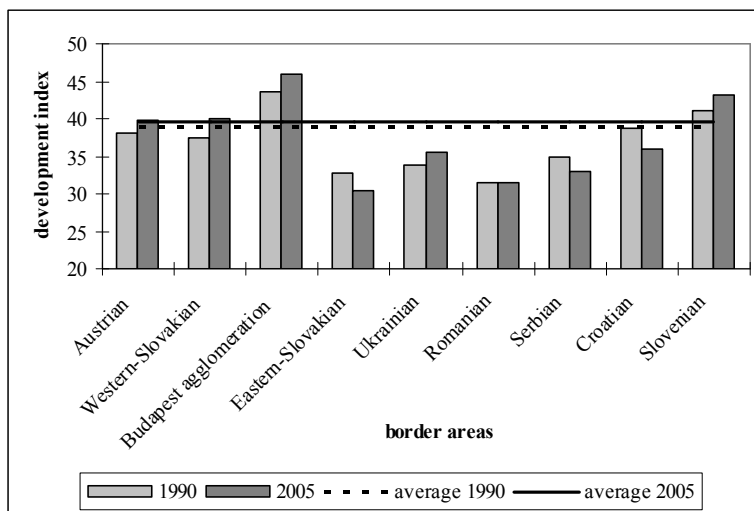

Figure 6. The average development level of the border areas in 1990 and 2005.

Source: Own calculation

The development pattern of the localities in the group of border areas has been modified since the political transition. The position of Budapest agglomeration has become more dominant compared to the average development level of the border areas. The Hungarian-Slovenian, Hungarian-Austrian and Hungarian-Western-Slovakian border areas indicate a higher development level than the average of 2005. The Ukrainian part of the eastern border area produced a relatively moderate increase, at the same time the Hungarian-Romanian border area stagnated (but it might decrease without the value of Debrecen) or declined compared to the development level in the early 1990's. (However, centres along the Ukrainian border area can be regarded as developed towns especially comparing to the smaller settlements of the given territory. This is the primary cause of the appearance of significant spatial inequalities in this part of the border zone (*Pénczes 2007*). The development level of the whole border area would be different.) The development of Budapest agglomeration is indicated by the settlements along the turn-off motorways (Budaörs, Törökbálint, Biatorbágy), which show extremely high increase. Only Bük has been able to hold its position among the 'top settlements'. The majority of settlements with decreasing development level is clearly seen along the eastern part of the state border.

The correlation between the development of settlements in the Budapest agglomeration and the potential values of the given area is relevant. The maximum values of the internal and total potential are located in the surroundings of Budapest. The values of internal potential are lower in the periphery (from a geographical point of view) therefore the role of external potential becomes more important in the pattern of the potential field. However, the emergence of the potential effects of the external economies also depends on the vitality of the economy on the other side of the border and the openness of a given state border. The localities in the north-western part of the country are in a favourable position from both aspects. There are settlements with relatively high external potential contribution on the eastern part of Hungary, but dynamism and development had emerged only in unique places. Current investigations also point out that those settlements that formerly had high development have been able to increase their development level.

Conclusions

In the current study, the theoretical effect of the ‘melting’ state borders on the economy of the border areas of Hungary was estimated with the help of the potential analysis adopted from physical methods. The results of the calculations strengthen the main conclusions of the references that are collected in the paragraph titled as “Effects of integration and the integration of borders”.

On the one hand, the internal potential values are determined by the distance from Budapest and the border areas are represented as peripheries in the theoretical case of the closed boundaries (that was almost a real phenomenon during the socialist era). On the other hand, added potential values appear with the vanishing of the separating function of the borders and the unhindered success of the external effects. The features of the external effects depend on the economic character and development of the other side of the border. Due to the closeness of Vienna and Bratislava, the benefit of the north-western part of the Hungarian border area is clearly seen. The favourable situation of the given area can also explain the revaluation and development after the political transition. Finally, the example of the settlements from the Hungarian-Ukrainian section of the state border illustrates that the weak external effects might have significant contribution to the total potential values in case of a border area located far away from Budapest. Unfortunately, the external potential effects on the eastern and southern peripheries are mainly theoretical, but the influence of the foreign direct investments and the increasing demand for skilled employees in Western-Romania has started to increase. However, the presented situation will be modified by the current financial and economic crisis, but the territorial effects cannot be investigated yet due to the delay of the statistical data.

This investigation pointed out the places of adjacent and significant economic effects in the case of the border areas of Hungary in a theoretical way. The detected areas can be assumed as the stage of cross-border co-operations, mainly with economic orientation. This hypothesis is acknowledged by the cross-border flow of commuters and employees in the case of the areas with the highest values of external potential. A comparison between the theoretical and real pattern of the cross-border co-operations and flows might be the core question of a subsequent analysis.

References

- Breuss, F. (2001): *Macroeconomic Effects of EU Enlargement for Old and New Members*. Vienna University of Economics and Business Administration, Research Institute for European Affairs, Vienna
- Brown, W. M.-Anderson, W. P. (2002): Spatial markets and the potential for economic integration between Canadian and U.S. regions. *Papers in Regional Science* 81. pp. 99-120.
- Bröcker, J. (1998): How would an EU-membership of the Visegrád-countries affect Europe’s economic geography? *Annals of Regional Science* 32. pp. 91-114.
- Buettner, T.-Rincke, J. (2007): Labour Market Effects of Economic Integration: The Impact of Re-Unification in German Border Regions. *German Economic Review* 8. pp. 536-560.
- Clark, C.-Wilson, F.-Bradley, J. (1969): Industrial Location and Economic Potential in Western Europe. *Regional Studies* 3. pp. 197-212.
- Erkut, G.-Özgen, C. (2003): *The Economic and Spatial Peripherality of Border Regions in South-eastern Europe*. The 43rd European Congress of the Regional Science Association, Jyväskylä, Finland, 27-30 August.

- Frost, M. E.-Spence, N. A. (1995): The Rediscovery of Accessibility and Economic Potential: The Critical Issue of Self-potential. *Environment and Planning A* 27. pp. 1833-1848.
- Gorzalak, G. (1996): *The Regional Dimension of Transformation in Central Europe*. Regional Policy and Development 10. Regional Studies Association, Jessica Kingsley Publishers, London.
- Hajdú Z. (2005): *Magyarország közigazgatási földrajza*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs.
- Hansen, N. (1977): Border Regions: a critique of spatial theory and a European case study. *Annals of Regional Science* 11. pp 1-14.
- Hardi T. (2001): Néhány földrajzi elmélet alkalmazása a Kárpát-medence határtérségeire és határ menti együttműködéseire. In: *A földrajz eredményei az új évezred küszöbén*, Magyar Földrajzi Konferencia, Szeged 25-27 October.
<http://geography.hu/mfk2001/cikkek/Hardi.pdf> (downloaded: 22 August, 2007.)
- Huber, P. (2004): An Empirical Analysis of the Regional Effects of European Integration. *The Impact of Integration on Wages and Employment in Border Regions Regional Labour Market Adjustments in the Accession Candidate Countries*. Workpackage No. 6.
- Jakobi Á.-Kiss J. P. (2003): A lakossági jövedelmek kistérségi becslése. In: *Kistérségi mozaik*. (szerk.: Nemes Nagy J.) Regionális Tudományi Tanulmányok 8, ELTE Regionális Földrajzi Tanszék – MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest. pp. 55-86.
- Keeble, D.-Owens, P. L.-Thompson, C. (1982): Regional Accessibility and Economic Potential in the European Community. *Regional Studies* 16. pp. 419-432.
- Kovács Z. (1990): A határ menti területek központhálózatának átalakulása az első világháború utántól napjainkig. *Földrajzi Közlemények* 38. pp. 3-16.
- Kozma, G. (2006): The use of cross-border co-operation and border location in place marketing. *EuroTimes* (Journal of the Institute for Euroregional Studies “Jean Monet” European Centre of Excellence) 2. pp. 74-80.
- Lócsei H.-Szalkai G. (2008): Helyzeti és fejlettségi centrum–periféria relációk a hazai kistérségekben. *Területi Statisztika* 48. pp. 305-314.
- Lösch, A. (1962): *Die räumliche Ordnung der Wirtschaft*. Gustav Fischer Verlag. Stuttgart.
- McCallum, J. (1995): National Border Matter: Canada-US Regional Trade Patterns. *American Economic Review* 85. pp. 615-623.
- Nemes Nagy, J. (1994): Regional disparities in Hungary during the period of transition to a market economy. *GeoJournal* 34. pp. 363-368.
- Nemes Nagy J. (1996): Centrumok és perifériák a piacgazdasági átmenetben. *Földrajzi Közlemények* 44. pp. 31-48.
- Nemes Nagy J.-Tagai G. (2009): Területi egyenlőtlenségek, térszerkezeti determinációk. *Területi Statisztika* 49. pp. 152-169.
- Niebuhr, A. (2004): *Spatial Effects of European Integration: Do Border Regions Benefit Above Average?* HWWA Discussion Paper, 307.
- Niebuhr, A. (2005): *The Impact of EU Enlargement on European Border Regions*. HWWA Discussion Paper, 330.
- Niebuhr, A.-Stiller, S. (2002): *Integration Effects in Border Regions – A Survey of Economic Theory and Empirical Studies*. HWWA Discussion Paper, 179.
- Peach, J. (1997): Income Distribution along the United States Border with Mexico: 1970-1990. *Journal of Borderlands Studies* 12. pp. 1-16.
- Pénzes, J. (2006): Relations between personal incomes and distances from the state borders in the North Great Plain Region. In: *Regional Development in the Romanian-Hungarian*

- Cross-border Space – From National to European Perspective.* (eds: Horga, I.-Süli Zakar, I.) Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. pp. 337-344.
- Pézen J. (2007): A területi jövedelemegyenlőtlenségek alakulása az észak-alföldi régióban. *Területi Statisztika* 4. pp. 358-379.
- Petrakos, G.-Topaloglou, L. (2006): *Economic Geography and European Integration: The Effects on the EU External Border Regions.* Department of Planning and Regional Development University of Thessaly, Discussion Paper Series. 12. pp. 153-174.
- Pfaffermayr, M.-Huber, P.-Wolfmayr, Y. (2004): Market Potential and Border Effects in Europe. *The Impact of Integration on Wages and Employment in Border Regions Regional Labour Market Adjustments in the Accession Candidate Countries.* Workpackage No. 6.
- Pooler, J. (1987): Measuring Geographical Accessibility: A Review of Current Approaches and Problems in the Use of Population Potentials. *Geoforum* 18. pp. 269-289.
- Ratti, R. (1993): Spatial and economic effects of frontiers. In: *Theory and Practice of Transborder Cooperation.* (eds: Ratti, R.-Reichman, S.) Helbing and Lichtenhahn, Basel. pp. 23-49.
- Reichman, S. (1993): Barriers and Strategic Planning: Spatial and Institutional Formulations. In: *Theory and Practice of Transborder Cooperation.* (eds: Ratti, R.-Reichman, S.) Helbing and Lichtenhahn, Basel. pp. 55-64.
- Smith, D. M.-Gibb, R. (1993): The Regional Impact of the Channel Tunnel: a Return to Potential Analysis. *Geoforum* 24. pp. 183-192.
- Stewart, J. Q. (1941): An Inverse Distance Variation for Certain Social Influences. *Science* 93. pp. 89-90.
- Stewart, J. Q. (1948): Demographic Gravitation: Evidence and Application. *Sociometry* 11. pp. 31-58.
- Süli-Zakar, I. (1992): A study of state borders as factors blocking socio-economic progress in North-Eastern Hungary. *Hungarian Geographical Review* 40. (International edition) pp. 53-64.
- Tagai G. (2007): A potenciálmodell eredményei és korlátai a társadalomkutatásban. *Tér és Társadalom* 21. pp. 145-158.
- Topaloglou, L.-Kallioras, D.-Manetos, P.-Petrakos, G. (2005): A Border Regions Typology in the Enlarged European Union. *Journal of Borderlands Studies* 20. pp. 67-90.
- Tóth G. (2005): A potenciálmodell alkalmazásának lehetőségei az autópálya-nyomvonalak területfejlesztési szempontú vizsgálatában. *Gazdaság és Statisztika* 17. pp. 3-18.
- Van der Velde, M.-Wever, E. (2005): *Border and labour market.* 1. Romanian-Dutch Geography Seminar, 19-22 May, 2005. Bucarest http://www.itax.at/pdf/VdV_BLM.pdf (downloaded: 18 January, 2008.)
- Van Geenhuizen, M.-Van der Knaap, B.-Nijkamp, P. (1996): Trans-border European networking: Shifts in Corporate Strategy? *European Planning Studies* 4. pp. 671-682.
- Van Houtum, H. (2000): An overview of European Geographical Research on Borders and Border Regions. *Journal of Borderlands Studies* (Special Issue on European Perspectives on Borderlands) 15. pp. 57-85.
- Wieser, R. (2004): *Specialization and Concentration of Europe: The Impact of EU Enlargement.* Institute of Public Finance and Infrastructure Policy. Vienna University of Technology, Working Paper No. 01/2004.

Medve-Bálint Gergő és Sara Svensson

A helyi önkormányzatok eurorégiókban való részvétele Közép-Európában¹

Az utóbbi két évtizedben szinte az összes európai államhatár mentén létrejöttek helyi önkormányzatok közötti határon átnyúló együttműködések, melyek egyik típusa az eurorégió. Miközben számuk egyre nő, az alapításuk mögött meghúzódó indítékok feltárása és értelmezése kihívást jelent a társadalomtudósok számára. Tanulmányunkban egy átfogó elemzési keretbe foglaljuk az eurorégiók intézményesülésében szerepet játszó legfontosabb tényezőket, valamint Komárom-Esztergom megyén végzett kutatásunk alapján arra is választ keresünk, hogy melyek azok a szempontok, amelyek alapján egy eurorégiós kezdeményezés vonzóvá válik a helyi önkormányzatok számára. Eredményeink szerint a helyi önkormányzatok eurorégiós részvételét a határon átnyúló közös történelmi, szocio-kulturális és etnikai háttér, a külső finanszírozási források elnyerésére irányuló törekvés, a helyi önkormányzatok fejlesztési elképzelései, a múltbeli és jelenlegi igazgatási közösség, valamint az országhatártól való távolságuk befolyásolja, ez utóbbi alatt azonban mi elsősorban nem földrajzi, hanem kognitív távolságot értünk.

Kulcsszavak: határon átnyúló együttműködések, eurorégiók, helyi önkormányzatok, Közép-Európa.

JEL-kód: R28, R50.

Bevezetés

Az utóbbi két évtizedben szinte az összes európai államhatár mentén létrejöttek helyi önkormányzatok közötti határon átnyúló együttműködések. Miközben az ilyen és ehhez hasonló kezdeményezések száma egyre nő, az alapításuk mögött megbújó indítékok feltárása és értelmezése kihívást jelent a társadalomtudósok számára. Vajon ezek a határokon átívelő intézmények, melyeket leggyakrabban eurorégióknak vagy eurégióknak neveznek, új típusú *governance* struktúráknak tekinthetők-e? A témát kutató szakértők egy része szerint igen (*Leresche és Saez* 2002), míg mások úgy vélik, hogy a határon átívelő kezdeményezések a területi igazgatás hagyományos értelmében nem képeznek új irányítási, illetve *governance* szintet (*Perkmann és Sum* 2002, 15). Egy harmadik vélemény szerint viszont ezeknek a kezdeményezéseknek többnyire jelentéktelen a határtérségek életében betöltött szerepe (*Kramsch* 2002; *O'Dowd* 2003). Ezzel párhuzamosan egyre erősödő vita bontakozott ki arról is, hogy vajon mely tényezők biztosíthatják az eurorégiók hosszú távú életképességét és intézményesülését. Közép-Európa esetében ennek a kérdésnek a megválaszolása különösen nagy jelentőséggel bír, hiszen ebben a térségben található a legtöbb új, és egyúttal sérülékeny határon átívelő együttműködés.

Tanulmányunk egyik célja, hogy átfogó elemzési keretbe foglaljuk a szakirodalomban számitásba vett számos, az eurorégiók intézményesülésében szerepet játszó tényezőt, másrészt, hogy ezek relatív súlyát az intézményesülés egy igen lényeges szempontja alapján értékeljük: arra keressük a választ, hogy mely tényezők befolyásolják azt, hogy egy határon átnyúló kezdeményezés mennyire lesz vonzó a helyi önkormányzatok² számára. Másképpen fogalmazva, miért csatlakozik egy helyi önkormányzat egy eurorégióhoz? Noha figyelmünket Közép-Európára összpontosítjuk, eredményeinkből a régióon túli területekre is levonhatunk óvatos következtetéseket. Míg Nyugat-Európa számos határtérségében az eurorégiók alakjában testet öltő kezdeményezések területi kiterjedése és tagsága problémamentesnek tűnik, addig a közép-európai térség

¹ A tanulmány a Határon Átnyúló Kezdeményezések Közép-európai Segítő Szolgálatának (CESCI) 2011. évi Pálfi István pályázatán első díjat nyert, „Explaining coverage: why do local governments in Central Europe join (or not join) Euroregions?” című dolgozatunk rövidített, magyar nyelvre fordított változata.

² Az Európai Unió területi statisztikai rendszerében (NUTS) a helyi önkormányzatok a NUTS 5-ös (vagy LAU 2-es, LAU = Local Administrative Unit / helyi közigazgatási egységek) szintnek, vagyis a legalsó területi igazgatási szintnek felelnek meg.

esetében ez nem mindig van így, köszönhetően többek között az olykor egymással versengő, sok esetben egymást területileg is jócskán átfedő kezdeményezéseknek. Annak ellenére, hogy a határmentiség témáját feldolgozó szakirodalom (pl. *Rumley és Minghi* 1991; *Paasi* 1999 és 2005; *Kolossov* 2006; *Newman* 2003; *Jessop* 2002) igen gazdag, eddig viszonylag kevés figyelem irányult annak kutatására, hogy milyen tényezők határozzák meg a határokon átívelő kezdeményezések intézményi korlátait. Tanulmányunk ebből a szempontból is igyekszik gyarapítani a téma irodalmát.

Fogalmak és elemzési keret

Tanulmányunkban a régiót NUTS 3 szintű területi egységként határozzuk meg. Ennek megfelelően egy határtérseget mindazon NUTS 3-as régiók összességének tekintünk, amelyek két ország közös határa mentén helyezkednek el. Az eurorégió általunk használt meghatározása így hangzik: két vagy több ország egymással közös határához közel fekvő helyi intézmények (pl. helyi vagy megyei önkormányzatok) között létrejött formalizált együttműködés, amelynek tagjai lehetnek gazdasági vállalkozások és társadalmi (nonprofit) szervezetek is. Egy eurorégió leggyakrabban egy (ritkábban kettő vagy több) határtérseget érintve jön létre, úgy, hogy területe átível régió- és országhatárokat is.

Az eurorégiók számos lehetséges célkitűzését két fő csoportba lehet rendezni, az egyik a társadalmi, interkulturális kohézió erősítése, a másik a gazdasági fejlődés elősegítése. Az eurorégiók többnyire igyekeznek mindkét fő célt elérni, és egyszerre támogatják a határon átívelő kulturális együttműködések és a gazdasági integrációt. Miközben a kulturális célkitűzések olyan, a határon átnyúló együttműködés kívánatos jellegét hangsúlyozó normatív alapokra épülnek, amelyekkel az eurorégió tagjai azonosulhatnak, addig a gazdaságfejlesztési célok a tagok anyagi, materiális érdekeire építenek. A célracionális (*logic of consequences*), valamint az értékracionális (*logic of appropriateness*) cselekvés (*March és Olsen* 1989) logikájából kiindulva, ezért egy adott eurorégióhoz való csatlakozásról szóló döntés alapja lehet instrumentális (célorientált, haszonmaximalizáló) és/vagy normatív, a társadalmi elvárásokat figyelembe vevő, ahhoz igazodó ösztönző (*Risse* 2000). Másképpen fogalmazva, a helyi önkormányzatok egyrészt materiális, anyagi előnyöket remélhetnek az ilyen jellegű együttműködésektől, másfelől az eurorégióban olyan normatív alapon létrejött szervezetet azonosíthatnak, amely nekik tetsző határon átívelő programot teljesít. Ez a kétféle motiváció természetesen egyszerre is jelen lehet a csatlakozásról hozott döntés esetében.

Az eurorégiók megalakulását segítő normatív és instrumentális (anyagi) ösztönzők területi jelleget is öltenek. Így megkülönböztethetünk helyi szinten létező, vagy helyben generált ösztönzőket valamint olyanokat, amelyek „kívülről”, a helyi szinten túlról jelentkeznek és úgy hatnak a helyi szereplők döntésére. Ezek a külső tényezők származhatnak a központi kormányzattól, vagy még távolabbról, a transznacionális szintről.

Ugyanez a tipológia alkalmazható azokra a gátló tényezőkre is, amelyek a helyi önkormányzatok eurorégiókhöz történő csatlakozását akadályozzák. Ezek szintén lehetnek instrumentális és normatív jellegűek, valamint helyi vagy a régióon túlról származók. Az ösztönzőknek és gátló tényezőknél ezt a tipológiáját Medve-Bálint (2012) tanulmányából vettük át. Az általa kialakított elemzési keretet viszont némileg módosítottuk Blatter (2000), Gabbe és von Malchus (2008), Greta (2008), Johnson (2009), Novotny (2006), valamint Osekowski (2000) az eurorégiókat és azok létrejöttét döntően közép-európai kontextusban vizsgáló kutatásai alapján. Az 1. táblázat az eurorégiók megalakulását befolyásoló ösztönzőket és gátló tényezőket mutatja be az imént taglalt elemzési keretbe foglalva.

1. táblázat: A helyi határ menti együttműködéseket ösztönző és gátló tényezők

Helyi határ menti együttműködések ösztönzői	Instrumentális	Normatív
Helyi szintű	gazdasági hanyatlás megállítása befektetések vonzása környezetvédelmi problémák helyi erőforrások hatékonyabb felhasználása	részvétel az európai integrációban ("visszatérés Európába") közös történelmi szocio-kulturális és gazdasági kötelekek határon átnyúló regionális identitás közös etnikai/nemzetiségi háttér
Külső	nemzetközi pénzügyi források megszerzése (PHARE CBC, INTERREG) nemzeti pénzügyi források megszerzése kialakított jogi keretek (ratifikált Madridi Egyezmény ³ ; kétoldalú államközi egyezmények)	transznacionális szervezetek népszerűsítő tevékenysége (AEBR ⁴ , Régiók Bizottsága, Európai Bizottság) legjobb gyakorlatok vagy más határon átnyúló kezdeményezések példáinak átvétele a központi kormányzat szóbeli/hallgatólagos támogatása
Helyi határ menti együttműködések gátló tényezők	Instrumentális	Normatív
Helyi szintű	erőforrásokért folyó rivalizálás saját anyagi források hiánya know-how és menedzsment ismeretek hiánya nyelvi akadályok	történelmileg kialakult feszültségek (a határ mint az identitás és megkülönböztetés szimbóluma) sztereotípiák, előítéletek a határ túloldalán élőkkel szemben versenyhelyezettől való félelem (munkaerőpiac, ingatlanpiac)
Külső	határon átnyúló együttműködések jogi kereteinek hiánya elégtelen külső finanszírozási források eltérő területi igazgatási struktúrák és kompetenciák kétoldalú kormányközi megállapodások hiánya	a központi kormányzat ellenkezése a szomszédos országok közötti feszült kormányközi kapcsolatok

Forrás: Saját szerkesztés

³ A Madridi Egyezmény, más néven a Területi Önkormányzatok és Közigazgatási Szervek Határmenti Együttműködéséről szóló, 1980. május 21-én az Európa Tanács soros ülésén elfogadott dokumentum volt az első, amely a helyi és regionális közigazgatási egységek határon átnyúló kapcsolatait nemzetközi jogi keretek között igyekezett szabályozni. Magyarország a Madridi Egyezményt 1997-ben ratifikálta.

⁴ Európai Határregiónok Szövetsége (Association of European Border Regions)

A Medve-Bálint (2012) által gyűjtött és elemzett adatokra támaszkodva elmondhatjuk, hogy az egyik külső instrumentális ösztönző meghatározó szerepet játszott abban, hogy Közép-Európa határtérségeiben igen eltérő arányban csatlakoztak a helyi önkormányzatok az eurorégiós együttműködésekhez. Úgy tűnik, hogy az Európai Unió határon átnyúló együttműködésekre elkülönített pénzügyi alapjainak nagysága (ami határtérségenként változó volt) viszonylag szoros összefüggést mutat azzal, hogy egy adott határtérségben a helyi önkormányzatok mekkora hányada csatlakozott egy-egy eurorégióhoz. A tendencia szerint, minél nagyobb volt az elérhető uniós források értéke, annál nagyobb arányban csatlakoztak a helyi önkormányzatok a térségbeli eurorégiókhoz. Azonban ettől az általános szabályszerűségtől számos határtérség eltérő képet mutat (vagyis kis külső támogatás ellenére is nagyarányú az önkormányzatok eurorégiós részvétele), ami rávilágít más, a pénzügyi forrásoktól független ösztönzők (és persze akadályozó tényezők) számottevő szerepére. Ezen túlmenően, a fent megállapított összefüggés nem magyarázza azt, hogy egy-egy határtérséghez tartozó határregión belül miért pont az adott önkormányzatok lettek (vagy éppen nem lettek) tagjai a helyi eurorégiós kezdeményezéseknek. Ez vezet el jelen tanulmányunk fő kérdéséhez, vagyis ahhoz, hogy miért csatlakoznak a közép-európai helyi önkormányzatok egy eurorégióhoz, és mi lehet az oka annak, hogy számos olyan is akad köztük, amely távol marad ezektől a kezdeményezésektől? A következő részben röviden vázoljuk kutatásunk módszertanát.

Módszertan

A fő kutatási kérdésünk megfogalmazható úgy is, hogy az eurorégióhoz való csatlakozás lehetőségköltségét (*opportunity cost*) állítjuk a középpontba: mit nyerhet az önkormányzat a tagsággal, illetve távolmaradás esetén milyen előnyökkel járhat az esetleges kétoldalú önkormányzati kapcsolatok kiépítése, például testvértelepülési, iskolák közötti vagy civil egyesületek közötti együttműködés? Ahhoz, hogy választ kapjunk a feltett kérdésre, egy magyarországi határregiót választottunk ki elemzésünk tárgyául. Habár számos eurorégióról szóló esettanulmány született már a szakirodalomban, döntő többségük a határ menti együttműködés kulcsszereplőire (elnökség, titkárság, adminisztratív székhely, fő regionális központok) összpontosít csupán. Ezzel szemben mi nem csak azokat az önkormányzatokat kerestük fel, amelyek tagjai ilyen együttműködéseknek, hanem azokat is, amelyek nem léptek be eurorégióba. Úgy véljük, hogy a határ menti szereplők eddigénél szélesebb körének vizsgálata szükséges ahhoz, hogy pontosabb képet kapjunk azokról a mechanizmusokról, amelyek a helyi határon átnyúló együttműködések alapját képezik.

Azért esett választásunk Komárom-Esztergom megyére, mert itt viszonylag magas a helyi önkormányzatok eurorégiós részvételi aránya (40%), ami ugyanakkor még kellőképpen alacsony ahhoz, hogy a függő változónk (eurorégiós tagság) megfelelően változatos képet mutasson a megyén belül. További szempont volt, hogy Komárom-Esztergom bőséges adatforrást kínál, hiszen jelenleg három eurorégió is található a területén. Végezetül pedig a határ túloldalán, a Szlovákiában élő magyar nemzetiségű lakosság magas számaránya, valamint a Komárom-Esztergom megye területén elszórtan élő történelmi kisebbségek (szlovákok, svábok) jelenléte lehetővé teszi számunkra, hogy megvizsgáljuk a nemzeti kisebbségek határon átnyúló együttműködésekben játszott szerepét is. Közép-Európában, különösen a térség államhatárai mentén a nemzeti kisebbségek jelenléte számottevő, ezért is tekintettük ezt fontos szempontnak esettanulmányunk helyszínének kiválasztásakor.

Kutatásunkat félig strukturált interjúkra alapoztuk, amelyeket a megye 76 helyi önkormányzatának legmagasabb beosztású vezetőjével, a települések polgármestereivel folytattunk. Az interjúk több mint felére (44) a helyszínen, a polgármesteri hivatal épületében került sor, míg

27 alkalommal telefonon, két ízben pedig drótpostán végeztük az adatfelvételt.⁵ Minden városi rangú település vezetőjét személyesen kerestünk fel, míg a kisebb települések esetén véletlenszerűen választottuk ki azokat, amelyekről telefonos vagy személyes interjút kértünk. Négy alkalommal az adott önkormányzat valamelyik magas beosztású vezetője válaszolt a kérdéseinkre, amelyeket utána a polgármester is jóváhagyott. Néhány esetben az eredetileg csak telefonos interjút vállaló polgármester végül személyesen is rendelkezésünkre állt. A vizsgálatba bevont helyszínek földrajzi és népességi jellemzői alapján elmondható, hogy az adatfelvétel módja nem befolyásolta a kapott válaszokat. Az interjúkra 2010. március 11. és augusztus 30. között került sor. Az interjúalanyok listáját a tanulmány végén található melléklet tartalmazza. A beszélgetések a legtöbb esetben körülbelül egy órán át tartottak, a telefonos interjúk ennél valamivel rövidebbek voltak. Az interjúk adatgyűjtés mellett további elsődleges forrásokat is felhasználtunk, mint például az eurorégiók alapító okiratait, jegyzőkönyveit és az önkormányzatok által rendelkezésünkre bocsátott, a témához kapcsolódó hivatalos iratokat.

Komárom-Esztergom megyei önkormányzatok részvétele határon átnyúló együttműködésekben

Három olyan határon átnyúló együttműködés található Komárom-Esztergom megyében, amelyek megfelelnek az általunk használt eurorégió definíciónak: az Ister-Granum EGTC⁶, a Hídverő Társulás (korábban Duna Eurorégió) és a Pons-Danubii EGTC (lásd az 1-es ábrát). Vajon hogyan alakult ki ezeknek az eurorégióknak a földrajzi kiterjedése, vagyis miért éppen azok az önkormányzatok csatlakoztak hozzájuk, amelyek aztán a tagjaik lettek? A soron következőkben megvizsgáljuk azt is, hogy az eurorégiókon kívül milyen más határokon átívelő önkormányzati kezdeményezések születtek a megyében, beleértve azon önkormányzatok esetét is, amelyek nem tagjai egyik eurorégióknak sem. Elemzésünk célja, hogy megállapítsuk, milyen tényezők vezetnek egy adott önkormányzat eurorégióhoz való csatlakozásához vagy attól való távol maradásához.

1.ábra: A három eurorégió területi kiterjedése
Forrás: Saját szerkesztés

⁵ Összesen tehát a lehetséges 76-ból 73 polgármestert tudtunk meginterjúvolni. Három település (Csépe, Nagysáp és Szomod) polgármestere hosszas egyeztetések után sem volt hajlandó beszélni velünk.

⁶ EGTC: Európai Területi Együttműködés (European Grouping of Territorial Cooperation)

Eurorégiók Komárom-Esztergom megyében

Az *Ister-Granum eurorégió* 2003-ban jött életre. Ekkor összesen több mint 100 helyi önkormányzat csatlakozott hozzá Komárom-Esztergom és Pest megyéből, valamint a szlovákiai Nyitra kerületből. A Komárom-Esztergom megyei tagok között végzett interjúink alapján két fő indok szolgált a tagság mellett. Az egyik, hogy számos önkormányzat olyan lehetőségként tekintett az eurorégióra, amely külső finanszírozási források megszerzését segítheti elő úgy, hogy az önkormányzatok számára a tagság nem jár számottevő költségekkel. A bajnai polgármester ezt úgy fogalmazta meg, hogy “úgy véltük, jobb, ha nem maradunk ki ebből”. A másik fő ok szerint a csatlakozó önkormányzatok a magyar nemzet határokon átívelő újraegyesítésének egy lehetséges eszközét látták az eurorégióban, illetve azt, hogy Esztergom múltban betöltött térségbeli szerepét az együttműködés keretében némileg helyre lehet állítani. Sárísáp polgármestere szerint a csatlakozás mellett szót, hogy “kapcsolatokat építsünk a szomszédos ország kistelepüléseivel. Ezek magyar falvak, a múltban hozzánk tartoztak, és sokan közülünk ma is gyakran átjárnak az ottaniakhoz”. Az epöli polgármester hasonló véleményt fogalmazott meg, amikor arra utalt, hogy az eurorégiós tagsággal a település tulajdonképpen a “történelmi Esztergom vármegyéhez” csatlakozott.

Noha az *Ister-Granum* alapítói “természetes”, történelmi és funkcionális alapokon nyugvó határon átívelő régió megteremtését hangsúlyozták, ezek az alapok ingatagnak bizonyultak. Jól példázza ezt az, hogy amikor 2009-ben az eurorégió átalakult EGTC-vé és ezzel egyúttal jogi személyisé is vált, tizenhárom, főként szlovákiai helyi önkormányzat úgy döntött, hogy megszakítja tagságát és nem csatlakozik az új formációhoz, miután úgy ítélték meg, hogy a tagságból túl csekély hasznuk származott. A kilépés ugyanakkor kevésbé volt jellemző, inkább más módszereket választottak a helyi önkormányzatok elégedetlenségük kifejezésére. Leggyakrabban visszatartották az éves tagdíjat, amely egyébként szimbolikus összeg volt: lakosonként 20 forintot kellett fizetni évente a településeknek. A bevételekben így keletkező hiányt sokáig Esztergom pótolta, de az utóbbi időben az eurorégió vezetése komolyabb erőfeszítéseket is tett, többkevesebb sikerrel, a be nem fizetett tagdíjak behajtása érdekében. Ennek ellenére olyan jelentős szerepet betöltő városok, mint például Nyergesújfalu továbbra is visszatartja befizetéseit, arra hivatkozva, hogy az eurorégió nem tud számukra eredményeket felmutatni. Ezek a fejlemények arra utalnak, hogy az eurorégió földrajzi kiterjedése újra változni, vagyis csökkenni fog, ami jelzi, hogy a határon átívelő régióépítés milyen nehézségekbe ütközik egy olyan környezetben, ahol a taggá válást elsősorban materiális ösztönzők motiválták és kevésbé a normatív alapúak, annak ellenére, hogy utóbbiakat, legalábbis szóban, mindenki fontosnak tartotta.

A *Hídverő Társulás* (korábban Duna Eurorégió) története az 1990-es évek elejéig nyúlik vissza, amikor a Duna két partján fekvő települések minden évben tartottak egy kulturális találkozót “Hídverő Napok” néven. Az együttműködés szervezeti formát 2003-ban öltött, amikor Neszmély önkormányzatának vezetésével megalakult a Duna Eurorégió. Azóta az eurorégió tagsági összetétele több ízben is változott. Kezdetben a tagokat a tatai kistérség települései, valamint a szlovákiai Hídverő Társulás (*Združenie Obcí Priateľ'stva*) önkormányzatai adták. Noha formálisan a tatai kistérség valamennyi önkormányzata részt vett az együttműködésben, néhanyan lényegesen aktívabban voltak a többi partnernél. A Duna Eurorégió működését ráadásul beárnyékolta az akkori neszmélyi polgármestert ért korrupciós vádak, aki végül 2008 áprilisában le is mondott (*Népszava* 2008). A polgármestert sikkasztással vádolták, mely bűncselekménnyel a nyomozás során az eurorégió szervezetét is összefüggésbe hozták, amely végül működésképtelenné vált és megszűnt. Ugyanakkor a korábbi aktív tagokat összekötő kötelékek megmaradtak, és ezekre alapozva a megmaradt szlovákiai Hídverő Társuláshoz tiszteletbeli tagként csatlakozott öt magyar település (Almásfüzitő, Dunaalmás, Kocs, Neszmély és Süttő). A határon átnyúló együttműködés tehát ebben az új formában, ám ténylegesen eurorégióként élt tovább, annak ellenére, hogy már nem ezt a nevet használják.

A Hídverőhöz csatlakozott magyarországi önkormányzatok mindegyike már korábban létesített testvértelepülési kapcsolatot a szlovákiai egyesület 13 tagjának valamelyikével, és lényegében ezek a települések adták a megszűnt Duna Eurorégió aktív tagságát is. Miután a Hídverő Társulás tagjai és tiszteletbeli tagjai (kivételem nélkül mind magyar többségű települések) földrajzilag elszórtan helyezkednek el, ez azt eredményezi, hogy az eurorégió területi lefedettsége nem homogén, azaz az Ister-Granumhoz hasonló régióépítési törekvései nem lehetnek. Am az együttműködés célja nem is ez, hanem a szoros kapcsolatépítés, amelyet a Hídverő Társulásban részt vevő önkormányzatok igen komolyan vesznek. Ellentétben az Ister-Granummal, a Hídverő esetében az anyagi haszon reménye egyáltalán nem tartozott a csatlakozást motiváló tényezők közé. A döntő jelentőségű ösztönző ezzel szemben az volt, hogy a határokon átívelve ápolják és erősítsék a magyarság egységét. Ahogy azt az egyik érintett polgármester elmondta: “Az együttműködés a magyar identitás megőrzéséért jött létre, a szlovákiai tagok 100 százalékban magyarok lakta települések”. Noha az együttműködés elsősorban a kulturális kapcsolatok ápolására terjed ki és nem von maga után szakmai vagy szakpolitikai kooperációt, a magyarországi polgármesterek a Hídverő havi rendszerességgel megtartott találkozóin alapos betekintést nyernek a szlovákiai partnereik napi gyakorlatába és problémáiba. A szervezeti tudáscserének és szakpolitikai transzfernek ez a járulékos formája egy jövőbeli kutatás tárgyát is képezheti.

Komárom-Esztergom megye harmadik eurorégiójának létrehozásáról 2006-ban kezdődtek megbeszélések. Azok a határhoz közeli magyarországi városok kezdeményezték az együttműködésről szóló tárgyalások megindítását, amelyek erősíteni szeretnék volna a szlovák oldallal már meglévő kapcsolataikat, de egyúttal nem akartak csatlakozni az Esztergom vezetése alatt álló Ister-Granum eurorégióhoz. Az első megbeszéléseken magyar részről Komárom, Kisbér, Tata és Oroszlány városa, míg szlovák részről Gúta (Kolárovo), Ersekújvár (Nové Zámky), Révkomárom (Komárno) és Ógyalla (Hurbanovo) vett részt. A végső megállapodást azonban Érsekújvár és Oroszlány polgármestere nem látta el kézjegyével. Az oroszlányi polgármester szerint azért döntöttek a távolmaradás mellett, mert az együttműködés tervezete „túl általános” volt, hiányoztak belőle a konkrétumok. Itt érdemes megjegyezni, hogy olyan városok is kimaradtak a megállapodásból (illetve be sem vonták őket a megbeszélésekbe), mint Tatabánya, Bábolna vagy Ács. Ahogy azt az egyik, az együttműködésben résztvevő önkormányzat polgármestere megfogalmazta, Tatabánya meghívása kockázatot jelentett volna abból a szempontból, hogy a megye legnagyobb városaként súlyával és befolyásával minden bizonnyal ránehezedett volna az új eurorégióra. Tatabánya polgármestere a vele folytatott beszélgetésben megerősítette, hogy a várost valóban nem kérték fel az új együttműködéshez történő csatlakozásra.

Annak érdekében, hogy tudatosan tompítsák azt a látszatot, hogy a kialakuló határon átnyúló együttműködés elsősorban és döntően magyar kezdeményezés, a tagok úgy döntöttek, hogy az eurorégiót révkomáromi székhellyel EGTC formájában, Szlovákiában jegyzik be. Az Ister-Granum eurorégióhoz hasonlóan, az új szerveződésnek latin nevet adtak: a *Pons Danubii* magyarul annyit tesz, mint “híd a Duna felett”. Noha a *Pons Danubii* megfelel az általunk használt eurorégió definíciónak (szomszédos európai országok helyi intézményei között létrejött formalizált határon átnyúló együttműködés), mégsem képez földrajzi értelemben egységes területet, mivel a hat résztvevő város között található kisebb települések nem tagjai a *Pons Danubii*-nak. Az, hogy kiket vonjanak be a kezdeményezésbe és kiket nem, az eurorégió megalakulásának egyik kulcsfontosságú tényezőjét jelentette. A végeredmény már csak azért sem egy “természetes régió” homogén területi leképeződését mutatja, mert a tagok az Ister-Granumra mint kerüendő példára tekintettek. A *Pons Danubii* tagjai szerint az Ister-Granum esetében éppen a túlméretezett taglétszám okozta a lassú, nem hatékony működést, amit ők mindenképpen el szerettek volna kerülni. További kontraszt mind az Ister-Granummal, mind a Hídverő Társulással szemben, hogy a *Pons Danubii* számára a magyarság határokon átívelő újraegyesítésének szándéka elvileg kisebb szerepet játszott a megalakulásban. Ehelyett a tagok a gazdasági fejlődést és elsősorban az európai uniós támogatásokhoz való könnyebb hozzáférést helyezték előtérbe. Ahogy az egyik polgármester fogalmazott: “Az EGTC-vel olyan szervezet hozható létre, amely több lehetőséget

teremt a helyi lakosság számára fontos ügyek kezeléséhez úgy is, hogy közvetlenül Brüsszelhez tudjunk fordulni. [...] Már eddig is voltak lehetőségeink [határ menti együttműködésekre elkülönített] EU-s pénzeket igényelni, de az EGTC segítségével még több forrást szeretnénk magunknak biztosítani.”

Eurorégiók szervezeti keretein túli határon átnyúló együttműködések

Az eurorégiók mellett a helyi önkormányzatok természetesen más jellegű határon átnyúló együttműködésekben is részt vehetnek, ilyenek például a testvértelepülési kapcsolatok. Komárom-Esztergom megyében 49 olyan település található, amely formális partneri viszonyt alakított ki legalább egy külföldi helyi önkormányzattal, és rajtuk kívül még 9 olyan település található a megyében, amely folyamatos informális kapcsolatot ápol legalább egy külföldi partnerrel. Ezek a nemzetközi kapcsolatok éppen bilaterális jellegük miatt gyakoribb és közvetlenebb érintkezést biztosítanak a helyi közösségek számára, mint az eurorégiók. Érdemes kiemelni, hogy míg az eurorégióhoz való csatlakozás motivációi között a polgármesterek gyakran nevesítették a remélt anyagi hasznot, addig a testvértelepülési kapcsolatok esetében egyik interjúalanyunk sem említette ezt a szempontot. Ez magyarázatot adhat arra, hogy míg a testvértelepülési viszonyt ápoló önkormányzatok elégedettek a határon átnyúló együttműködés e formájával, addig sok eurorégiós település vezetője csalódottságát fejezte ki az eurorégió irányában támasztott, ám meg nem valósult várakozásaik miatt.

A testvértelepülési együttműködés létrehozásának legfontosabb tényezői a településméret, a település anyagi helyzete, a nemzeti kisebbség jelenléte és a határtól való távolság.⁷ Nagyobb lélekszámú települések nagyobb valószínűséggel alakítanak ki formalizált bilaterális kapcsolatokat külföldi önkormányzatokkal, mint kisebb társaik. A kisebbek gyakran nem rendelkeznek olyan kulturális egyesületekkel, mint például néptáncsoportok, kórusok, zenekarok, amelyek az esetleges kulturális csereprogramok során az együttműködés tárgyát képezhetnek. További korlátozó tényezőt jelent a kistépülések számára az, hogy a hozzájuk látogató csoportok fogadásához sok esetben nem tudnak megfelelő infrastruktúrát biztosítani, például nem tudnak elszállásolni egy nagyobb küldöttséget. Ahogy azt az alig több mint kétszáz fős település, Aka polgármestere kifejtette: “többször is próbálkoztunk testvérkapcsolatot kialakítani határon túli településekkel, de nem sikerült: túl kicsik vagyunk, nem tudunk semmit sem kínálni az esetleges partnereinknek.”

Mivel az intézményesített testvértelepülési kapcsolatok együtt járnak rendszeres anyagi ráfordításokkal is, nem meglepő, hogy az önkormányzatok pénzügyi helyzete döntően befolyásolja ezek létrejöttét. Az interjúkból nyert adatok azt mutatják, hogy az alacsony bevételekkel rendelkező önkormányzatok kisebb valószínűséggel létesítenek testvértelepülési kapcsolatokat. Az önkormányzatok pénzügyi helyzete ugyanakkor összefügg a méretükkel (minél kisebb, annál szegényebb), így ez a két tényező együttesen befolyásolja a nemzetközi kapcsolatok meglétét vagy hiányát. A pénzügyi helyzet azonban döntően a kisebb települések esetén meghatározó tényező a megyében: a 2500 lakosnál kevesebbel rendelkező, gyenge anyagi helyzetben lévő helyi önkormányzatok nagyobb valószínűséggel nem alakítanak ki testvértelepülési kapcsolatokat, mint pénzügyileg jobban teljesítő hasonló méretű társaik.

A méret és az anyagi helyzet mellett a bilaterális együttműködések szempontjából másik fontos tényező a nemzeti kisebbség megléte. A viszonylag nagyszámú, történelmi sváb vagy szlovák identitást és hagyományokat őrző Komárom-Esztergom megyei települések nagyobb arányban létesítenek kapcsolatokat külföldi településekkel, mint a nemzetiségi lakosokkal nem

⁷ Terjedelmi korlátok miatt a keresztábrákat – melyekre érvelésünk egy részét alapozzuk – a díjnyertes tanulmányunknak ebben a rövidített változatában nem tudjuk közölni. Elektronikus levélben érkezett kérésre azonban szívesen megosztjuk az adatokat az érdeklődőkkel. Egy hosszabb, angol nyelven írt értekezésünk arról, hogy a helyi önkormányzatok miért csatlakoznak eurorégiókhoz az alábbi kötetben fog megjelenni: Medve-Bálint, G. & Svensson, S., 2012. Why do local governments join (or not join) Euroregions? In D. Andersen, M. Klatt, & M. Sandberg, eds. *The Border Multiple: The Practicing of Borders between Public Policy and Everyday Life in Europe*. Farnham: Ashgate Publishing, Ltd.

vagy alig rendelkező önkormányzatok. Ráadásul a nemzetiségi falvak döntően német, osztrák vagy szlovák partnerekkel működnek együtt, ami a már fent bemutatott magyar-magyar eurorégiós törekvések mellett újabb dimenzióját jelentik a nemzetiségi alapú határon átnyúló együttműködéseknek.

Végezetül, a határtól való távolság is számottevő tényező a bilaterális kapcsolatok szempontjából. Minél távolabb fekszik egy település a határtól, annál kisebb valószínűséggel rendelkezik határon túli testvértelepüléssel. Ugyanakkor ez a hatás differenciáltan jelenik meg akkor, ha a nemzeti kisebbség jelenlétével is számolunk. Komárom-Esztergom megye azon települései esetén, amelyeket kizárólag magyarok laknak, a szlovák határtól való távolság növekedése jelentősen csökkenti a testvértelepülési együttműködések létrejöttének valószínűségét, míg ez a hatás szinte eltűnik akkor, ha a határtól távolabb fekvő településen sváb vagy szlovák kisebbség is él.

Az adatokból az is megállapítható, hogy egy kétoldalú nemzetközi partnerség megléte növeli annak valószínűségét, hogy az adott önkormányzat eurorégió taggá is válik. Ugyanakkor az is lehet, hogy éppen egy fordított hatás érvényesül: az eurorégióban való részvétel több lehetőséget kínál ahhoz, hogy az önkormányzatok határon átívelő bilaterális együttműködések létrejöttét segítsenek.

Eurorégiókban résztvevő és az azoktól távol maradó önkormányzatok közötti különbségek

Miután áttekintettük a Komárom-Esztergom megyei önkormányzatok eurorégiós részvételét, valamint a kétoldalú nemzetközi kapcsolataikat befolyásoló tényezőket, a következőkben azt vizsgáljuk, hogy milyen különbségek fedezhetők fel az eurorégió tagok és az ilyen együttműködéstől távol maradók motivációi között és hogy vajon ezek a különbségek megfeleltethetők-e az elemzési keretben foglaltaknak?

A polgármesterektől nyert információk, illetve a kérdőívünkre kapott válaszok alapján⁸ meg lehet állapítani, hogy az elemzési keretben felsorolt, a többoldalú határon átnyúló kezdeményezéseket ösztönző és gátló tényezők közül melyek azok, amelyek nagyobb súllyal esnek a latba. Összességében úgy találtuk, hogy helytálló az elemzési keret, és kisebb módosításokkal jól alkalmazható annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy miért csatlakoznak a helyi önkormányzatok az eurorégiós kezdeményezésekhez (vagy éppenséggel miért maradnak távol tőlük). Fontos hangsúlyoznunk, hogy a számításba vett tényezőknek csak a helyi szinten, illetve a helyi szintre gyakorolt hatását vizsgáltuk. Ez azt jelenti, hogy azok a szempontok, amelyeket az adataink alapján csekély jelentőségűnek vélünk, lehet, hogy a területi közép (vagyis a régió) szintjén vagy az államközi kapcsolatokban komoly szerepet játszanak a határon átnyúló együttműködések létrehozásánál. A következő bekezdésekben az elemzési keretet követve tárgyaljuk a helyi szintű és külső instrumentális ösztönzők és hátráltató tényezők szerepét, majd áttérünk a normatív ösztönző és gátló szempontok taglalására is.

Az instrumentális helyi ösztönzők abból az elgondolásból táplálkoznak, hogy a határon átnyúló többoldalú együttműködések, eurorégiók segítségével olyan helyi szakpolitikai problémákat lehet megoldani, amelyeket az államhatár korlátozó jelenléte miatt egyébként nem lehetne hatékonyan kezelni. Meglepetésünkre azt találtuk, hogy az ilyen jellegű ösztönzők az eurorégióhoz való csatlakozáskor szinte semmilyen jelentőséggel nem bírnak az önkormányzatok számára. Olyan indítékok, mint a határtérség gazdasági hanyatlásának megállítása, befektetések vonzása, környezetvédelmi problémák megoldása vagy a helyi erőforrások hatékonyabb felhasználása igen ritkán bukkantak fel az interjúk során, eltekintve néhány városi rangú település esetét, amelyeknél a polgármesterek említették egyik-másik tényezőt. A kérdőívből nyert adataink megerősítik ezt a felismerést, ugyanis azt mutatják, hogy nincs kapcsolat az eurorégiós tagság és a helyi gazdaság, illetve a környezeti állapot megítélése között, valamint az önkormányzat anyagi helyzetétől sem függ az eurorégióhoz való csatlakozás.

⁸ Lásd az 5-ös számú lábjegyzetet.

Hasonló következtetésekre jutottunk a helyi instrumentális hátráltató tényezőkre (erőforrás-okért folytatott kiélezett verseny, megfelelő pénzügyi források hiánya, elégtelen szintű know-how és hiányos menedzselési ismeretek) vonatkozóan. Úgy tűnik, hogy ezeknek megléte nem befolyásolta a helyi önkormányzatokat az eurorégióhoz való csatlakozáskor, azonban az imént felsorolt tényezőket interjúalanyaink gyakran említették azon okok között, amelyek hátráltatják a testvértelepülési kapcsolatok kialakítását. Ugyanakkor az eltérő fejlesztési tervek, eltérő elképzelések komolyan befolyásolják az eurorégiókba történő esetleges belépést (ahogy Oroszlány esete is példázta ezt a Pons Danubii kapcsán). Az Ister-Granum egyes tagjai között felbukkanó elégedetlenség is oda vezethető vissza, hogy az eurorégió által megvalósított projektek elsősorban a közvetlenül a határ mellett fekvő településekre összpontosítottak. Az eurorégió tagjai között lappangó feszültségek mögött tehát tényleges érdekütközések vannak, vagyis az, hogy a határtól távolabb eső tagok más jellegű projekteket szeretnének, illetve szerettek volna megvalósítani, mint a határhoz közelebb eső társaik. Többek között emiatt is lépett ki 13 önkormányzat az eurorégió szervezetéből akkor, amikor az EGTC-vé alakult át.

A külső instrumentális ösztönzők és gátló tényezők közül az európai uniós támogatások megléte, illetve az azokhoz való hozzáférés fontos szerepet tölt be. Ahogy határtérségi, azaz területi középszinten ez a tényező szignifikáns (Medve-Bálint 2012), ugyanúgy a helyi szinten is komoly jelentőséggel bír. Ugyanakkor ez a fajta motiváció hosszú távon többféleképpen is viszályt hozhat a határon átnyúló együttműködésre: egyfelől akkor, ha mégsem sikerül az elvárt nagyságú külső forrást megszerezni, másfelől akkor, ha a szervezet túlságosan függővé válik a külső finanszírozástól. A határon átnyúló együttműködések jogi kereteinek megléte vagy hiánya úgy tűnik, hogy nem jelentős ösztönző vagy gátló tényező, ugyanakkor számos eurorégiós polgármester jelezte nekünk, hogy az EGTC bejegyzése sokkal tovább tartott annál, mint amire eredetileg számítottak, vagyis lassúnak és bürokratikusnak ítélték az eljárást. Ez ugyanakkor nem befolyásolta belépési, illetve EGTC alakítási szándékaikat.

A normatív ösztönzők és hátráltató tényezők az általunk várttól eltérő szerepet játszanak. Az erős történelmi, kulturális és gazdasági kötelek, valamint a közös etnikai háttér gyakran jelentkeznek motiváló szempontként az eurorégiókba való belépésnél (az európai integrációban való részvétel vagy egy esetleges határon átvélő regionális identitás szerepe már jóval kevésbé), mint ahogy a kétoldalú kapcsolatok kiépítésében is fontos a közös kulturális és etnikai háttér. Azonban úgy találtuk, hogy alig van különbség eurorégió tag és nem tag települési vezetők között annak megítélésében, hogy mekkora jelentőséget tulajdonítanak a magyarság határokat átvélő együvé tartozása erősítésének. Kérdőívünk azon állításával, hogy „egy népcsoporthoz tartozó, egy nyelvet beszélő embereket nem szabad határokkal elválasztani egymástól” az eurorégióban részt vevő önkormányzatok vezetőinek 96 százaléka, míg a nem tag települések polgármestereinek 88 százaléka értett egyet. Ez is jelzi, hogy függetlenül attól, hogy csatlakozott-e egy önkormányzat eurorégióhoz vagy sem, a nemzeti összetartozás kérdésére nagy hangsúlyt fektetnek a települések vezetői, ami azt vetíti előre, hogy az erre alapozó jövőbeli határon átnyúló kezdeményezések továbbra is termékeny talajra leljenek ebben a térségben.

A lehetséges helyi normatív akadályok (történelmi feszültségek, sztereotípiák és előítélet a túldoldalon élőkkel szemben, versenyhelyezettől való félelem) nem bizonyultak számottevő befolyásoló tényezőknél: a magyar és a szlovák kormány közötti konfliktus nem mérgezi a helyi viszonyokat és a szlovák oldalon lakókat sem tekintik potenciális vetélytársnak (például munkaerő, vagy ingatlanpiaci szempontból) a Komárom-Esztergom megyei önkormányzati vezetők. Habár a polgármesterek tökéletesen tisztában vannak a két állam kormányközi kapcsolatait terhelő feszültségekkel, azt állítják, hogy ezek a konfliktusok nem szivárogtak le a helyi szintre és nem gördítenek akadályt az együttműködés elé.

Itt kell megjegyeznünk, hogy vizsgálódásunk eredményei szerint az eurorégiós tagság néhány olyan tényezőtől is függ, amelyek eredetileg nem szerepeltek az elemzési keretben. Ennek oka az, hogy a szakirodalomban kevésbé említik őket, nem tulajdonítanak nekik komoly jelentőséget.

2. táblázat: A módosított elemzési keret

Helyi határ menti együttműködések ösztönzői	Instrumentális	Normatív	Helyi határ menti együttműködések gátló tényezők	Instrumentális	Normatív
Helyi szintű	gazdasági hanyatlás megállítása befektetések vonzása környezetvédelmi problémák <i>hasonló fejlesztési elképzelések</i> helyi erőforrások hatékonyabb felhasználása	részvétel az európai integrációban ("visszatérés Európába") közös történelmi, szocio-kulturális és gazdasági kötéletek határon átnyúló regionális identitás közös etnikai/nemzetiségi háttér <i>kognitív távolság</i>	Helyi szintű	erőforrásokért folyó rivalizálás saját anyagi források hiánya know-how és menedzsment ismeretek hiánya <i>eltérő fejlesztési elképzelések</i> nyelvi akadályok	történelmileg kialakult feszültségek (a határ, mint az identitás és megkülönböztetés szimbóluma) sztereotípiák, előítéletek a határ túoldalán élőkkel szemben versenyhelyzettől való féltélem (munkaerőpiac, ingatlanpiac) <i>kognitív távolság</i>
Külső	nemzetközi pénzügyi források megszerzése (PHARE CBC, INTERREG) nemzeti pénzügyi források megszerzése kialakított jogi keretek (ratifikált Madridi Egyezmény; kétoldalú államközi egyezmények) <i>igazgatási közösség</i>	transznacionális szervezetek népszerűsítő tevékenysége (AEBR ¹ , Régiók Bizottsága, Európai Bizottság) legjobb gyakorlatok vagy más határon átnyúló kezdeményezések példának átvétele a központi kormányzat szöbéli/hallgatólagos támogatása	Külső	határon átnyúló együttműködések jogi kereteinek hiánya elégtelen külső finanszírozási források eltérő területi igazgatási struktúrák és kompetenciák kétoldalú kormányközi megállapodások hiánya <i>igazgatási közösség</i>	a központi kormányzat elengedése a szomszédos országok közötti feszült kormányközi kapcsolatok

Forrás: Saját szerkesztés

¹ Európai Határregiónok Szövetsége (Association of European Border Regions)

Az egyik ilyen tényező a *kognitív távolság*, amely azt befolyásolja, hogy egy helyi önkormányzat mennyire tartja fontosnak a határ menti együttműködéseket, illetve mennyire tud azonosulni magával az eurorégiós kezdeményezéssel. A kognitív távolság nem feltétlenül függ össze az adott település határtól való földrajzi távolságával. Ezért fordulhat elő, hogy egy önkormányzat távol marad az eurorégiós együttműködéstől még akkor is, ha a külső szemlélő számára földrajzi érelemben igen közel helyezkedik el az államhatárhoz, de akár történhet éppen ellenkezőleg is, és csatlakozik ilyen kezdeményezéshez még úgy is, hogy a határtól viszonylag távol eső területen fekszik.

A másik ilyen új szempont az *igazgatási közösség*, amely egy település, illetve települések jelenlegi vagy múltbeli politikai, illetve területi közigazgatási egységhez való tartozására utal. Ilyen például az egy kistérséghez tartozó önkormányzatok közössége, de történelmi távlatban például az egykori Esztergom vármegyéhez tartozó települések is ilyen közösséget alkotnak. Mivel ezeknek a területi egységeknek a határait központilag jelölik, illetve jelölték ki, a külső tényezők közé soroljuk őket. A kistérségi besorolásnak eurorégiós tagságra gyakorolt szerepét abban látjuk, hogy a kistérség adta keretek között könnyebb megoldást találni a kollektív cselekvés problémájára. Az azonos kistérséghez tartozó önkormányzatok vezetői havi rendszerességgel találkoznak és ezek az összejövetelek lehetőséget teremtenek határon átnyúló kezdeményezések, együttműködési tervek közös megvitatására is. Ugyanakkor azon „kívül rekedt” önkormányzatok számára, amelyek nem tartoznak egy olyan kistérséghez, amelynek tagjai együttesen lépnek be egy eurorégióba, sokkal nehezebbé válik a későbbi kapcsolatfelvétel. Az igazgatási közösség tehát egyszerre lehet eurorégiós csatlakozást segítő és hátráltató tényező is. Múltbeli, történelmi igazgatási közösségek abból a szempontból fontosak, hogy az esetleg kialakítandó határon átvivő régió területi képét határozhatják meg, mint ahogy ezt a szerepet tölti be az egykori Esztergom vármegye az Ister-Granum együttműködés esetében.

A következő táblázat (2. táblázat) az elemzési kerettel kapcsolatos főbb megállapításainkat foglalja össze. Vastag betűvel emeltük ki azokat a tényezőket, amelyek a helyi önkormányzatok számára döntő fontosságúnak bizonyulnak akkor, amikor egy eurorégióhoz való csatlakozás lehetőségét mérlegelik, míg a kutatásunk alapján utólag a keretbe illesztett, hasonlóan jelentős tényezőket vastag dőlt betűvel szedtük.

Záró gondolatok

Ebben a tanulmányban arra vállalkoztunk, hogy feltárjuk azokat az indítékokat, amelyek a közép-európai helyi önkormányzatok határon átnyúló együttműködésekben, eurorégiókban való részvételét befolyásolják. Noha az elemzési keretet kifejezetten erre a térségre összpontosítva dolgoztuk ki, a kutatási eredményeink egy része valószínűleg Európa más határterületeire is alkalmazható. Egy helyi önkormányzat eurorégiós részvételét meghatározó egyik tényező a közös történelmi szocio-kulturális és etnikai háttér (helyi normatív ösztönző). A másik ilyen szempont a finanszírozási források megléte, azoknak elnyerésére irányuló törekvés (külső instrumentális ösztönző), amely motiváció azonban egyes esetekben túlzott elvárásokat teremthet az eurorégióval szemben és gátja lehet a kezdeményezés hosszú távú működésének is. A harmadik elem, amely befolyásolhatja egy önkormányzat taggá válását egy adott eurorégióban a helyi önkormányzatok igazgatási közössége, amely alatt jelenlegi és múltbeli politikai és területi közigazgatási egységekhez való tartozást értünk (egyszerre lehet külső instrumentális ösztönző és gátló tényező is). Végül pedig a határtól való távolság szintén jelentős tényező, azonban mi első sorban nem a földrajzi, hanem a kognitív távolságot értjük ez alatt.

Eredményeink szakpolitikai jelentőséggel is bírnak abban az értelemben, hogy azt sugallják, hogy a „helytelenül” kialakuló tagösszetétel komoly következményekkel járhat az együttműködés hosszú távú kilátásait tekintve, vagyis az, ha a csatlakozók „helytelen indítékok” (olyan anyagi, pénzügyi előnyök megszerzésének reménye, amelyek később nem teljesülnek)

miatt lépnek be az eurorégióba. Ugyanezen ok miatt nem biztos, hogy a nagyobb taglétszám egyúttal előnyösebb is. Az adatainkra támaszkodva azt is elmondhatjuk, hogy a helyi önkormányzatok határon átnyúló együttműködésekhez való viszonyulása nem feltétlenül egyezik az Európai Unió álláspontjával, elvárásaival. Úgy tűnik, hogy azt az elképzelést, mely szerint a határ menti együttműködések fő célja a térség gazdasági fejlődésének elősegítése lenne, a helyi önkormányzatok nagy része nem tette magáévá, még azok sem, amelyek különben részt vesznek ilyen kezdeményezésekben. Amennyiben ez kívánatosnak tetszik, annyiban tehát bőven van lehetőség az attitűdök megváltoztatására, mind az eurorégió tagok, mind az abból kimaradó önkormányzatok esetében.

Irodalom

- Blatter, J. (2000): *Entgrenzung der Staatenwelt. Politische Institutionenbildung in grenzüberschreitenden Regionen in Europa und Nordamerika*. Nomos, Baden-Baden.
- Gabbe, J. & V. von Malchus (2008): *Cooperation between European Border Regions: Review and Perspectives*. Association of European Border Regions, Nomos, Baden-Baden.
- Greta, M. (2008): *Transborder Cooperation, Euroregion and EU Regional Policy in the Context of Lisbon Strategy (Selected Examples of Polish Euroregions)*. Technical University of Łódź, Łódź.
- Jessop, B. (2002): The Political Economy of Scale. In: Perkmann M. & Sum N-L. (szerk.) *Globalization, Regionalization and Cross-Border Regions*. Palgrave-Macmillan, New York, pp. 25-49.
- Johnson, C.M. (2009): Cross-Border Regions and Territorial Restructuring in Central Europe: Room for More Transboundary Space. *European Urban and Regional Studies* 2. pp. 177-191.
- Kocziszky Gy. (2008): *Területfejlesztés módszertana*. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc.
- Kolossov, V. (2006): Theoretical limology: new analytical approaches. In: Lundén T. (szerk.) *Crossing the border: boundary relations in a changing Europe*. Forlags AB Gondolin, Eslov.
- Kramsch, O. (2002): Re-imagining the Scalar Topologies of Cross-border Governance: Eu(ro)regions in the Post-colonial Present. *Space & Polity* 2. pp. 169-196.
- Leresche, J-P. & Saez G. (2002): Political Frontier Regimes: Towards Cross-Border Governance? In: Perkmann M. & and Sum N-L. (szerk.) *Globalization, Regionalization and Cross-Border Regions*. Palgrave Macmillan, New York.
- March, J.G. & Olsen J.(1989): *Rediscovering Institutions*. Free Press, New York.
- Medve-Bálint, G. (2012): Incentives and Obstacles to Cross-Border Cooperation in Post Communist Central Europe. In: Bellini N. & Hilpert U. (szerk.) *Europe's Changing Geography*. Routledge, London.
- Medve-Bálint, G. & Svensson, S. (2012): Why do local governments join (or not join) Euroregions? In: Andersen D., Klatt M. & Sandberg M. (szerk.) *The Border Multiple: The Practicing of Borders between Public Policy and Everyday Life in Europe*. Ashgate Publishing, Ltd, Farnham.
- Newman, D. (2003): On Borders and Power: A Theoretical Framework. *Journal of Borderland Studies* 1. pp. 13-24.
- Novotny, G. (2006): A határon átnyúló együttműködések sikerének kulcskérdései nemzetközi minták alapján. In: Kaiser T. (szerk.) *Hidak vagy sorompók? A határon átívelő együttműködések szerepe az integrációs folyamatban*. Új Mandátum, Budapest, pp. 91-119.

- O'Dowd, L. (2003): The Changing Significance of European Borders. In: Anderson J., O'Dowd L. & Wilson T.M. (szerk.) *New Borders for a Changing Europe: Cross-border Cooperation and Governance*. Frank Cass, London, pp. 13-36.
- Osekowski, C. (2000): Barriers to Euroregional co-operation on the Polish-German border. In: Malendowskiego W. & Szczepaniaka M. (szerk.) *Euroregiony mosty do Europy bez granic*. Dom Wydawniczy Elipsa, Warsaw, pp. 150-159.
- Paasi, Anssi (1999): 'Boundaries as social processes: territoriality in the world of flows'. In: D. Newman, (ed.) *Boundaries, Territory and Postmodernity*. London: Frank Cass & Co, pp 69-88.
- Paasi, A. (2005): The Changing Discourses on Political Boundaries. In: van Houtum H., Kramsch O. & Zierhofer W. (szerk.) *B/ordering Spaces*. Ashgate, Aldershot; Burlington.
- Perkmann, M. & Sum N-L. (2002): Globalization, Regionalization and Cross-border regions: scales, discourses and governance. In: Perkmann M, & Sum N-L. (szerk.) *Globalization, Regionalization and Cross-Border Regions*. Palgrave-Macmillan, New York, pp. 3-21.
- Risse, T. (2000): Let's Argue!: Communicative Action in World Politics. *International Organization* pp. 1-40.
- Rumley, D. & Minghi J., szerk. (1991): *The Geography of Border Landscapes*. Routledge, London.

Jaschitz Mátvás

Együtt vagy szétválasztva? Kísérletek a két Komárom térszerkezeti súlyának megállapítására

A tanulmány több nézőpontból kísérli meg a két Komárom ezredforduló utáni térszerkezeti pozícióját bemutatni, a szlovák-magyar határ mentén. Elsősorban gravitációs modellek segítségével, előbb a két különálló városként kezelt Komárom és Észak-Komárom vonzáskörzetét, majd egy egységesnek vett „nagy” Komárom vonzáskörzetét határolja le a tanulmány. Ezután e két „szél-sőséges” megközelítés eltérő térszerkezeti hatásai kerülnek összevetésre, területfejlesztési, területi-együtműködési megfontolások tükrében.

Kulcsszavak: Komárom, Észak-Komárom (Komárno), vonzáskörzet, gravitációs modell, térszerkezet, szlovák-magyar határ, település-hierarchia, határ menti együtműködés, EGTC.
JEL-kód: R10, C31.

Bevezető

„A határok rosszabb esetben nyílt sebek, jobb esetben behegedt sebhelyek a Föld arcán...” (Illés 2008 190. o.) A határok etnikai, társadalmi, gazdasági és közlekedési szempontokból is megtörik a térbeli folytonosságot, gátolják a tércapcsolatok, áramlások zökkenőmentes alakulását. (Nárai – Rechnitzer 1999) A határok elválasztó-összekötő szerepének fokát mindig az aktuális történelmi, politikai légkör határozza meg leginkább. Márpedig Közép-Európában (hosszú „nélkülözés” után) a határ menti együtműködések korát éljük. A néha kitapintható nemzeti szintű kormányzati bizalmatlanság ellenére is adott a kedvező európai légkör, és egy olyan határsebekkel tarkított terepen, mint amilyen a Kárpát-medence is, az egész térség szempontjából kiemelkedő jelentősége lehet, hogy mennyire tudunk élni ezzel a történelmi lehetőséggel. Ennek a folyamatnak a segítése érdekében pontos kutatásokra van szükség a határok mentén. Mivel „a gyakorlat azt bizonyítja, hogy az együtműködés kialakítása legkönnyebben a hasonló vagy legalábbis kevésbé különböző fejlettségű térségek között valószínűsíthető meg,” (Illés 2008 195. o.) e tanulmány is egy ilyen térséget, városi vonzáskörzetet szemelt ki vizsgálata célterületéül. Komárom szomszédsága ráadásul kiegészül egy, a határ menti kapcsolattartást nagyban erősítő tényezővel: etnikai értelemben, (a határ minkét oldalán) abszolút meghatározó a magyar népesség aránya. A szlovák oldalon 2-3 kis szigettől eltekintve mindenhol 50% fölötti, de a térség nagyobb részében 80% fölötti a magyar lakosság aránya. (Kocsis – Bottlik – Tátrai 2006) Illetve a szlovák vagy egyéb nemzetiségekhez tartozók döntő többsége is valamilyen szinten érti, beszél a magyar nyelvet.

Komárom város hosszú évszázadokon keresztül volt méltó központja a róla elnevezett vármegyének. Legdinamikusabban éppen az egységességét végleg megtörő trianoni döntés előtti évtizedekben fejlődött; olyannyira, hogy még az is felmerült, összevonják Esztergom vármegyével, és az egyesített vármegye Komárom központtal működött volna tovább. (Borovszky 1908) Ez végül nem történt meg, sőt a 20. századi történelem olyan viharba taszította a várost, melynek hatásait azóta sem sikerült maradéktalanul kiheverni. A kelet-kisalföldi, a Duna mindkét partjára kiterjedő egységes híd és központ szerep hirtelen megszűnt, kettészakadt. (Kovács 1990) Ezt követően pedig a Komárom felett örvénylő politikai áradat, kénye-kedve szerint hánytá-vetette a várost (városrészeket).

A második világháború időleges határmódosításaira nagyon érzékenyen, a vonzáskörzet szempontjából pozitívan reagált a várospár, ám annál nagyobb volt a visszaesés a határok véglegesítését, a szovjet mintájú rendszerek megszilárdítását követően.

A hatvanas évek közepéig keserves idők következtek mind a városrészek, mind pedig azok (többségében magyar) lakosságának életében.

Lakosságcsere, elszigetelődés, szinte zárt határ, műemlék-rombolás jellemezték ezt az időszakot. A szocialista rendszer enyhülésével a határ zártsága is oldódni kezdett. Szigorúan ellenőrzött ke-
reték közt, de megnövekedett a kapcsolattartás lehetősége. (Bottoni 2008) Mindkét állam területi
folyamatai és fejlesztéspolitikája is alkalmazkodott az új állapothoz. A történelmileg is jelentő-
sebb, északi városrész jobban megsínylette az új határhelyzetet, hiszen itt csapódtak le igazán a
vonzáskörzet-vesztés negatív hatásai, illetve a csehszlovák politika sem szorgalmazott külön-
sebb fejlesztéseket a határ közelsége miatt. A magyar oldalon másképp alakultak dolgok, itt
ugyanis (az északi, sokkal jelentősebb városrész elvesztése miatt) egy erős központhiány lépett
fel a térségben. Erre a természetes folyamatok és lényegében a fejlesztéspolitika is városduz-
zasztással reagált. Az átmenet éveiben újabb nehézségek köszöntöttek be a két városrész kapcsola-
tában. A Bős-Nagymaroson tervezett dunai vízlépcső és a magyar kisebbség elleni hatósági
fellépések Csehszlovákiában (majd függetlenedése után Szlovákiában) feszült helyzetet terem-
tettek. (Lados 1995) Bár a két állam viszonya sajnos még napjainkban sem mondható minden
esetben kiegyensúlyozottnak és barátságosnak, az Európai Unió csatlakozás mindezen túl még-
is új légkört, lehetőségeket hozott magával a két Komárom számára is. (Mezei 2008) Ezek a vál-
tozások, ha még szerényen is, de a határ menti térszerkezet módosulásában már megmutatko-
znak. (Hardi 2008)

Tanulmányom ezeknek a folyamatoknak kíván – egy bizonyos nézőpontból – a mélyére ás-
ni. A térség térszerkezetének átalakulását a legfontosabb központ, a két Komárom vonzásterüle-
tének változásain keresztül lehet feltérképezni. A tanulmány alapvető kérdései tehát a következők:
Körülbelül hol húzható meg az a domináns hatásvonal, amelyet a két város település-
környezetére kifejűt? A szomszédos központokhoz mérten mekkora a két Komárom település-
szerkezeti súlya? Miként és miért változott a vonzásterület az utóbbi évtizedben? Mindezek a fo-
lyamatok a jövőben hová mutatnak, milyen veszélyeket illetve lehetőségeket rejtenek térszerve-
ződési, területi-együttműködési szempontokból? További módszertani kérdésként merül fel,
hogy miként oldhatók fel a város kettészakítottságából fakadó vizsgálati nehézségek? A követ-
kezőkben tehát e fenti kérdésekre keresem a választ.

Kutatási módszerek

A kutatás során a legnagyobb feladatot a módszer kiválasztása jelentette.

Az elsőként felmerülő kérdés a vizsgálati terület lehatárolása volt, a konkurens központok,
a két Komárom ellenpólusainak kiválasztásán keresztül. Mindez jelentős problémát okozott, hi-
szen amennyiben külön-külön tárgyaljuk a két várost (városrészt), úgy egy kb. 19 és egy kb. 36
ezres központról beszélünk, melyeknek az adott városkörnyezetben van egy bizonyos „hatósuga-
ruk”. Ha azonban egységesen kezeljük a két várost, máris egy 55-56 ezres központot kapunk,
amelyhez viszont egy nagyobb „hatósugarat” kellene rendelnünk. Mivel önmagában az a meg-
közelítés sem igaz, hogy két különálló városról van szó és az sem, hogy egy egységes városról;
ezt a speciális helyzetet hasonlóan speciális módszerrel kell kezelni. Erre a következő kísérletet
dolgoztam ki. A környező központokkal összehasonlítva, ún. Reilly-képlet¹⁰ alapján megvizsgál-
lom a kettéválasztott és az egységes Komárom elméleti vonzáskörzeteit. Majd ennek a két „szél-

¹⁰ „A newtoni tömegvonzás analógiáján alapuló, a területi kutatásokban először Reilly által 1929-ben al-
kalmazott eljárás kiindulópontja, hogy a központok „vonzóereje” a többi településre nagyságukkal egyene-
sen, távolságuk valamely hatványával pedig fordítottan arányos. Ilyen módon közvetlenül modellezhetők a
valóságban létező igazgatási-ellátó funkciók által kiváltott térbeli áramlások irányai – elsősorban azoké,
amelyek esetében az ellátott terület adminisztratívum nem rögzített, azaz igénybevételük helye az érintettek
választásától függ. Ezt persze nem csak a szóba jöhető centrumok elérhetősége befolyásolja, hanem több
esetben szolgáltatási kínálatuk, választékuk, valamint számos egyéb, gyakran véletlenszerű tényező is – de
az elméleti modell jó támpontot nyújthat e tényezőknek a valóságos térkapcsolati rendszerek kialakításában
játszott szerepének becsüléséhez.” (Bajmócy – Kiss 1999, 35)

sőséges” esetnek a megfelelő interpretációjával, összevetésével igyekszem a legjobban megközelíteni a vélhető valós helyzetet.

Hogy a két számítás összevethető legyen, ettől függetlenül azonos ellenpontokat kellett kiválasztani; itt tehát a szűkebb (kettéválasztott) értelmezés ellenpólusait vettem figyelembe mindkét esetben. Ezek az ellenpólusok a következők: Nagymegyer, Gúta, Érsekújvár, Szőgyén, Esztergom, Tatabánya, Oroszlány, Kisbér, Győr (illetve nyilván Észak-Komárom és Komárom). Már itt ki kell térni ezzel kapcsolatosan néhány felmerülő problémára. A térség sajátos városodottságából adódóan nem minden irányban találunk a megfelelő távolságon belül a két Komáromhoz hasonló súlyú települést. Ilyenek Nagymegyer, Gúta, (kiváltképp) Szőgyén és Kisbér esetei. Azonban még mindig ezeknek a megfelelő távolságon belül fekvő, lokális központoknak a kiválasztása tűnt a jobb megoldásnak, mintsem a lényegesen távolabb fekvő, azonban a két Komáromhoz hasonlóbb súlyú ellenpontok használata. Ez a módszer sajátosságaiból fakadóan zavaróan torzította volna az eredményeket. Ettől függetlenül azért persze meg kell jegyezni, hogy (különösen, ha egy egységes „nagy” Komáromról beszélünk) északnyugati irányban inkább Dunaszerdahely és Vágsellye, északkeleti irányban pedig inkább Zseliz mondhatók rivális központoknak. A sajátos földrajzi elhelyezkedés, településstruktúra folytán azonban ezek ellenpontként való alkalmazása hibás lett volna. Hiszen a gyakorlati tapasztalatok szerint, a központokban megtalálható funkciók vonzóereje jobban függ a távolságtól, mint a „vonzó” város nagyságától. (*Bajmócy – Kiss 1999*) Hozzá kell még tenni, hogy habár a vizsgálatban sem Pozsony, sem pedig Budapest nem szerepel, (hiszen a szűkebben értelmezett térség, helyi központjainak egymáshoz viszonyított szerepváltozását helyeztem a vizsgálódás fókuszába) azt tudni kell, hogy bizonyos mértékben mindkét főváros (nyilván főként Budapest) kifejt bizonyos vonzó hatást a régióban.

A már elkészült hasonló vizsgálati körű kutatások során (pl. *Bajmócy – Kiss 1999, 2001, Győri 2006, Jaschitz 2010*) szakmailag többé-kevésbé elfogadottá vált, hogy a mindenkori népességszám adatokból megfelelő következtetéseket vonhatunk le a városok, falvak, térszerkezetben elfoglalt pozíciójáról. Már önmagában a népességváltozások elemzése, a népességi súlypont eltolódása, illetve maguk a települések közötti távolságok közelítően jól jelzik a köztük fennálló mindenkori kapcsolat- és hierarchiarendszert. Ha azonban ezt a két tényezőt (elhelyezkedés és „nagyság”) együttesen vesszük számításba, kitűnő modellezési lehetőséget kínálnak az éppen erre az esetre kifejlesztett gravitációs-modellek. A gravitációs-modell egy speciális (ún. Reilly-képlettel kifejezett) változatát alkalmaztam. Ez a módszer nem az egyes (köztes) települések vonzóadási „hovatartozását” mutatja meg, hanem két központ között, a központok tömegét és egymáshoz mért távolságát figyelembe véve, azt a pontot, ahol vonzáserejük kiegyenlítődik. Máshogy fogalmazva, elméleti vonzási erőtereik határát. (*Dusek 2005*) A két Komárom esetében, ha az őket körülvevő 9 ellenpólus vonzáserejét összevetjük a két Komárom vonzáserejével, és a kapott határpontok koordinátáit kiszámítjuk, majd e pontokat összekötjük, ilyen formán is megkaphatjuk a két Komárom elvi vonzásterületét. A vizsgálatoknál a tömeget a népességszám, a távolságot pedig az egyszerű légvonal-távolság adta. E modellek eredményeit grafikusán ábrázoltam.

Ezek a modellek, illetve az általuk nyert értékek, nem pontos, településről településre azonosítható adatokat jelentenek, sokkal inkább tendenciákat jeleznek. (*Győri 2006*) További hiányosságuk, hogy csak egyetlen (igaz, meghatározó) kapcsolattípust vesznek számításba. Ezen felül, a regionális összetartozás szempontjából természetesen szintén meghatározó tényezőkre nincsenek tekintettel (pl. munkaerő-áramlások, migráció, táji-történeti hagyományokon alapuló együvé tartozás, közös identitás stb.) Mindezzért csupán elméleti területi egységek lehatárolására alkalmasak. (*Bajmócy – Kiss 2001*) Ezen eljárások tehát valójában csak egy (bár tudományosan elfogadott) kísérletet jelentenek a valós térkapcsolatok modellezésére.

Kettéválasztott Komárom vonzaskörzetének vizsgálatai

Adott térség belső, településhálózati kapcsolatainak vizsgálatakor, az elméleti modelleken kívül persze számos egyéb tényezőt is figyelembe lehet venni. Szemléltethetjük a kérdést alapvetően gazdasági megvilágításból is. Ebben az esetben az egyes vidékek (vagy települések) közti gazdasági vonzóerőket a leginkább a munkaerőmozgások bemutatásával érzékeltethetjük. Vizsgálatunk régiójában az elmúlt években egyértelműen a magyar oldal fejtett ki komoly munkaerőelszívást. (Bódiné Vajda 2004) 2009. január 1-én 9166 szlovák munkavállaló dolgozott Komárom-Esztergom megyében. 2009. december 31-én ez az adat már 7676 főre olvadt, ami egyértelműen a válság számlájára írható. Az érdeklődés, igény ma is igen magas, azonban a gazdaság egyelőre stagnál, sőt botladozik. (A szlovák oldalon csupán pár száz magyar munkavállaló dolgozik.) Mindez persze leginkább a határ magyar oldalán betelepült, multinacionális cégek (pl. Nokia, Suzuki) munkaerőhiányának köszönhető. (Grosz – Tilinger 2008, Hardi – Lampl 2008, Kovács – Szabó 2008) Különösen aktuális, a határ menti munkaerő ingázást negatívan érintő körülmény a Nokia nagyarányú leépítése. Ettől eltérő vizsgálati szempont lehet a különböző települések, önkormányzatok közötti kapcsolatok, vagy éppenséggel a határon átnyúló területi együttműködésének vizsgálata. A szűkebb komáromi térségben a testvértelepülési kapcsolatok egészen jónak, sűrűnek mondhatók (Mezei – Tóth 2008), de a területi együttműködésekre is vannak példák. (Sikos – Tiner 2008) A legrégebbi, mára kiüresedő szerveződés a Vág-Duna-Ipoly Eurorégió. A legfrissebbek pedig két EGTC. A Rába-Duna-Vág EGTC-t határ menti megyék alapították azzal a céllal, hogy régiós szinten határozzák meg a szlovák-magyar határ nyugati felének nagyobb volumenű térségi tervezését és fejlesztési tematikáját. A Pons Danubii EGTC a fejlesztési szándékok egy alsóbb szintjén kívánja kifejteni határ menti együttműködési szerepét. Észak-Komárom székhellyel tömöríti az EU leginnovatívabb határon átnyúló együttműködési formájában a térség meghatározó központjait (Észak-Komárom, Komárom, Tata, Kisbér, Gúta, Ógyalla, Oroszlány) azzal a céllal, hogy a szűkebb térség (lényegében a várospár által szervezett tér) közvetlen határon átnyúló kapcsolatait és határ menti fejlesztéseit élénkítse, az államhatárok elválasztó hatásait tovább oldja. Városi szintű együttműködésként a két Komárom szoros kapcsolata kiemelendő, mely minden bizonnyal egyébként is a térség egyik legélénkebb együttműködésének számított az elmúlt időszakban (Sikos – Tiner 2007, Stubendek 2004). A felsorolt tényezőknél túl a települési funkciók száma, identitásbeli, kulturális, közlekedési stb. minőségek is nagyban befolyásolják egy térség településhálózatának belső kapcsolatait. Minden szempontot nyilván nem lehet összevethetően figyelembe venni, azonban a gravitációs-modell használata nagyon jó, generalizált megoldást kínál a téma összehasonlító vizsgálatára.

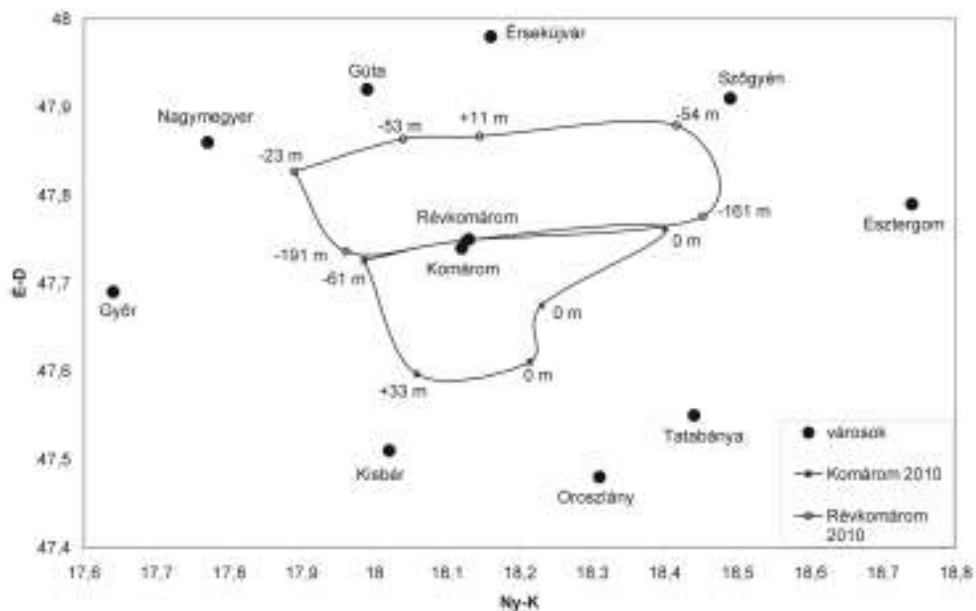
Amennyiben abból indulunk ki, hogy a két Komárom napjainkban két különálló ország részét képezi; a két állam településhálózatain belül eltérő, egymástól különálló funkciókat tölt be, adja magát az a fajta vizsgálati közelítés, amelyet az 1. ábra segítségével kísérhetünk figyelemmel.

Az ábrán Komárom és Észak-Komárom, szomszédos ellenpólusaihoz viszonyított elméleti vonzaskörzetének változása látható 2001 és 2010 között¹¹, a már ismertetett Reilly-képlet alapján meghatározva. Mindkét esetben egy, a Duna folyásával párhuzamos, elnyújtott erőter rajzoldódik ki, amely a magyarországi Komárom esetében a lényegesen nagyobb Tatabánya irányából erősen benyomódik. Ebben a megközelítésben két „egymásnak háttal álló”, fél-erőtérrel van szó. Az egyes szomszédokhoz kapcsolódó vonzáshatár-pontok mellett előjelekkel ellátott számokat találunk az ábrán. Ezek a számok a 2010-es és 2001-es vonzáshatár-értékek különbségei, méterben kifejezve az eltolódást.¹² Ha szemügyre vesszük ezeket az értékeket, talán némi meglepetést

¹¹ A tanulmányban a 2001-es népszámlálási adatok kerülnek összevetésre a 2010-es továbbvezetett adatokkal.

¹² Ezek az értékek nyilvánvalóan nem pontos, helyről-helyre azonosítható adatok! Erősen elméletiek, csupán arányok tendenciák jelezésére szolgálnak.

jelenthet, hogy növekvő határ-szabadság, és a határ menti együttműködéseknek kedvező légkör ide vagy oda, bizony egyik város sem növelte az új évezred első évtizedében elméleti vonzásterületét, sőt a legtöbb ponton inkább halvány zsugorodást tapasztalhatunk. Azt azonban tudni kell, hogy a megelőző időszakhoz képest, Észak-Komárom számára még ez a többségében enyhén zsugorodó erőtér is nagy előrelépést jelent. Ugyanis a második világháborút követő évtizedekben ennél jóval jelentősebb pozícióvesztés volt jellemző, az ellenpólusokhoz mérten.¹³ De a magyarországi Komárom erőtere is erősebben zsugorodott a vizsgálati időszakot megelőző két évtizedben. Általánosságban tehát mindkét városfőlnél az előző egy-két évtizedet jellemző erőtér-zsugorodási folyamat jelentős lelassulásáról, megtorpanásáról kell beszélnünk

1. ábra: Komárom és Észak-Komárom elméleti vonzáskörzetének változása Reilly-képlet alapján (2001 – 2010)

Forrás: www.world-gazetteer.com, SLOVSTAT, KSH, T-STAR alapján saját számítás

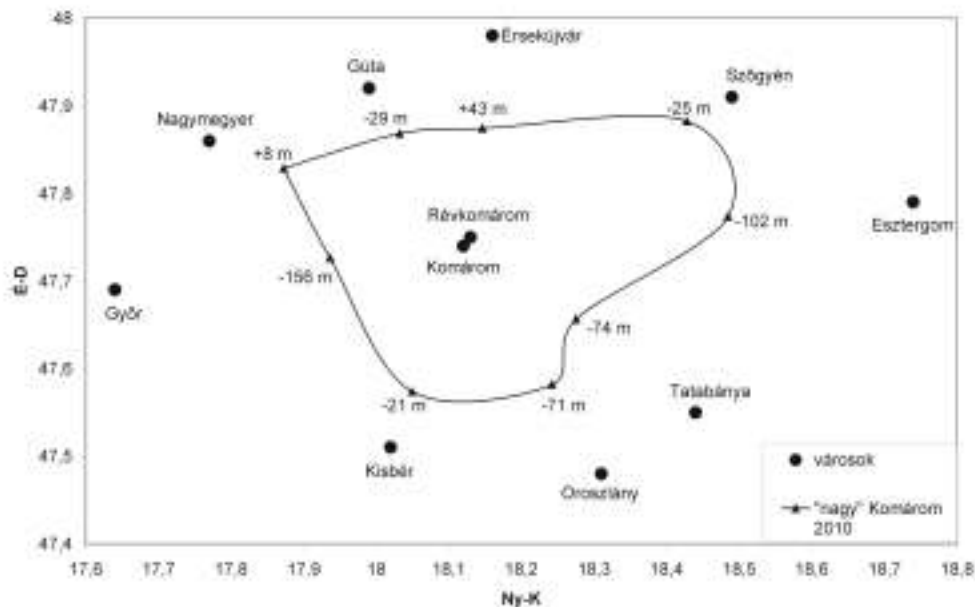
Ám a két Komárom esetében ez a tendencia nem csapott át erőtér-növelésbe, mint az például a szomszédos Esztergom esetében megfigyelhető. Az eddig elvégzett vizsgálatok alapján úgy tűnik, a keleti szomszéd jobban, szerencsésebben élt az új politikai légkör adta határ menti lehetőségekkel. Ezt látszik alátámasztani az is, hogy Győr után Esztergom irányában szenvedte el Észak-Komárom a legnagyobb pozícióvesztést. Ez elsősorban annak lehet a következménye, hogy Esztergom esetében a kezdetektől tudatosan, tágabb térségi szemlélettel közelítették meg a határon átnyúló együttműködési lehetőségeket, míg a két Komárom esetében a határok meghaladása a legutóbbi időkg csupán a két város együttműködésére korlátozódott, térszervező ambíciók nélkül. Ezen a ponton érdemes felhívni arra is a figyelmet, hogy a két városfél településhá-

¹³ Ez a szerepvesztés Észak-Komárom esetében folyamatosnak és markánsabbnak bizonyult. A magyarországi városrész esetében pedig a határmódosítás utáni, kezdeti felduzzadás időszakában átmeneti szerepnövekedés volt megfigyelhető. Az elvégzett számítások szerint, az erősen elzárt vagy legalábbis korlátozott határszabadságú időszakokban (szocializmus) mindkét város (-rész) folyamatos és jelentős erőtervesztésen ment keresztül (különösen Észak-Komárom). Csak úgy, mint az igen „hasonló cipőben járó”, szomszédos Esztergom esetében, amely város azonban sokkal jobban tudott élni a legújabb időszak kedvező határhelyzetével.

lózatban elfoglalt súlya nem feltétlenül mozgott együtt az utóbbi évtizedben (sem). Azt láthatjuk ugyanis, hogy míg a szlovákiai városfél (az Érsekújvárral szembeni minimális erősödést leszámítva) minden ponton némi erőtér-vesztést szenvedett el, addig a magyarországi városfél erőtere egyedül a dinamikus fejlődő Győr irányából zsugorodik, a többi ponton (még Esztergom felől is) stagnálás tapasztalható. Tehát a határmentiség szempontjából egyre kedvezőbbé váló történelmi helyzetből egyelőre a magyarországi városfél némileg jobban jött ki, mint túlpárti testvére. Ez valószínűleg egyrészt a magyar oldal, ez időszakban tapasztalható, többnyire kedvezőbb munkaügyi helyzetének, (Bódiné Vajda 2004) másrészt pedig Észak-Komárom valamivel jelentősebb szuburbanizációs folyamatainak tudható be.

Az egységes Komárom vonzáskörzetének vizsgálatai

A két Komárom összefonódó múltja és a jelenben is egyre élénkülő kapcsolatai azonban világossá teszik, hogy ebben az esetben nem teljesen helyénvaló a két várost egymás különálló riválisaiként kezelni. Azért, hogy a másik értelmezési végletet is megismerjük, a 2. ábrán egy egységesnek vett „nagy” Komárom elméleti vonzáskörzetének alakulását követhetjük nyomon 2001 és 2010 között.

2. ábra: Az egységes Komárom elméleti vonzáskörzetének változása Reilly-képlet alapján (2001 - 2010)

Forrás: www.world-gazetteer.com, SLOVSTAT, KSH, T-STAR alapján saját számítás

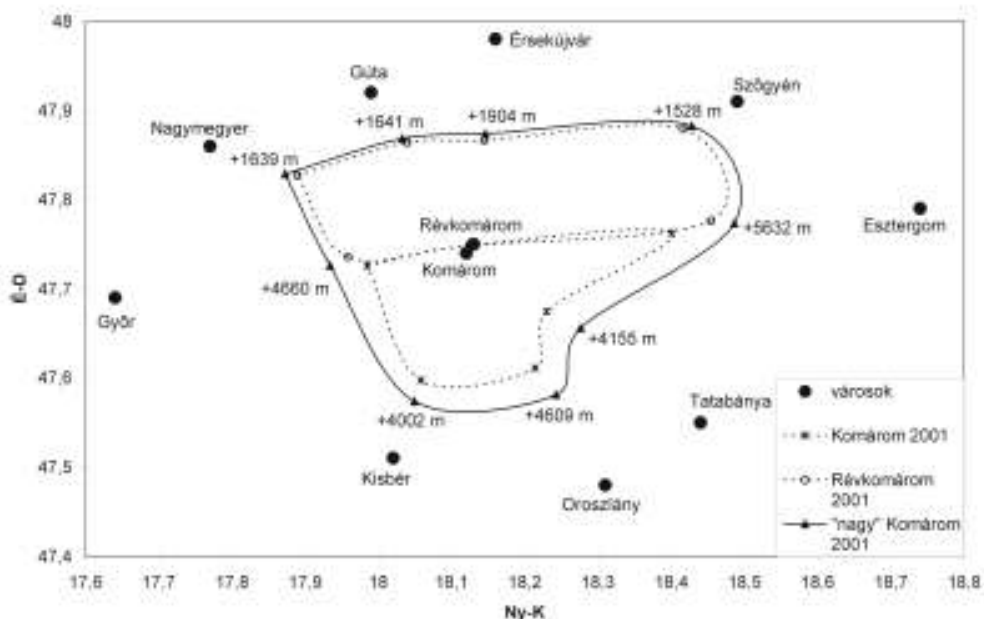
A két város „összeadódó” erőtere is (törvényszerűen) hasonló alakú vonzáskörzetet rajzol ki, mint azt külön-külön teszik. Ez az erőtér is kissé elnyúlik a Duna mentén és benyomódik Talabánya irányából. Érdekes azonban figyelmünket a 2010-es és 2001-es elméleti vonzáshatárértékek különbségeire fordítanunk az egyes vizsgálati pontokon. Nagymégyer és Érsekújvár irányából láthatunk csupán pozitív előjelű változásokat, ám ezek mértéke is inkább stagnálónak nevezhető. Az összes többi vizsgálati ponton erőtérvesztést könyvelhetett el az ikerváros, különösen kelet-délkeleti, és nyugati irányokból. Ez azt jelenti, hogy még az egyre elhalványuló határ is bizonyos gátat jelent a településhálózati rang, a vonzáster növelésében, hiszen a szomszéd-

ságban lévő, (határ által nem kettéválasztott) rivális központok az időszak során – a térség relatív gazdasági dinamizmusát kihasználva – többnyire növelték erőterüket.

A két megközelítés összevetése

Ahhoz, hogy a valóságban kirajzolódó vonzástér elvi kiterjedését a lehető legjobban megközelítsük, elengedhetetlen a fenti két vizsgálati megközelítés összevetése.

A 3. ábrán a kettéválasztott és az egységesnek kezelt Komárom elméleti vonzaskörzeteinek különbségeit tüntettem fel, a 2001-es állapot alapján. Első ránézésre szembetűnik, hogy amennyiben egy egységes Komáromról beszélhetnénk, az a (félíg-meddig hipotetikus) város lényegesen komolyabb fajsúlyú központja lenne környezetének, mint a (bizonyos mértékben szintén hipotetikus) teljesen kettéválasztott város-pár. Az egységes Komárom a magyarországi térszerkezetre gyakorolna nagyobb hatást, ugyanis itt 4-5,5 km-rel nőne meg az elméleti vonzástér a szomszédos központok irányában. A szlovákiai rivális városokkal szemben ez az érték 1,5-2 km lenne csupán.

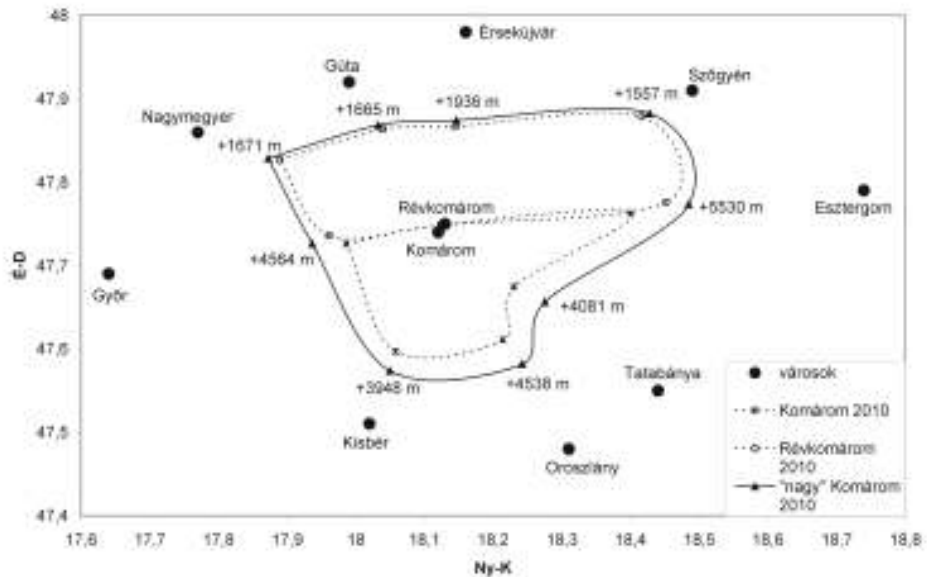
3. ábra: A kettéválasztott és az egységes Komárom elméleti vonzaskörzeteinek különbségei (Reilly-képlet alapján, 2001)

Forrás: www.world-gazetteer.com, SLOVSTAT, KSH, T-STAR alapján saját számítás

A 2010-es állapotot a 4. ábrán követhetjük nyomon. A legutolsó évtizedben a magyarországi Komárom könnyelhetett el némi erőter-növekedést. Ez megmutatkozik a 4. ábrán is, hiszen a 2001-es állapothoz képest, 2010-ben már valamivel enyhébb a különbség a két megközelítés közt, az erőter déli (magyar) oldalán. Bár továbbra is egyértelmű, hogy egy feltételezett „nagy” Komárom a magyarországi településstruktúrára gyakorolna nagyobb befolyásoló hatást.¹⁴

¹⁴ Amely jelenség egyébként történelmi összevetésben is természetesnek mondható, hiszen mindig is az északi városfél, mai elnevezésével Észak-Komárom, volt a nagyobb, a térség igazi központja.

Hogy a valóságban vajon hol húzható meg az a (egyébként igen képlékeny) határ, amely a komáromi ikerváros vonzaskörzetét jelenti, sok tényezőtől függ. Annyit többé-kevésbé biztosan állíthatunk, hogy valahol a két megközelítés által kijelölt elméleti határok között, mindig attól függően, hogy éppen milyen mértéket ölt a két város és a körjük szerveződő térség együttműködése. Ezt persze nagyban befolyásolja a két állam egymáshoz fűződő aktuális viszonya is. Minél inkább különálló utakon jár a két városfél, annál kisebb és széttagoltabb lesz a közös vonzaskörzet, illetve minél nagyobb és mélyrehatóbb az együttműködés és tervezés összehangoltsága, annál nagyobb területnek válhatnak a közös központjává.

4. ábra: A kettéválasztott és az egységes Komárom elméleti vonzaskörzeteinek különbségei (Reilly-képlet alapján, 2010)

Forrás: www.world-gazetteer.com, SLOVSTAT, KSH, T-STAR alapján saját számítás

Összegzés

Vizsgálataim a két Komárom vonzaskörzetére irányultak. Az elmúlt évtized során ugyan lelassult, megállt az a vonzástér-zsugorodás, ami (nagyjából) a '80-as évektől jellemző volt, azonban (különösen a szomszédos Esztergommal összevetve) egyik város sem tudott megfelelően élni azzal a történelmi fejlődési lehetőséggel, amit a határok európai szellemű elmosódása jelent. Továbbá megállapítható, hogy minél inkább külön utakon jár a két város, annál kisebb és széttagoltabb lesz vonzástérük. Következésképpen annál rosszabb lesz a térszerveződési gazdaságosság is, hiszen a természetes központokkal való kapcsolattartás a vonzott települések számára is a legtöbb esetben gazdaságosabb, mint az erőltetetten, távolabbi városok felé fordulás.

A két Komárom és közvetlen vonzástérsege gazdasági és közlekedési szempontból egyaránt dinamikus változó térségben helyezkedik el, két fő európai közlekedési folyosó, a IV. szárazföldi és a VII. vízi (Duna) korridor mentén. A fekvésbeli előnyöket tovább növeli, hogy hosszú határszakasz közötti és vasúti átkelő forgalmának bonyolítására is itt van mód. Logisztikai, intermodális közlekedési kapacitások is megtalálhatók, települtek a térségbe jelentős külföldi tőkeerővel rendelkező nagy foglalkoztatók, a két város településfejlesztését és –rendezését is összehangolja, sőt az általános európai politikai légkör is kedvez a határon átnyúló összefogásnak. Joggal merül fel a kérdés, hogy ilyen jó adottságok mellett, mégis hogy lehet az, hogy az

ikerváros nem növelte érdemben erőterét és térszerkezeti súlyát az elmúlt 10 év során? Nagyon valószínű, hogy mindez az együttműködések minőségére vezethető vissza. Egyrészt sokat ront az egyébként jó lehetőségeken a két állam többnyire sajnálatosan fagyos viszonya, (Mezei 2005) de ennél is fontosabb talán a két városban megfogalmazódó együttműködési keret és az egyéb térségfejlesztési tervekben, közigazgatásban fellelhető összehangolatlanság (Hardi – Mezei 2003). A megyei, illetve járási és kistérségi fejlesztési dokumentumok a lehetőségekhez mérten alig tartalmazznak határon átvívelő elemeket, illetve a tervezett fejlesztések összehangoltsága is alacsony fokúnak mondható. A két város pedig, ahogyan arra már utaltunk, az időszak során gyakorlatilag csak települési együttműködésben gondolkodott és nem tekintett ki tágabb környezetére. Ezért történhetett, hogy a hasonló cipőben járó, szomszédos Esztergomhoz képest, (ahol viszont a térségi együttműködésre helyezték a hangsúlyt, az esztergomi székhelyű Ister-Granum Eurorégió, majd később EGTC létrehozásával és menedzselésével) a két Komárom nem igazán tudta kiaknázni a kedvező történelmi helyzetet az elmúlt évtized folyamán. Ezen a hibán talán segíthet a friss születésű Pons Danubii EGTC, amely a térségi központokat (Gúta, Ógyalla, Észak-Komárom, Komárom, Tata, Kisbér, Oroszlány) szervezi egy közös fejlesztési cél mentén egységgé, további bővítési ambíciókkal, számos kiváló projektötlettel.

Természetesen a legalaposabb elméleti vizsgálódás sem ér semmit, ha megállapításait nem lehet a gyakorlati élet területeire vonatkoztatni. Térségfejlesztési szempontból alapvető fontosságú, hogy tisztában lehessünk a határok mentén (is) zajló térszerveződési, vonzáskörzetrendszer átalakulási folyamatokkal. Ennek vizsgálatára egy lehetséges, jól használható alternatíva az általam alkalmazott módszer is. Mindazonáltal más nézőpontokból, és más helyszíneken is szükség van további, hasonló célú vizsgálatokra, hogy a fejlesztői és tervezői szakma értőbben, nagyobb elméleti megalapozottsággal végezhesse dolgát a határok mentén folyamatosan átalakuló térben.

Irodalom

- Bajmócy P. - Kiss J. (1999): Megyék, régiók és központjaik - modellek tükrében. – *Tér és társadalom* 1-2. pp. 31-51.
- Bajmócy P. – Kiss J. P. (2001): Városi funkciójú központok és elméleti vonzáskörzeteik az Alföldön. – *Tér és Társadalom* 1. pp. 65-89.
- Bódiné Vajda Gy. (2004): Külföldiek foglalkoztatása Komárom-Esztergom megyében. – *Területi Statisztika* 3. pp. 289-299.
- Borovszky S. (szerk.) (1908): *Magyarország vármegyéi és városai*. Komárom vármegye kötet. Budapest.
- Bottoni, S. (2008): Komárom/Komárno : hivatalos és informális kapcsolatok egy közép-európai ikervárosban (1960-1985) – *Regio : kisebbség, politika, társadalom* 3. pp. pp. 27-47.
- Dusek T. (2005): A gravitációs modell. *Regionális elemzési módszerek*. – Nemes Nagy J. (szerk.), Regionális Tudományi Tanulmányok 11. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest. pp. 237-242.
- Grosz A. – Tilinger A. (2008): A gazdasági szereplők határon átnyúló tevékenysége. – *Tér és Társadalom* 3. pp. 81-96.
- Győri R. (2006): A határ két oldalán (Városi vonzáskörzetek és a trianoni határmagvonás a Nyugat-Dunántúlon). *Kárpát-medence: Települések, tájak, régiók, térszerveződések*. – Győri R. – Hajdú Z. (szerk.), Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja, Dialóg Campus Kiadó, Pécs – Budapest pp. 279-292
- Hardi T. (2008): A határtérség térszerkezeti jellemzői. – *Tér és Társadalom* 3. pp. 3-25.
- Hardi T. – Lampl Zs. (2008): Határon átnyúló ingázás a szlovák-magyar határtérségben. – *Tér és Társadalom* 3. pp. 109-126.

- Hardi T. – Mezei I. (2003): A szlovák közigazgatás és területfejlesztés aszimmetriái. – *Tér és Társadalom* 4. pp. 126-154.
- Hardi T. – Mezei I. (2003): A racionalizmus és a nacionalizmus küzdelme : eurorégiók a magyar-szlovák határon. – *Comitatus* 9. pp. 67-74.
- Illés I. (2008): *Regionális Gazdaságtan – Területfejlesztés*. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Közgazdaságtudományok Intézet, Typotex, Budapest.
- Jaschitz M. (2010): Elzárt múlt – határtalan jövő? – Esztergom vonzáskörzete a huszadik században és az ezredfordulón. – *Tér és Társadalom* 3. pp. 93-135..
- Kocsis K. – Bottlik Zs. – Tátrai P. (2006): *Etnikai térfolyamatok a Kárpát-medence határainkon túli régióiban (1989-2002)*. Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Kovács A. – Szabó I. (2008): Nemzetközi tőkebefektetések munkaerő-piaci hatásai Komárom és Komárno térségében – *Földrajzi Értesítő* pp. 229-241.
- Kovács Z. (1990): A határ menti területek központi hálózatának átalakulása az első világháború utántól napjainkig. – *Földrajzi Közlemények* pp. 1-16.
- Kuttor D. (2012): *Kelet-Közép-Európa változó gazdasági térszerkezetének modellezése*. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc.
- Lados M. (1995): Komárom-Esztergom megye az átmenet éveiben I. – *Falu – Város - Régió* 1-2. pp. 39-42.
- Lados M. (1995): Komárom-Esztergom megye az átmenet éveiben II. – *Falu – Város - Régió* 4-5. pp. 11-13.
- Mezei I. (2005): A szlovák-magyar határ menti kapcsolatok jelentőségéről. – *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek* 1. pp. 1-21.
- Mezei I. (2005): A magyar-szlovák együttműködés kilátásai. – *Comitatus* 6. pp. 20-26.
- Mezei I. (2008): *Városok Szlovákiában és a magyar határ mentén*. – Fórum Kisebbségkutató Intézet, MTA RKK, Pécs.
- Mezei I. – Tóth P. (2008): A települési és területi önkormányzatok kapcsolatai a magyar-szlovák határ mentén. – *Tér és Társadalom* 3. pp. 51-80.
- Nárai M. – Rechnitzer J. (1999): *Elválaszt és összeköt – a határ*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs – Győr.
- Sikos T. T. – Tiner T. (2007): *Egy város – két ország, Komárom – Komárno*. Selye János Egyetem Kutatóintézete, Komárom.
- Sikos T. T. – Tiner T. (2008): *Határmentiség és fejlődési térpályák. A regionális együttműködés lehetőségeinek vizsgálata településmarketing eszközrendszerével a magyar-szlovák határ déli oldalán*. Modern Üzleti Tudományok Főiskolája, Tatabánya.
- Stubendek L. (2004): Komárom: egy kettészakított város élő kapcsolatai – *Honismeret* 5. pp. 66-68.

Műhely

Bali Lóránt

A horvát-magyar határ menti együttműködés főbb aspektusai és leképeződései Barcs és Zala megye példáján

A trianoni béke diktátumig déli szomszédunkat és hazánkat csak egy közigazgatási határ választotta el egymástól. A két világháború között az átjárhatóság és a gazdasági kooperáció akadálytalan működött. Gyakori volt, hogy a szomszédos államban jelentős határ menti földbirtokkal rendelkeztek a másik fél állampolgárai. Ez jelentősen megváltozott az államszocializmus idején. Az ötvenes évek ellenséges viszonyát, a hatvanas évektől – elsősorban a mezőgazdaságban és a kereskedelemben megnyilvánuló – kooperáció váltotta fel. A rendszerváltozás utáni polgárháborús időszak rövid időre megállította a kedvező tendenciákat. Csak az ezredforduló után, az EU-hoz való közeledésünkkel, majd a magyar csatlakozással kapott a kooperáció újabb lendület. A tanulmányban két esettanulmány, Barcs és a horvát-magyar-szlovén hármás határ alapján szeretnénk bemutatni a határ mente sajátosságait és jövőbeli fejlődési lehetőségeit. Ez utóbbiak megvalósulásához szükséges Horvátország EU csatlakozása és a schengeni övezetbe való belépése.

Kulcsszavak: határon átnyúló és határ menti kapcsolatok, Barcs, horvát-magyar-szlovén hármás határ.

JEL-KÓD: N90, R10.

Bevezető

A horvát-magyar határ hazánk egyik sajátos határszakasza. Az elmúlt másfél évszázadban jelentős minőségi változásokon ment keresztül. Az 1867-s kiegyezésnek megfelelően csak közigazgatási határ volt, tényleges adminisztratív gátat nem jelentett. A trianoni békediktátum után sem bírt elválasztó jelleggel a társadalmi-gazdasági kapcsolatok elmélyítése szempontjából. A második világháború után azonban hazánk kapcsolata a „külön utas” Jugoszláviával elhidegült, az enyhülés csak a hatvanas években kezdődött meg. Az államszocializmusban a gazdasági fejlesztések perifériái voltak ezek a területek, amelyek nem, hogy beruházásban nem részesült, de még a tőke elvonás színterévé is váltak (*Golobics* 1995).

A rendszerváltozás, a délszláv polgárháború után megnyíltak a lehetőségek a déli szomszédunkkal való intenzív mikro-regionális kapcsolatok kiépítésére. Franjo Tuđman 1999-es halála után Horvátország kinyilvánította uniós csatlakozás iránti politikai szándékát (*Sanader* 2000). Horvátország „új” érdekei és érdekei találtak, ami lehetővé tette a közeledést. A „hol a helyünk Európában?” kérdés sikeres megválaszolása után elindulhatott az ország Unióba való meghívásával, majd a csatlakozási tárgyalások megindulásában kiteljesedő közeledés (2005. február 15.). Az EU és horvát politikusok is 2012-re becsülik a csatlakozás dátumát. 2008 március 13-án az Európai Bizottság az EC(2008)911-es határozatával elfogadta 2007-2013 időszakra szóló Horvátország-Magyarország IPA Határon Átnyúló Együttműködési Programot, amelyben több mint 19 millió euró áll rendelkezésre. Ez már jelentős többletforrásokat tartalmaz az eddigi pályázati lehetőségekhez képest (*Šimić* 2005).

A horvát és a magyar határ mente laza tértextúrával rendelkezik, a horvát oldalon csak Eszék (Osijek), és a Kapronca (Koprivnica)- Csáktornya (Čakovec) város páros rendelkezik jelentős gazdasági és innovációs potenciállal. A magyar oldalon pedig csak Pécs és Nagykanizsa rendelkezik a megfelelő gazdasági és humán erőforrással. Tehát a határ menti terület túlnyomó része funkcionális várossal nem rendelkezik, és önerőből kevés dinamizáló tényezőt tud felmutatni.

Azonban két egyedi jelleggel bíró területen egészen más a helyzet: a Barcs-Virovitica (Verőce) várospáros és a horvát-magyar-szlovén hármas határ (Zala megye) esetében. E két ponton az eddigi tapasztalatok alapján jelentős sansz mutatkozik a továbbléésre. A tanulmányom célja, hogy e két példán keresztül mutassam be az alulról, helyből építkező kapcsolatok helyzetét és lehetőségeit a horvát-magyar határtérségben.

A történeti örökség (1945-től az 1990-es évek végéig)

A második világháborút követő rövid demokratikus időszak kevésnek bizonyult ahhoz, hogy meginduljon a határon átnyúló együttműködés a két állam között. 1949-től fogva a kétoldalú kapcsolatok megromlottak¹, a 621 km hosszú jugoszláv²- magyar határ átjárhatósága szinte teljesen megszűnt és a nyílt katonai és politikai szembenállás területe lett. 1951 nyarán erődítési munkálatok indultak, egy 430 km hosszú védőövezetet alakítottak ki, amelyet aknamezőkkel, drótkerítésekkel és betonerődítményekkel erősítettek meg (Hajdú 2008). Ennek következtében a korábban tervezett szocialista nehézipari fejlesztésekből semmi sem valósult meg a határ menti övezetekben.

Az 1950-es évek végétől enyhülés következett be a szocialista blokk országai és a „külön utas” Jugoszlávia között, megkezdődött a nyitás Nyugat-Európa felé. Ez utóbbi déli szomszédunkat köztes országgént kapcsolta hazánk export-import rendszerébe: számos, közvetlenül nem importálható termék (elsősorban kiskereskedelmi fogyasztási cikk) a jugoszláv magánimporton keresztül került hazánkba (Golobics 2001).

A hatvanas évek közepétől tehát újból megélnékültek a határon átnyúló kapcsolatok. Ezeknek két típusát különböztethetjük meg a két ország viszonylatában: a helyben és a központilag szerveződőeket. Az együttműködés fejlesztése céljából több központilag szervezett tényfeltáró és javaslattevő kurzusra került sor.

A komplex javaslattevő munka irányítására alakult meg 1969-ben a Magyar-Jugoszláv Urbanisztikai és Területrendezési Állandó Albizottság, amelynek feladata a magyar-jugoszláv határszakasz vizsgálata, fejlesztési koncepcióinak kidolgozása, és összehangolása volt. Az albizottság által javasolt feladatok közé tartozott az Őrség-Lendvai dombság üdülő-idegenforgalmi célzatú regionális fejlesztési tervének kidolgozása, közösen a szlovén Környezetvédelmi és Területrendezési bizottsággal és a Ljubljanei Egyetem Földrajzi Intézetével. A Duna menti térség fejlesztési koncepciója, valamint a Dráván és a Murán létesülő vízierőművek hatástanulmányainak elkészítése pedig az Eszéki Urbanisztikai Intézettel kooperálva történt (Zala 1988). A jugoszláv-magyar határszakasz fejlesztésének egyik legfontosabb problémája már a szocializmus időszakában is a Dráva és a Mura közös környezetbarát hasznosítása volt. 1978-ban egy államközi egyezmény keretében tettek ajánlásokat e problémák megoldására. Az intézményesült államközi tervezés létrejöttét megelőzően is születtek már konkrét, tárgyasult intézkedések, mint például 1960 áprilisában a gyékényesi vasúti híd átadása.

Ahogy az előbbieken bemutattam, csak az 1960-as években kezdett normalizálódni a jugoszláv-magyar viszony, amely lehetővé tette az alulról építkező, határon átnyúló közötti hivatalos kapcsolatok kiépítését. Jugoszlávia föderatív jellegéből adódóan a közös határ egyes szakaszain különböző jellegű kapcsolatok jöttek létre. A horvát-magyar szakaszon a városok közötti

¹ A Szovjetunió elutasította a jugoszláv konföderációs törekvéseket a Balkánon. Az ebből adódó feszültségek eredményeként 1948. június 21-én a Kominform a Bukarestben meghozott határozatában elítélte Titot, akit már 1949-ben imperialista kémnek neveztek. Az előbbi események hatására Magyarország Jugoszláviával 1949 júniusában felmondta az öt évre szóló gazdasági megállapodásokat.

² 1918. december 1-én kiáltották ki a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságot, amely 1929-től fogva a Jugoszláv Királyság nevet viselte. 1946. január 31-től Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság, 1963-tól Jugoszláv Szövetségi Köztársaság, 1974-től 1992. április 28-ig pedig Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság volt a neve.

kapcsolatok domináltak, ilyen volt Eszék és Pécs testvérvárosi kapcsolatainak lefektetése 1973-ban, amely napjainkban is funkcionál (ezt a későbbiekben még részletesebben elemzem).³

Fokozatosan kiépültek a mezőgazdasági kapcsolatok is. A Mohács környéki termelőszövetkezetek a belső manastir-i (Pélmonostor), bellyei, és županijai cukorgyárakkal hoztak létre nemzetközi cukoripari vertikumot (*Gulyás* 2005). Az együttműködés a komparatív előnyökön alapult. A magyar nagyüzemek terméshozamuk alapján felülmúlták a jugoszláv partnert, a szomszédos, német technológiával felszerelt cukorgyárak pedig cukorkihozatalban bizonyultak eredményesebbnek a magyar feldolgozóknál. Ez az együttműködés azonban a szocialista gazdaság-szervezésen alapult: nem a vállalatok létesítettek közvetlen kapcsolatot magyar termelőszövetkezetekkel, hanem államközi szerződésekben szabályozott keretek között folyt az együttműködés.

Az 1960-as évektől megindult a kétirányú bevásárló turizmus, amely néhány településen gyógyturizmussá fejlődött.⁴ Magyarországon Nagykanizsa, Nagyatád, Kaposvár, Pécs, Horvátországban Čakovec (Csáktornya), Koprivnica (Kapronca), Virovitica (Verőce), Osijek (Eszék) képezte a vásárlók célpontját. Az egyes évtizedek bevásárló turizmusa mindkét oldalon különböző termékkosarakkal⁵ jellemezhető. A magyar állampolgárok számára Jugoszlávia nyitás volt a nyugat felé, ahol számos, a szocialista tábor államaiban meg nem kapható, vagy tiltott szolgáltatást érthettek el. A nyolcvanas években, az infláció és a gazdasági instabilitás miatt a jugoszláv állampolgárok, főleg a vajdaságiak a magyar bankokban helyezték el pénzüket. Az 1990-es években ezek a betétek is segítették a hazánkban megalapított szerb és horvát vállalkozások működését (*Golobics* 2001, *Gulyás* 2005).

Az 1970-es és az 1980-as évek gazdasági kapcsolatainak fejlődésére ösztönzőleg hatott az új határátkelőhelyek megnyitása. Korábban csak Letenyénél lehetett közúton átlépni a határt, majd megjelent az udvari, drávaszabolcsi, barcsi és berzencei átlépési lehetőség, amelyek a korábban igen koncentrált kapcsolatot, illetve a fejlődést bénító kapcsolati hiányt megszüntették, és a térben jobban szétoszló kapcsolattartási lehetőségeket is megteremtették. Udvar a Duna tengelyében megteremtette a Budapest-Letenyé-Rijeka (Fiume) tengely gyenge ellensúlyát, Drávaszabolcs hatalmas lökést adott a pécsi és a harkányi bevásárló turizmusnak. A barcsi átkelőhely megnyitása pedig új fejlődési lehetőségeket kínált a város számára, amelyeket a település azóta sem használt ki.

A délszláv háború kitörése előtt egy spontán szerveződött magánkereskedelmen alapuló kishatár menti forgalom jellemezte a két ország határ menti együttműködését, amelyek mellett az államilag szervezett sajátosságok is megjelentek, elsősorban a mezőgazdasági együttműködés formájában. A mai tapasztalataink alapján úgy ítélnénk meg e kapcsolatokat, mint az önszerveződés első jeleit, amelyek azonban hatékonyságukat tekintve messze elmaradtak a nyugat-európai gyakorlattól. Feltételezhető, hogy amennyiben Jugoszlávia elindult volna a demokratikus fejlődés útján az 1990-es években, úgy a határ menti együttműködés formáit az osztrák eredményekhez lehetne hasonlítani (*Golobics* 2001).

1992-ben a horvát függetlenség kikiáltását követő honvédő háború kirobbanásakor a magyar állami - és önkormányzati vezetők, valamint a gazdasági szféra szereplői egy teljesen új helyzettel találták magukat szemben. A déli határ mentén hadműveletek, háborús cselekmények folytak, amelyeket gyakran határsértések kísérték. A déli határvidék lakosságának, településeinek, önkormányzatainak a háború miatt új, az elmúlt 45 évben nem tapasztalt jelenségekkel kellett szembenéznük és azokat megoldani. Ilyen volt a menekültek ezreinek befogadása, ellátása. A menekültválság különösen a kelet-szlavóniai harci események idején volt jelentős (Szentlász-

⁴ 244.AN/7/1973/8370. tanácsi jegyzőkönyv. Együttműködési megállapodás. Pécs, 1973. május 30.

⁴Pl.: Harkány, Nagyatád, Siklós.

⁵ Az 1970-es és a 1980-as években a magyar vásárlók a „nyugati” termékek, főleg ruházati cikkek, valamint az egyes magasabb technikai színvonalat képviselő elektronikai cikkek beszerzése (Gorenje háztartási termékek: hűtőláda) miatt utaztak Jugoszláviába. Az 1980-as években az egyre erősödő infláció miatt a jugoszláv állampolgárok élelmiszer - vásárlás céljából érkeztek hazánkba.

ló, Kórogy, Vukovár, Vinkovci környéki harcok). Magyarország minden fenntartás nélkül – etnikai és vallási hovatartozásuktól függetlenül – fogadta és ellátta a hozzánk érkezőket. A legnagyobb áldozatot ebből a szempontból Nagyatád, Mohács, Kaposvár, Pécs, Harkány és Siklós vállalta.

A háború kibontakozásával „a korábbi intézményesült együttműködési formák megszűntek, a két ország gazdasági kapcsolatai gyakorlatilag a magánkereskedelemben megvalósult áruforgalomra korlátozódtak” (*Golobics* 2001, 142), ami a tömeges bevásárló turizmusban nyilvánult meg. A hazánkba érkező horvátok főbb céltelepülései Nagykanizsa, Letenye, Nagyatád, Barcs, Csurgó, Berzence, Sellye, Siklós és Mohács voltak. A déli határvidék településein a horvát szó mindennapos volt, a határátkelőhelyeken a forgalom szinte egyirányúvá vált. A legális kapcsolatok túlnyomó részét felváltotta az illegális kereskedelem és a csempészet.

Ez elsősorban az élelmiszerek, fogyasztási cikkek horvát magánimportját jelentette, magyar oldalról csak az üzemanyag-behozatal jelent meg a határ menti kereskedelemben. A gazdasági kapcsolatok visszaesését jól szemlélteti a határforgalom nagysága, intenzitása is: míg 1990-ben 11,9 millió fő volt a horvát-magyar határszakasz teljes utasforgalma, addig ez a szám 1996-ban nem érte el a 700 ezret. Ez a forgalom gócpontszerűen jelent meg, elsősorban Barcson, Dráva-szabolcson és Letenyén (*Golobics* 2001).

Miután Horvátországban a béke helyreállt, újra kellett indítani az egykor működő, a háborúval felbomló kapcsolatokat, szinte a nulláról kellett felépíteni mindent. Emellett Horvátországban és Magyarországon is csak ezzel egy időben kezdődött el a piacgazdaság kiépítése. Mindkét állam még ismerkedett az új társadalmi-gazdasági rendszerrel. Ez jelentős nehézségekkel járt, amelyet még súlyosbított is, hogy Horvátország közel egyharmada megszállás alatt volt, a határ menti Szlavónia jelentős része pedig gazdasági vérkeringéstől elzárt hadműveleti terület lett. A határon átnyúló kapcsolatok fejlesztését a Pécs-Baranyai Kereskedelmi- és Iparkamara vállalta fel. 1998-tól érzékelhetővé vált a magyar szándék a kapcsolatok elmélyítésére, a háború utáni újjáépítésben való részvételre. A vizsgált időszakban hazánk gazdasági kapcsolatai Horvátországgal csak lassan fejlődtek. Ennek okai véleményem szerint a gazdasági szereplők túlzott távolságtartásával, óvatosságával magyarázhatók, főként a magyar oldalról mondható mindez el. Magyarország rendszerváltás utáni helyzete ellenére minden tőle telhetőt megtett a határon átnyúló kapcsolatok fejlesztése érdekében. 1998-tól a Baranya-háromszög⁶ felszabadulásával a horvát területi integritás helyreállításával új fejezet kezdődött a két ország kapcsolataiban. 2001-től fogva pedig egy szabadkereskedelmi egyezmény segítette gazdasági kapcsolataink fejlődését.

Határ menti vagy határon átnyúló kapcsolatok?

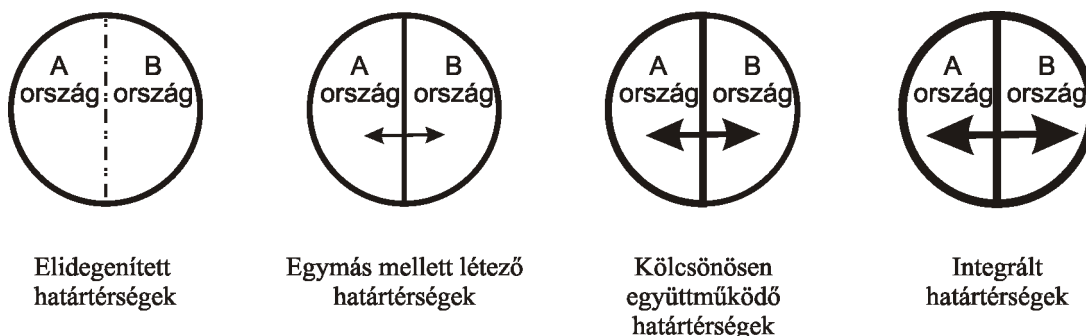
Horvát-magyar szempontból mindenképpen különbséget kell tennünk a határon átnyúló és a határ menti együttműködés között. A ritka településhálózat következtében a horvát-magyar határ mente egyes szakaszain az átvonások mértéke alig, vagy egyáltalán nem tapasztalható. Ezekben a területeken nem beszélhetünk a klasszikus értelemben vett határ menti együttműködésről. A határ két oldalán lévő területek társadalmi-gazdasági kapcsolatai elenyészők, nem eredményeznek társadalmi-gazdasági profitot. Azonban a szomszédos területek mikro- és mezoregionális központjai között minden esetben tapasztalható valamilyen kétoldalú kapcsolat. Ezekben az esetekben már nem beszélhetünk határ menti kapcsolatokról, ezek az összefüggésrendszerek már kimerítik a határon átnyúló kapcsolatok tényét, amelyeknél már egy tágabb területen feltételezett az interakció.

A határon átnyúló kapcsolatok előfordulása a tér azon szegmensére jellemző, ahol az államhatár jelenlétéből fakadó negatív/pozitív társadalmi-gazdasági összetevők összessége már csak gyengén, vagy egyáltalán nem érzékelhető. Az itt lezajló interakciók általában az érintett

⁶Az 1995-ben kötött erdői egyezmény alapján a Baranya-háromszög 1998. január 15-én nyerte vissza a függetlenségét, addig szerb megszállás alatt volt. Ez idő alatt nem üzemelt a dráva-szabolcsi közúti és a magyarbólyi vasúti átkelő sem.

országok valamely centrum, vagy központi jellegű területéről indulnak ki, és ezek között a szereplők között bonyolódik le a tényleges együttműködés. A határon átnyúló kapcsolatok egy átfogóbb, nagyobb rendszert alkotnak a határ menti együttműködésnél. Az utóbbiak gyakorlatilag a határon átnyúló kapcsolatok azon fajtái, amelyek egy szűkebb határtérségben a centrum területektől általában távol valósulnak meg, esetünk legtöbbször perifériális helyzetben. Ide sorolható a Barcs-Virovitica várospáros, és a horvát-magyar-szlovén hármás határ is.

Ahogy már a fentiekben említettem, közvetlenül a határ mellett csak gyenge kontaktzóna jött létre, míg a határtól távolabb eső területek között néhányszor erősebb kapcsolatok alakultak ki. Ez leginkább az ún. „effektív államterület” problematikájával van kapcsolatban (Pap 2005). Somogy és Baranya megye Dráva menti területei vonatkozásában és a Mura mentén is ez a probléma a rendszerváltozás óta folyamatosan fennáll.

1. ábra: Interakciók a határ menti térségekben

Forrás: Hardi, 2009, 30

Míndezek ellenére megállapíthatjuk, hogy egy pozitív fejlődési folyamatnak (kisebb megszakításokkal) lehettünk tanúi az elmúlt másfél évtizedben. Hardi Tamás határosztályozási rendszerét alapul véve: az 1990-es években még egymás mellett létező horvát-magyar határtérségek elérték a kölcsönösen együttműködő szintet. A két ország között a stabilitás a jellemző és a társadalmi komplementerek elősegítik az interakciók fejlődését. A legfejlettebb szintet, az interaktív határtérséget azonban még nem értük el. Nyomokban, ad hoc jelleggel tapasztalhatók bizonyos eredmények, ezek azonban az „integrált” fogalmat még nem merítik ki (1. ábra).

Kisváros a horvát-magyar határ mentén: Barcs

A történeti előzmények

Barcs helyzete sajátos, mivel az egyetlen olyan városunk, amely közvetlenül a horvát határ mentén fekszik és határátkelőhellyel is rendelkezik, így az elsők között érzékelheti a határ mentén kialakuló és megnyilvánuló változásokat. Az együttműködés ezen a határszakaszon több évszázados múltra tekint vissza, ebből az elmúlt utolsó hatvanöt⁷ év rendkívül változatos képet mutat. Előljáróban érdemes néhány dolgot felvázolni a település gazdasági szerepéről és tranzitközpont jellegéről az 1867/68-as kiegyezést követő századfordulón.

Barcs volt az egyetlen határon fekvő kikötőváros a Dráván, amely bekapcsolódott az országos vasúthálózatba. Mindennek növelte az értékét, hogy a város volt a folyó hajózhatóságának északi végpontja; az a hely, ahol a vízi út és a vasút összekapcsolódott. A határ mente⁸ jelentős

⁷ 1947-ben kötöttük meg a II. világháborút lezáró párizsi békeszerződést. Ettől az időponttól számolom a hét évtizedet.

⁸ Az 1868-as horvát-magyar kiegyezés értelmében a két ország közötti államhatár csak közigazgatási funkciót töltött be, adminisztratív és rendészeti funkcióval nem rendelkezett.

logisztikai központjaként funkcionált, szerepét tovább növelte, hogy a század elején elkészült medencés kikötője, amely nagyobb kapacitással rendelkezett, mint az Eszéknél lévő téli kikötő (Erdősi 1971).

A dél-dunántúli országrészt a vasúti hálózatba kapcsoló pályák kiépítése a kiegyezés után gyorsan végbement. 1868-ban indult meg a Pécs-Barcs pálya létesítése, illetve még ugyanezen évben megnyitották a Barcs-Nagykanizsa vonalat. A birodalmi és a helyi érdekek is azt tartották a legfőbb célnak, hogy a meglévő hálózatot tovább bővítsék délkeleti irányba, bekapcsolva a délvidéki, és az alföldi területeket is (Ruzitska 1964). Az Alföld-Fiumei Vasút negyedik ütemeként jött létre a Villány-Eszék-Dálja-Gombos-Zombor új 133 km-es vonal (Erdősi 1986, Majdán 2005). A kialakult rendszer lehetővé tette a kapcsolatot a Dráva mente és a Mura mente számára az osztrák tartományokkal, amelyek a legnagyobb felvevő piacát jelentették a Szlavóniában, a Dráva mentén és a Dél-Dunántúlon megtermelt mezőgazdasági termékeknek (T. Mérey K 1979).

Barcs aktív kapcsolati rendszert épített ki a horvát területekkel, és a Trianon előtti időszakban is még számottevő gazdasági- és közlekedési központi funkciói voltak. Az első világháborút követően a helyzet negatív változásnak indult, majd az ötvenes években érte el a mélypontját. A két világháború közötti időszakban a legnagyobb negatív változást a közigazgatási határ államhatárrá változása jelentette. Ettől fogva Barcs teljesen peremhelyzetbe került. Perifériális pozícióját tetézte a későbbiekben (az ötvenes években) kialakult jugoszláv-magyar viszonyrendszer is.

A határ mellett technikai akadályok kiépítésére is sor került, továbbá a határsávban folyamatos rendőri és katonai ellenőrzésekre kellett számítani. A két ország ellenséges politikai viszonyrendszeréből adódóan a gazdasági és kulturális kapcsolatok jelentősen visszaestek, leépültek. A Jugoszláviával kialakult ellenséges viszony nyomán a határ egyik oldalán sem került sor jelentős beruházásra. Számottevően befolyásolta Barcs helyzetét, hogy a második világháború során lerombolták a Dráván lévő hidat, hiszen ez tovább növelte a város periférikus jellegét és déli irányú elzártságát. Az átkelő újjáépítésére 1969. április 30-án került sor, amely jelentős előrelépést jelentett a város számára és megteremtette a lehetőségeit a bevásárló-turizmus kialakulásának. A 1970-es és 1980-as években emellé társult az agrárkooperáció is.

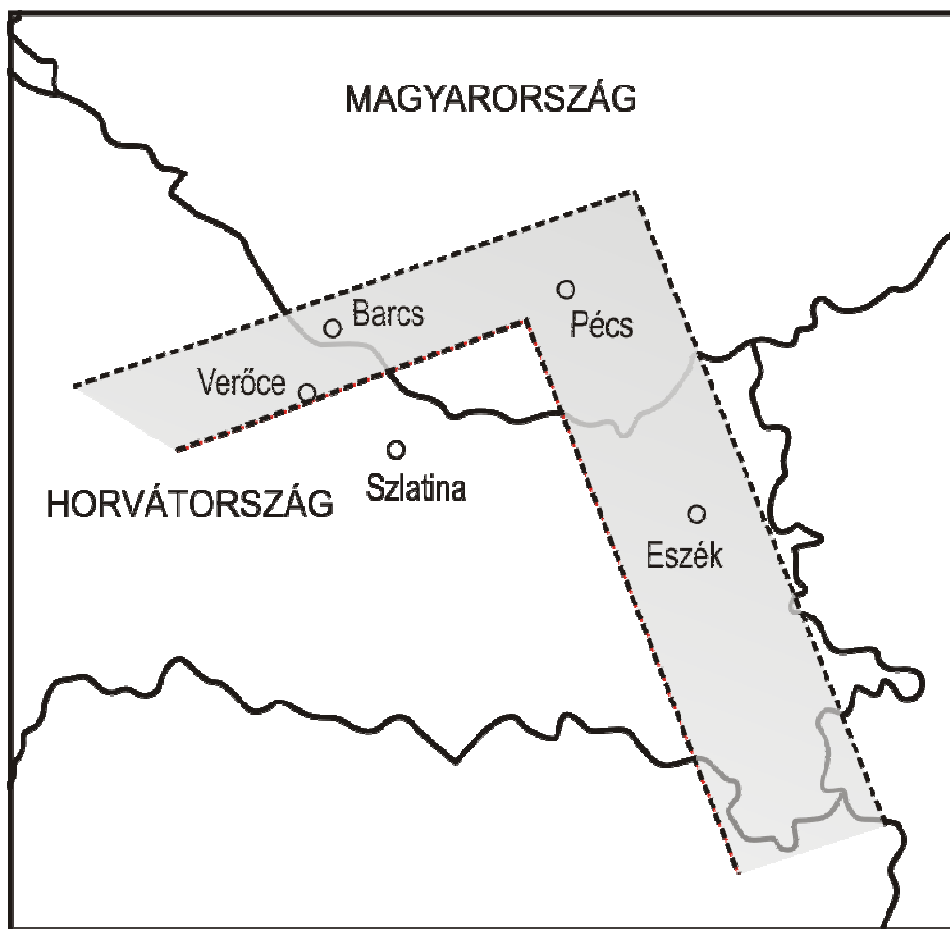
Az 1991-ben eszkalálódó délszláv polgárháború teljesen új helyzetet teremtett a magyar kormány és a határ menti önkormányzatok számára. A második világháború óta nem fordult elő, hogy a magyar határ mellett katonai cselekményekre került volna sor úgy, hogy azok veszélyeztették volna a magyar államhatár menti településeket. Az 1990-es évek során a Dráva menti horvát határszakasz jelentette a legnagyobb geopolitikai kockázatot hazánk számára. A város közelében többször is katonai műveletek zajlottak. Ezek során gyakran megsértették a magyar légteret a jugoszláv harci gépek és egy alkalommal légi csapás is érte a települést. Ennek valós okára máig nem derült fény.

A háború során virágzott a térségben (így Barcon is) a hiánygazdaságon alapuló bevásárló turizmus. A daytoni békeszerződést követően, a rend helyreállta után is tovább prosperált ez az ágazata az idegenforgalomnak. A délszláv háborút követő horvát bevásárló turizmus fénykorában a kereskedelmi és szolgáltató vállalkozások mintegy 15000 négyzetméter alapterületen kínálták áruikat. Ez gyakorlatilag egy közel 100 ezer lakossal rendelkező város kereskedelmi kapacitásának felel meg. „A bevásárló turizmus révén a város a délszláv háborúk alatt vált ismét valóban kapuvárossá” (Prisi-Reményi 2009, 157).

Az ezredfordulóra a horvát gazdaság állapota stabilizálódott, így a horvátok számára az érték-arány miatt nem volt már kifizetődő a bevásárlás lebonyolítása a határ menti magyar településeken. Az utóbbi szűk egy évtizedben a horvát vásárlók elmaradásával a határon átnyúló kapcsolatok fejlesztésére rendelkezésre álló uniós források felhasználása az, amely meghatározza a stratégiatervezést Barcon és a vonzáskörzetéhez tartozó területen.

Ezt a fajta stratégiai tervezést több körülmény indokolja. Mint ahogy már korábban tárgyaltuk, a 355 km hosszú horvát-magyar határszakaszon csak hat közúti határátkelő van. Ez azt jelenti, hogy átlagosan 60-70 km-enként van egy áteresz. Ezek közül az egyik pont Barcon van.

Emellett a város tradicionális történelmi kapcsolatrendszerrel rendelkezik. A Dél-Dunántúl Zágráb és a tengerpart felé irányuló kapcsolatainak az egyik jelentős állomása (tranzit, reptér). E kapcsolatok azonban az utóbbi 30 évben gyengék voltak, de egyre jobban erősödnek és jelenleg egy felfelé ívelő pályán mozognak (2. ábra).

2. ábra: Térszerkezeti kapcsolatok a magyar-horvát határ térségében a Dél-Dunántúlon az 1990-es évek közepén

Forrás: Saját szerkesztés, 2011

A horvát EU csatlakozást is meghaladó jelentőséggel bír déli szomszédunk jövőbeni schengeni övezethez való csatlakozása. Ez több szempontból is érdekes momentuma lehet az együttműködésnek. A határ elveszti adminisztratív jellegét és teljesen szabad, ellenőrzésmentes lesz. Elhárul több, jelenleg a kapcsolatok elmélyülését gátló akadály is.

Az EU elvárásának megfelelő ellenőrzés kiépítése rendkívül nagy költségekkel jár, ezért sem a magyar, sem a horvát kormány nem vállalja szívesen a felesleges költségeket. Ez az elkövetkezendő időszakban jelentősen predesztinálja a város - amúgy kedvezően alakuló - sorsát. Ha minden az eddigieknek megfelelő ütemben folyik, akkor Horvátország 2014-ben már a „schengeni” országokhoz fog tartozni. Addig is marad a folyamatos szigorú, de ugyanakkor barátságos, szakszerű és gyors ellenőrzés.

Barcs a határ geopolitikai szorításának megszűnte után

Mint már említettem, Barcs az egyetlen jelentős város, amely közvetlenül a horvát határ mellett fekszik. Helyzetéből adódóan egyoldalú vonzáskörzettel rendelkezik, akárcsak a szemben lévő oldalon a legközelebbi „ellenlábás” városa, Virovitica (Verőce). A központhiányos, laza textúrájú térben nincs reális esély a két város agglomerációszerű együttműködésére; nem szolgál ez a fajta mikro központokon alapuló együttműködési lehetőség semmilyen kiugrási eséllyel addig, amíg Horvátország nem lesz a „schengeni” övezet tagja. Déli szomszédunk csatlakozása Barcs számára komoly kitorési lehetőséget fog jelenteni. A vélelmezett ideális állapot kialakulásával megteremtődő esélyek értékeléséhez érdemes a jelenből kiindulva néhány lehetséges utat felvázolni. Az első és talán legfontosabb: a már meglévő potenciális értékekre és projektekre koncentrálni. Ezek közül négy célirányt érdemes kijelölni: közlekedési infrastruktúra fejlesztése, egészségturizmus, Dráván alapuló turisztikai fejlesztések, valamint a Barcsi Vállalkozási Övezet.

Az infrastrukturális beruházások közül Barcs számára a közút, a vasút és a vízi közlekedés tartozik a prioritások közé. A várost a 6-os számú főút kapcsolja be a magyar közúthálózat gerincébe, ennek felújítása és fejlesztése jelenleg nem aktuális. Az egyetlen jelentős közúti beruházás a települést délről elkerülő autótút volt, amely a határátkelő felől érkező forgalmat hivatott levezetni. Horvát részen elkezdődött a Virovitica (Verőce) - Bjelovar-Vrbovec gyorsforgalmi autótút kiépítése, amely a későbbiekben javítja a magyar Dráva mente elérhetőségét Horvátországból. A vasút jelentősége a közeljövőben nem fog változni a térségben. A Barcs-Virovitica (Verőce) vonal rehabilitációja fontos lenne, de ez csak egy új vasúti híddal lenne elképzelhető, tehát a jelenlegi helyzetben csak a közúthálózat részleges korszerűsödésére van esély (*Matica* 2005, *Matica* 2006).

A másik elmozdulási pontot a város termálfürdője adta lehetőségek jelenthetnék. A közel-múltban egy 7,5 milliárdos fürdőfejlesztés valósult meg. Az OEP-pel kooperálva, egy állami közti szerződés keretében lehetővé lehetne tenni a horvát betegek Barcsra való gyógyulását. E rekreációs szolgáltatás jól illeszkedne a Virovitica (Verőce) melletti Lukačon (Lukács) tervezett tenisz- és golfberuházásokhoz. A két kezdeményezés komplementere lehetne egymásnak.

A Dráva hasznosítása lehet még az egyik jelentős kitorési pontja a városnak. Mint ebben a fejezetben többször, most is a schengeni szerződéshez való horvát csatlakozásra kell visszautalni. Ennek megvalósulása esetén az adminisztratív akadályok elhárulásával megnyílhat a lehetőség több turisztikai beruházás és turisztikai attrakció megvalósítására. A folyóra épülő, és arra alapozott attrakciók sokasága kaphatja meg az esélyt kivitelezésre. Ezek közül a Dráva mindkét partját igénybe vevő hajózási útvonal kialakítása, és az e mentén megvalósuló ökológiai és természeti értékek bemutatása kell, hogy prioritást élvezzenek a fizetőképes, kereslettel rendelkező turisták számára a turisztikai kínálat növelésével. Ezek azonban az esetek döntő többségében csak kiegészítő tevékenységként képzelhetők el, a folyóra építhető turisztikai attrakciók igényjellege, és vonzereje miatt. Csak speciális társadalmi csoportok megcélzásával lehet a fellendülést elősegíteni, tömegturizmus kialakulása a Dráva esetében nehezen elképzelhető.

Határon átnyúló kapcsolatok Zala megyében a horvát-szlovén-magyar hármashatár mentén

A horvát-szlovén-magyar hármashatár vizsgálatakor valójában a történelmi Zala vármegye egykori területeinek a gazdasági reintegrációs lehetőségeit vizsgálom. Szlovénia EU-taggá válásával az állami és a területi, önkormányzati kapcsolataink sokkal élénkebbé váltak, mint a horvátokkal. Ezt segítette, hogy a határ menti kapcsolatokat támogató uniós források folyamatosan növekednek. Mindez dinamizálta a közelmúltban a horvát érdeklődést is. Bár hármashatárról van szó, én ennek ellenére nem vizsgáltam külön a szlovén-horvát viszonyrendszert, csak magyar szemszögből közelítettem meg a témát.

Zala megye a Dunántúl délnyugati peremén fekszik, területe mintegy 3784 km², lakossága 310 000 fő, ami a hazai népesség 3%-a. A Trianon előtti Zala vármegye jelentős területekkel rendelkezett a mai Szlovéniában és Horvátországban, az Alsólendvai, Čakoveci (Csáktornya), és a Prelogi (Perlak) járás tartozott hozzá. Ezek a területek a Magyarország részét képezték és jelentős magyar népességgel is rendelkeztek. 1891-ben a megyében a lakosság 73%-a volt magyar. 1920-ban „Az államhatár-változások következtében lényegileg megváltozott az ország település struktúrája” (Hajdú 1996, 149) és térszerkezete. E változások jelentős mértékben érintették Zala társadalmi-gazdasági helyzetét is. Az új magyar állam perifériájára került, a délnyugati határa egyben államhatár is lett. Ez a két világháború között csekély akadályt jelentett a kétoldalú kapcsolatok szempontjából, az államszocializmus idején viszont az elmérgesedett államközi kapcsolatok miatt a megyei kapcsolatok is stagnáltak. Csak a szocializmus utolsó harmadában éledt újra az egymás iránt való érdeklődés. Az 1990-es évek végén indult el a megyei és mikroregionális kapcsolatok élénkítése.

A tradicionális magyar közlekedési tengelyek a nyugat-kelet, északnyugat-délkelet, valamint az északnyugat-délnyugat irányt követik. Az általam vizsgált terület szempontjából a jelenlegi magyar szakirodalom az „Adria-folyosót” mint kommunikációs-közlekedési tengelyt tartja legfontosabbnak (Pap 2005). A tenger felé az V/B korridor Rijeka és Velence irányában szinte teljesen kiépült, néhány felépítmény befejezése várta még magára. A térség szempontjából a lényeges, hogy az M7-es autópálya elérte a horvát határt, akárcsak az M70-es a szlovént. Egy jelentős vasútfeljesztésre is sor került, megépült Magyarország első vasúti kapcsolata Szlovénia felé, amely éppen a megyeszékhelyet, Zalaegerszeget kapcsolta be a nemzetközi vérkeringésbe. A jelenlegi helyzetben úgy tűnik, hogy véglegesen még nem eldöntött, hogy a Koper vagy Rijeka felé való irány legyen az elsőrendű. Nem szabad megfeledkeznünk még a Rajka és Rédcics között húzódó „Borostyánkő-út” korridorról sem, amely jelentős forgalommal terheli Lentit és környékét, a Bécs felől Szlovénia és az Adria felé tartó egyre növekvő kamionforgalommal.

A térszerkezet és a közlekedési rendszer változásainak hatására egy multikulturális (háromnyelvű), periférián elhelyezkedő terület került vissza a társadalmi-gazdasági vérkeringésbe és ezzel jelentősen csökkent annak perifériális jellege. Az egykori Jugoszláviában a Muraköz, és hazánkban a Mura mente az államszocialista időszakban a tőkeelvonás színtere volt. Az ebből fakadó lemaradását a 1990-es években pedig nem tudta érdemben csökkenteni.

Napjainkban a határ Szlovénia felé teljesen átjárható, a vonalas infrastruktúra kiépült, Horvátország felé Letenyén át szintén autópálya-összeköttetésünk van. Ez hátrányosan érintette a közvetlen határ menti területeket, mert a régi közúti határátkelő helyet csak időlegesen nyitják meg. Több esetben kerülőre kényszerítik ezzel a lakosságot.

A „Muránia” Eurorégió mint a horvát-magyar-szlovén hármás határ fejlesztésének egy lehetséges változata

A régióépítés gyakorlatilag egy Lenti központú, projektorientált stratégiával kezdődött el. Az integrált gazdaságfejlesztés céljából született a komplex gazdaságfejlesztési terv a 2003-as Horvát-Magyar Kísérleti Kisprojekt Alap keretében. Az együttműködés keretében 2003. szeptember 26-án Lenti együttműködési szándéknyilatkozatot írt alá az ausztriai Bad Radkersburggal, a szlovén Lendavával (Lendva) és a horvát Mursko Središčével (Muraszerdahely) a Mura menti régió fejlesztését illetően. A horvátországi kapcsolatok ápolásában és fejlesztésében kiemelkedő partner a non-profit „REDEA”, amely Međimurska megye regionális fejlesztési ügynöksége, jelenleg a megye az egyik résztulajdonosa. A szándéknyilatkozatot aláírók az együttműködés következő területeit jelölték ki⁹:

Kulturális élet:

⁹A „Muránia-régió” integrált gazdaságfejlesztésének marketing stratégiája

- hagyományok felkutatása,
- nyelvtanulás, nyelvoktatás,
- közös rendezvények szervezése,
- önkormányzatok, civil szervezetek közötti együttműködés erősítése.

Gazdasági élet:

- hazai és nemzetközi kapcsolatok fejlesztése,
- turizmusfejlesztés,
- rendezvények, vásárok szervezése,
- EU-s pályázati lehetőségek keresése.

A Stratégia Terv kiemelt fejlesztési elemeinek tükrében pár gondolat a horvát-magyar, Lenti-Mursko Središće (Muraszerdahely) kapcsolatok fejlesztési elképzeléseiről.

Az együttműködő felek a következő három fő prioritást neveztek meg:

(1) Iparfejlesztés és logisztikai központ létrehozása

(2) Turizmusfejlesztés

(3) Muránia expocenter

A három fejlesztési pont mindegyike tartalmaz a már említett infrastrukturális fejlesztésekhez kötődő fejlődési lehetőségeket. Emellett az általános gazdasági tényezők és a település korlátozott központjellege is jelentősen segíti a turizmus fejlesztését és a megcélzott vásárcsúszpont funkció kialakítását.

A határon átnyúló kapcsolatok tekintetében már sikeres projekt is született, bár csak szlovén-magyar relációban. A már megvalósult „MURÁNIA” Multikultúra projekt leírásából láthatjuk, hogy a legfontosabb prioritás a turizmusfejlesztés: „A határ menti térségek idegenforgalmi övezetének létrehozása a közös innovatív idegenforgalmi termékek fejlesztésére, integrált idegenforgalmi termékek hálózatának kiépítése a közös promóció és értékesítés érdekében. A térség felismerhetőségének fokozása a határ menti térségek közös "MURÁNIA" Idegenforgalmi Övezetének kialakításával”¹⁰.

Jelenleg Lendva, Letenye és Lenti tagjai az együttműködésnek. A 2007-2013-as költségvetési ciklusban rendelkezésre álló IPA-forrásokból már horvát területek is bevonhatók az együttműködésbe. Az „eurégióban” erre meg is van a szándék Mursko Središćét illetően. Így gyakorlatilag a Prekmurje területén létrejövő egyesületről lenne szó, amely napjainkban egyre erősebb gazdasági kohézióval is rendelkezik. Lenti, Lendva és Mursko Središće társadalmi-gazdasági kapcsolatainak elmélyítésében mutatkozik a legtöbb lehetőség az egymáshoz való közelségük miatt. A határ menti területekhez hasonlóan ez a térség is mindhárom országban perifériális helyzetben van. Mindegyik város tulajdonképpen csak egy-egy mikrotérség központja, korlátozott központi funkciókkal (3. ábra).

Mindezt nehezíti, hogy mindhárom település közlekedési helyzetét illetően „zsák” jegyeket is mutat. Lenti tekintetében ez egy a semmibe vezető vasútvonal formájában testesül meg, míg Lendva a Mursko Središće (Muraszerdahely) felől érkező vasút végpontja. A közúti közlekedés paradox képet mutat, a térség úthálózatának alulfejlettsége ellenére kénytelen lebonyolítani az Ausztriából a tenger felé irányuló tranzitforgalom jelentős részét. Az eurorégió fejlesztésének szempontjából elengedhetetlen a közlekedési szerkezet átstrukturálása, a tranzitforgalom csökkentésével, valamint a korszerű vasúti kapcsolat helyreállításával. Ennél a pontnál értünk el oda, hogy átgondoljuk érdemes az együttműködést további, akár az arculat átalakítását is elfogadva bővíteni.

A kohézió elősegítéséhez szükséges beruházások túlmutatnak a fent említett kisvárosok erején. Érdemes lenne egy „szektorális” együttműködést Čakoveccal (Csáktornya), Koprivnicával (Kapronca), Varaždinnal (Varasd), Nagykanizsával és Zalaegerszeggel létrehozni. Ezt jól előkészített lépésekkel lehetne csak megvalósítani. A komparatív előnyök kihasználá-

¹⁰ Murániainfo.htm Letöltés ideje 2007. november 23.

sával kiépített együttműködésben a „Muránia” megőrizhetné a „Lét Harmóniája” hangulatot, emellett a szükséges közlekedésfejlesztésekkel kapcsolatos elképzeléseit jobban érvényesíthetné országos szinten.

Jelmagyarázat: 1. Az eurorégió határa, 2. A lehetséges bővítés határa

3. ábra: A „Muránia” régió együttműködési területe és bővítési lehetőségei a horvát-magyar-szlovén relációban

Forrás: Saját szerkesztés, 2011

Lenti és környékének közötti teherforgalma jelentősen csökkenthető lenne a Zalaegerszeg-Lenti-Lendava (Lendva)-Čakovec (Csáktornya) gyorsforgalmi kapcsolat kiépítésével. Elgondolkodtató, hogy egy ilyen beruházás után milyen létjogosultságot kapna egy Nagykanizsa-Čakovec (Csáktornya)-Zalaegerszeg-Lenti vonalon közlekedő „eurorégiós” vonat, amely a burgenlandi területeket is közelebb hozhatná.

A „Muránia Eurorégió” helyzete eltér Barcsétól. A hármas határ esetében egy több kisvárosra épülő kezdeményezésről van szó, nem pedig egy várospáros, illetve közvetlen a határon fekvő város lehetőségeiről. A térség közlekedési infrastruktúrája folyamatosan fejlődik és a schengeni övezet kiterjesztésével, illetve kétoldali átkelést segítő átkelők szaporításával (Letenye a régi 7-es főúton) a régió jelentős esélyeket teremt, hogy az egykori történelmi Zala vármege szlovén-magyar határterületein megszűnjenek a határok által teremtett negatív következmények. Gyakorlatilag egy multikulturális, periférián elhelyezkedő terület került vissza a társadalmi-gazdasági vérkeringés fő áramába. Perifériális jellegek még tapasztalhatók, hiszen mind a horvát-szlovén Muraköz, mind a magyar Mura mente az államszocialista időszakban a tőkeelvonás színtere volt, a 1990-es években pedig a lemaradásához képest kevés plusz beruházáshoz jutott. Az ezredforduló után a helyi kulturális és gazdasági elit egyre erősebb lobbival tevékenységének köszönhetően elindultak a fejlődési folyamatok.

Összegezés

A Dráva folyó elválasztó jellege az államszocialista időszaknak a határ mentét fejlesztési szempontból alul preferáló regionális politikája ellenére megvannak a lehetőségei az alulról építkező határ menti kapcsolatok kialakulásának. Barcs és Lenti jó példával szolgálhat, hogy apró lépésekkel, a pályázati források felhasználásával és az állami regionális politika prioritásaihoz igazodva miképp lehet az eddigi hátrányokat előnyökké konvertálni. Ebben jelentős szerep jut mindkét esetben az önkormányzat és a helyi gazdasági elit éleslátásának is.

Felhasznált irodalom

- Erdősi F. (1971): Adatok az egykori Dráva-hajózásról és annak Barcs fejlődésében betöltött szerepéről. In: Kanyar J. (szerk.): *Somogy megye múltjából*, Kaposvár, pp. 181-212.
- Erdősi F. (1986): Baranya közlekedési hálózatának fejlődése a XIX. század második felében. *A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve*, Pécs, pp. 383-416.
- Golobics P. (1995): *A határ menti térségek városainak szerepe az interregionális együttműködésben*. Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Földrajzi Intézet, Pécs.
- Golobics P. (2001): *A határ menti térségek/régiók együttműködésének lehetőségei a Dél-Dunántúlon*. Közlemények a Pécsi Tudományegyetem Földrajzi Tanszékeiről. Pécs.
- Gulyás L. (2005): *Két régió - Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig*. Hazai Térségfejlesztő Rt. Hn.
- Golobics P. – Merza P. – Tasnádi P. (2005): *A Phare CBC és az Interreg III. A Szlovénia-Magyarország-Horvátország Szomszédsági Program megvalósítása a Dél-Dunántúlon*. Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Földrajzi Intézet, Pécs.
- Hajdú Z. (1996): A magyar-horvát határ menti együttműködés dilemmái. In: Pál Á. - Szonokyné Ancsin G. (szerk.) *Határon innen-határon túl*. JATE, Szeged, pp. 306-312.
- Hajdú Z. (2008): A magyar-horvát határ történeti, közjogi, közigazgatási kérdései 1918-ig. (Történeti és politikai földrajzi vázlat) *Balkán Füzetek*, 4. pp. 8-33.
- Hardi T. (2009): *Határok és városok a Kárpát-medencében*. MTA RKK, Győr-Pécs.
- Majdán J. (2005): Pécs, mint közlekedési központ (1846-1946) In: Szirtes G. – Varga D. (szerk.) *Mozaikok Pécs és Baranya gazdaságtörténetéből*, Molnár Nyomda, Pécs.
- Matica, M. (2005): Održivi razvoj ruralnog prostora uz rijeku Dravu. *Podravski zbornik* 31. pp. 23-31.
- Matica, M. (2006): Podravska brza cesta *Podravski zbornik* 32. pp. 7-28.
- Pap N. (2005): Az effektív államterület problémája és jelentősége Magyarországon. In: Pap N. – Végh A. (szerk.) *IV. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia. A Kárpát-medence politikai földrajza*. PTE TTK Földrajzi Intézet Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, Pécs, pp.73-76.
- Pirisi G.-Reményi P.(2009): Kapufunkciójú kisvárosok a horvát-magyar határ mentén. In: Tóth J.-M. Császár Zs.-Hasanović-Kolutác A. (szerk.) *Társadalomföldrajzi kutatások makro-, mezo- és mikrotérségeken*. PTE TTK Földtudományok Doktori Iskola, Pécs, pp. 153-162.
- Rechnitzer J. (2006): *Magyarország szerepvállalási lehetőségei a kelet-, közép-, és délkelet-európai területfejlesztési együttműködésekben*. II. rész: Országtanulmányok. 173 B. Győr.
- Ruzitska L. (1964): *A magyar vasútépítések története 1914-ig*. Közlekedési Dokumentációs Vállalat, Budapest.

- Sanader, I. (2000): *Hrvatska u međunarodnim odnosima 1990-2000*. Golden Marketing, Zagreb.
- Šimić, A. (2005): *Prekogranična suradnja u Europi s posebnim osvrtom na Hrvatsku*. Ministarstvo vanjskih poslova i Europskih integracija. Zagreb.
- T. Mérey K. (1979): Dél-Dunántúl iparfejlődése a dualizmus idején. In: Kanyar J. (szerk.) *Somogy megye múltjából*. Kaposvár.
- Zala Gy. (1988): A határmenti együttműködés szükségessége, eddigi főbb eredményei és problémái. In: OKKF Ts-2/2 „A terület- és településfejlődés társadalmi-gazdasági folyamatai Magyarországon” c. program. Kiadja: A Ts-2/2 program iroda, Pécs.

Szanyi Szabolcs**„A Szatmár-Beregi sík természeti értékei”
Tervezet egy nemzetközi bioszféra rezervátum kialakítására**

A Szatmár-Beregi sík három ország szomszédos területeit foglalja magába. Biogeográfiai szempontból átmeneti helyzetű terület a Pannonicum és a Carpathicum között. Eddigi flóra- és fauna-kutatások alapján megállapítható, hogy a terület biológiai és táji sokfélesége egyedülálló. Megőrzést igénylő, tudományos értékű magterületei a hagyományos kárpát-medencei és egyben európai mozaikos kultúrájába illeszkednek bele, egyaránt igénylik a védelmet és a hagyománytisztelő és -őrző fejlesztést. A tervezett élőhelyvédelmi hálózat optimálisan egy határon átnyúló bioszféra rezervátum keretében valósítható meg. Ennek érdekében sorra vesszük a Szatmár-Beregi sík magyar és ukrán (Kárpátalja) oldalán elhelyezkedő lehetséges magterületeket a pufferzónáikkal egyetemben.

Kulcsszavak: Beregi-sík, Kaszonyi-hegy, Lónyai erdő, Nagydobronyi Vadvédelmi Rezervátum, Salánki Nagyerdő, Bioszféra Rezervátum.

JEL-kód: Q56, O13.

Bevezetés

Az Európai Unió országaiban az állami kezelésű nemzeti parkok mellett léteznek ún. regionális parkok, amelyek értékeit a helyben szerveződő közösségek védik. A Szatmár-Beregi sík magyar oldalán több település önkormányzatának összefogásával, európai mintára létrehozták a Szatmár-Beregi Natúrparkot. A park céljai és kritériumai teljes egészében illeszkednek az uniós szabályokhoz. Területének jelentős része természetvédelmi oltalom alatt áll, illetve NATURA 2000-es terület. A natúrpark teljes egésze bekapcsolódott az agrár-környezetvédelmi programba. Bár a Beregi-sík kárpátaljai része természeti adottságaiban nem különbözik a magyar oldaltól, ott egyelőre nem történt hasonló jellegű fejlesztés. A településekre jellemző az általános elmaradottság. Bár a lakosság nagy része agrárgazdálkodásból él, jelentős a munkanélküliség, és nagy gondot okoz a szegénységgel összefüggő természetkárosító tevékenység (illegális fakitermelés, orvadászat, orvhalászat stb.). Sajnos, a települések önkormányzatai eddig nem éltek olyan kezdeményezésekkel, amelyek a területek természeti értékeinek megóvását szolgálnák. A lakosság tájékoztatása érdekében sem történtek megfelelő lépések. Ezért a közeljövőben az itteni önkormányzatoknak a Szatmár-Beregi Natúrpark községségeivel kellene szövetkezni, és velük karöltve lehetne az aktuális fejlesztési és természetmegőrzési feladatokat megoldani. Ezen tanulmánnyal szeretném felhívni mind a vezetést, mind pedig a közvélemény figyelmét arra, hogy a két ország szomszédos területein hol vannak olyan fontos területek, melyekre egy nemzetközi bioszféra rezervátumot lehetne alapozni.

Szatmár-Beregi-sík általános életföldrajzi sajátosságai

A Szatmár-Beregi-sík, a Felső-Tisza vidék részeként, magában foglalja Ukrajna (Kárpátalja) és Románia szomszédos területeit is. Átmeneti helyzetű a Kárpát-medence két nagy életföldrajzi egysége – a Pannonicum és a Carpathicum – között, ezáltal jellemző rá e két régió növényzeti típusainak, flóra- és faunaelemeinek területi átfedése, és az ebből adódó jelentős biológiai sokféleség. A terület biológiai sokfélesége több szinten nyilvánul meg. Ezt jelzi a flóra és a fauna fajgazdagsága, ezen belül is a szűk elterjedésű (pl. kárpáti és erdélyi endemikus) és a maradványjellegű (reliktum-) fajok előfordulása. (Varga 1977, 1989, 1992, 1995, 2003; Deli & al. 1995, 1996; Magura & al. 1997; Ködöböcz 1997; Ködöböcz et. al 1999; Deli & Sümegei 1999; Gálik et. al 2001).

Emellett bővelkedik a terület olyan élőhelyekben ill. életközösségekben, amelyek faji összetétele különleges, vagy sokrétű a kedvező élőhelyi adottságok miatt (síksági gyertyános-tölgyesek, pannon kőrises keményfás ligeterdők, fáslegelők). Kiemelendő a tőzegmohás lápok glaciális és posztglaciális reliktumokban való gazdagsága (*Simon* 1953).

Maga a táj, több szempontból is, igen sokrétű. Nagy része fiatal kialakulású, folyami üledékekkel borított tökéletes síkság, amely folyóvizekben és holtágakban gazdag; belőle szigetvulkánok emelkednek ki, ezeket részben lösztakaró borítja. Az alföldi átlagnál lényegesen nagyobb az erdők kiterjedése.

Megállapítható, hogy a terület biológiai és táji sokfélesége egyedülálló, a természetközeli, fél-természetes és hagyományos használatú kultúrterületek aránya kiegyensúlyozott, harmonikus. Megőrzést igénylő, tudományos értékű magterületei egy kevésbé zavart, tájképileg vonzó, hagyományosan európai, egyben kárpát-medencei mozaikos kultúrtájba illeszkednek bele, amely egyaránt igényli a védelmet és a hagyománytisztelő és -őrző fejlesztést.

Bereg-Szatmári-sík tervezett élőhelyvédelmi hálózata

A tervezett élőhelyvédelmi hálózat optimálisan egy határon átnyúló bioszféra rezervátum keretében valósítható meg, amely képes magas szinten teljesíteni mindazokat a célokat és elvárásokat, amelyeket a MAB Bioszféra Rezervátumok "sevillai stratégiája" (UNESCO, 1996) megfogalmaz. Ezek az alábbiak:

- *A bioszféra rezervátumra jellemző biológiai és a kulturális sokféleség megőrzése.*

Ennek a célnak a megvalósíthatósága a Bereg-Szatmári sík természeti és kulturális értékekben való gazdagságából, biológiai és táji sokféleségéből egyaránt következik. Tekintettel arra, hogy a tervezett bioszféra-rezervátum magyarországi területe nagyrészt már tájvédelmi körzet, illetve Natúrpark besorolású, ezen belül védett és fokozottan védett területekkel, ezért a feltártsága és a védelem szintje olyan, hogy a terület természeti és kulturális öröksége, biológiai és táji ill. kulturális sokfélesége megőrizhető.

A bioszféra rezervátum besorolás a jelen helyzetben mindenképp abban javíthat, hogy:

- rámutat a terület értékeinek nemzetközi jelentőségére.
- Lehetővé teszi a terület állapotának ill. értékeinek monitorozását.
- Bővíti annak hazai és nemzetközi lehetőségeit, hogy a helyi lakosság hatékonyan bekapcsolódhasson, és egyúttal érdekeltté is váljék a természeti és kulturális örökség megőrzésében.

A bioszféra rezervátum, mint a fenntartható földhasználat és fejlődés modellje.

Ennek a célnak a terület – elsősorban a térség elmaradottsága, a fejletlen infrastruktúra és az adott tájra jellemző, ott fenntarthatóan folytatható hagyományos gazdálkodási formák támogatásának hiánya miatt – ma még nem felel meg. A szegénység és a velejáró kulturális elmaradottság, a természetvédelem céljainak és a természetmegőrzés jelentőségének nem megfelelő ismerete gyakran rablógazdálkodáshoz vezet. Ugyanakkor a természeti adottságok és a ma még meglévő hagyományos használati formák, génbank-értékű régi szőlő- és gyümölcsfajták (pl. milotai dió) megléte bizonyítja, hogy a fenntartható használatra alapozott vidékfejlesztésnek megvannak az alapjai.

- *A bioszféra rezervátum, mint a kutatás, oktatás, bemutatás és gyakorlat színtere.*

A terület jelentőségét és egyúttal alkalmasságát természetvédelmi oktatás céljaira már többen meglátták, és éltek is az - egyelőre még szerény - lehetőségekkel (Hortobágyi NP Igazgatósága, MMTvE, Debreceni Egyetem, stb.). Ugyanakkor a terület lehetőségei (pl. természetvédelmi oktatás, falusi turizmus, stb.) még nagyrészt kiaknázatlanok. E téren is az előrelépést, a fejlődést a bioszféra rezervátummá nyilvánítás hozhatja meg.

A tervezett bioszféra rezervátum területi beosztása, zonációja, magterületei

Tekintettel arra, hogy a Szatmár-Beregi térség alap-állapotfelvétele megtörtént, nagyszámú florisztikai és faunisztikai adattal rendelkezünk (vö. korábbi hivatkozások). A terület természetvédelmi alaptérképe rendelkezésre áll. Ma már viszonylag pontosan tervezhető, hogy melyek azok a természetközeli állapotú, védett értékekben különösen gazdag területek, amelyek magterületekké nyilvánítandók. Továbbá az is lehatárolható, hogy ezek védelme milyen pufferzónákat igényel. Részletesen kimunkálendő még ezek földkönyvi és erdőtervi egyeztetése, illetőleg a természetvédelmi oltalom alá helyezés kezdeményezése azokban az esetekben, ahol ma még csak védelemre tervezett területekről van szó. Jelentős jövőbeni feladat még a rezervátum ún. átmeneti zónájának behatárolása, amely – a "Sevillai Stratégia" gyakorlati megvalósításaként – hagyományos hasznosítású, nem védett területeket is magába foglal majd.

A fentiek szellemében az alábbi magterületek és pufferzónáik kijelölését javasoljuk.

A Beregi-sík magyar oldalán elhelyezkedő területek:

- Az ún. Sárkány-kert Vásárosnamény-Olcsvaapáti térségében a Tisza, ill. a Szamos és a Túr mentetlen ártere, puha- és keményfás ligeterdőkkel, holtágakkal, nedves területekkel. Részben még feltáratlan, NATURA 2000-es terület. Kiterjedése mintegy 200 ha.
- A Lónyai-erdő Tiszakerecseny és Lónya között. Az erdő teljes kiterjedése több, mint 600 ha, amiből 280 ha már védett, de a többi (jelenleg vadaskert) is védelemre érdemes és javasolt. Magterületnek alapvetően az erdő D-i részét, a Tiszakerecsenytől K-re az országhatárhoz vivő bekötőúttól D-re eső területet javasoljuk, az erdő többi részét és a környező fáslegelőket, vizes területeket pufferzónaként, összesen mintegy 750 ha kiterjedésben.
- A Tisza-meder, a mentetlen ártér ligeterdői, rétjei-gyepi és hagyományos használatú gyümölcs-ligetei a Túr tiszakóródi torkolatától a tiszabecsi államhatárig. Erdélyi és kárpáti reliktumfajokban bővelkedő terület. A tervezett magterület és pufferzónája együttesen mintegy 200 ha kiterjedésű.
- A Bockerek-erdő Vámosatya és Tákos között. Jelenleg is védett, ill. fokozottan védett belőle a Gelénes 7B és C erdőrészlet. Magterületnek ezeket a részleteket ill. a Hamvastó területét javasoljuk. Az erdő, részben felújítás alatt álló, további részeit ill. az erdőtől Ny-ra elhelyezkedő nedves területeket, réteket és fáslegelőket pufferzónának tervezzük, összesen mintegy 750 ha kiterjedésben.
- Az ún. Börcsök-gazza, ligeterdők, láprétek és magasfüvű kaszálók a Szipa-csatorna mentén, Hetefejércse és Márokpapi között. Számos védett növény élőhelye. Az enyhén sós Tisza-öntéseken kialakult kocsordos réteken a fokozottan védett (Annex II) nagy szikibagolylepke európai viszonylatban is egyik legjelentősebb állománya tenyészik.
- Kisasszony-erdő és a Nyires-tó, Báb-tava, Navat-patak tőzeglápok Beregdaróc és Csaroda közelében. Fokozottan védett magterülete mintegy 140 ha. Nemzetközi jelentőségűek, mint síksági tölgyes-övezetben fennmaradt különleges tőzegmohás lápok, flórájuk egyedülálló, glaciális reliktum fajaikkal. A pufferzóna tölgyeseket, réteket, legelőket foglal magába, összesen mintegy 350 ha kiterjedésben.
- Beregdaróci Dédai-erdő. Tervezett magterülete mintegy 150 ha kiterjedésű. Szinte őserdő-jellegű, magról újuló bükk-állománya az Alföldön unikális. A már fokozottan védett besorolású részt magterületnek, a felújítás alatt álló területeket és az erdő körüli nedves területeket, réteket pufferzónának tervezzük, összesen mintegy 350 ha kiterjedésben.
- Barabás: Kaszonyi-hegy hazai részén tatárjuharos-ezüsthársas dárdáskaréjos tölgyes erdő, ezüsthársas szurdokerdő és sziklagyeppek, mint magterület, illetve felhagyott szőlők helyén kialakult szekunder gyeppek és cserjések, továbbá hegylábi rétek, legelők és sövények, mint pufferzóna. Flórájára a Beregi-síkon másutt elő nem forduló balkáni elemek és erdősztyepp-fajok jellemzőek. A magterület és pufferzóna együttes kiterjedése mintegy 350 ha. Jelenleg is aktív élőhely rekonstrukció színhelye.

- A tarpai Téb-erdő nagyrészt fokozottan védett (tervezett magterület), mint hegyvidéki, reliktumjellegű növények, a hegyi gyík és több BC által védett rovarfaj élőhelye. Az erdőt É-ról a Szipa-főcsatorna határolja; az ezen túl fekvő rétek, legelők tájképi értékű pufferzónát alkotnak. A magterület és a pufferzóna együttes kiterjedése mintegy 520 ha.
- Tarpai Nagy-erdő, amelyet a Tarpa-Beregdaróc közút, rétek és szántók választanak el. Az előbbtől eltérő, mivel a Tarpai-hegy lejtőjének aljában, löszös üledéken helyezkedik el. Aljnövényzete az előbbinél szegényebb, azonban nagy kiterjedése miatt fontos, mint holló- és ragadozó-fészkelőhely. Magterületnek az idős tölgyes állományt javasoljuk, pufferzónának a fiatalabb, részben telepített tölgyest és az erdőt körülvevő réteket, legelőket, összesen mintegy 660 ha kiterjedésben.
- A Kisszekeres községhatárában fekvő Nemesborzovai-erdő, benne éger-láperdővel és füz-láppal, számos védett növényfaj élőhelye. Faunája feltáratlan. Magterületnek főként a láperdő jellegű részeket javasoljuk, pufferzónának az erdő fiatalos ill. felújítás alatti részeit, valamint az erdőt körülvevő legelőket, összesen mintegy 300 ha kiterjedésben.
- Tölgyesek és vérfüves-kornistárnicsos láprétek Fülesd és Túristvándi között. Több védett rovarfaj (vérfü-hangyaboglárka – *Maculinea teleius*, Annex II) erős állományának élőhelyei. A tölgyes jelentős része fiatal telepítés, a jobb állapotú részek, melyek a díszes tarkalepke élőhelyei, a terület északi részén vannak.

Összefüggő magterületek nem alakíthatók ki, mivel a magterületek kritériumainak megfelelő természetközeli erdőket és lápokot fél-természetes élőhelyek és kultúrterületek választják el egymástól. Ezek azonban alkalmasak arra, hogy a magterületek pufferzónáiként ill. átmeneti övezetként szolgáljanak. Teljesíthető az az elvárás, hogy a magterületekhez kellő szélességű védőzóna tartozzék, ill. az is, hogy a rezervátum területének nagyobb részét a hagyományos gazdálkodású ún. átmeneti zóna adja.

Két kiemelkedő jelentőségű terület részletesebb ismertetése

A Lónyai-erdő Tiszakerecseny és Lónya között:

A Tiszakerecsenytől, Mátyustól és Lónyától keletre, a Csaronda vízfolyása mentén, É-D i irányban húzódó Lónyai-erdő a Beregi-sík jelenleg legnagyobb kiterjedésű, természetközeli állapotú erdeje. A Szatmár-Beregi TK részét képezi, az erdő mintegy 2/3-a természetvédelmi terület, a környező legelők és kaszálók egy részével együtt NATURA 2000-es terület.

Az erdő nagyrészt síkvidéki gyertyános kocsányos-tölgyesek (*Quercus robur-Carpinetum*) teszik ki. Jórészt természetes szukcesszióval, keményfás ligeterdőkől (*Fraxino pannonicæ-Ulmetum*) jöttek létre, amelyekkel folyamatos átmeneteket képeznek, és ez a fajösszetételben is megmutatkozik. Zárt, kettős lombkoronaszintű állományok. A felső lombkoronaszint uralkodó fafaja a kocsányos tölgy (*Quercus robur*), az állomány záródása 90-100 %-os. Az alsó lombkoronaszintben jelentős az árnyéktűrő gyertyán (*Carpinus betulus*). A fényzegény erdőbelső miatt a cserjeszint gyér, gyakori faja a vörösgyűrű som (*Cornus sanguinea*), a cseregalagonya (*Crataegus laevigata*), a csíkos kecskerágó (*Euonymus europaeus*). Gyepszintjének borítása változó, főleg az úde lomberdei fajok alkotják. A koratavaszi aszpektus jól fejlett, fajgazdag, jellemző a bogláros szellőrózsa (*Anemone ranunculoides*), helyenként a tavaszi tözike (*Leucojum vernum*), az odvas keltike (*Corydalis cava*), a hagymás fogasír (*Dentaria bulbifera*). A később nyíló virágok között több montán jellegű van, és a síkvidéki erdőkől többnyire hiányzik. Ilyen pl. a békabogyó (*Actaea spicata*), a kapotnyak (*Asarum europaeum*) és a ritka fiókás tyúktaréj (*Gagea spathacea*).

A Lónyai-erdő területének másik fő részét a tölgy-köris-szil ligetek teszik ki. A kevésbé zárt koronájú állományokat döntően a magyar köris (*Fraxinus angustifolia* subsp. *pannonica*) és a kocsányos tölgy alkotja. Jellemző elegyfáik a mezei juhar (*Acer campestre*), mezei és vénic szil (*Ulmus minor*, *U. laevis*) és a fehér nyár (*Populus alba*). A gazdag cserjeszintet a veresgyűrű

som (*Cornus sanguinea*), a mogyoró (*Corylus avellana*), a cseregalagonya (*Crataegus oxyacantha*), stb. alkotja. A hagymás és gumós növények ebben a társulásban is jellegzetes koratavaszi aszpektust alkot a berki- és a bogláros szellőrózsa (*Anemone nemorosa*, *A. ranunculoides*), a salátaboglárka (*Ficaria verna*), az odvas keltike, az erdélyi csillagvirág (*Scilla kladnii*). Az erdő lágyszárú szintje bővelkedik hegyvidéki bükkösökre és gyertyános tölgyesekre jellemző fajokban, ilyen a podagrafű (*Aegopodium podagraria*), a gombernyő (*Sanicula europaea*), az erdei kutyatej (*Euphorbia amygdaloides*), a vicsorgó (*Lathraea squamaria*) és a kigyónyelv-páfrány (*Ophioglossum vulgatum*).

A Mély-Éger égeres-kőrises láperdeje a helyi vízellátástól függő, azonális társulás. Itt a mézgás éger (*Alnus glutinosa*) a magyar kőrissel (*Fraxinus angustifolia* subsp. *pannonica*) egyenesen alkotja a lombkoronaszintet. A hosszú vízborítás következtében a fák gyökérzete részben kiemelkedik a talajszintből, és élőhely-szigeteket biztosít a nedves termőhelyet igénylő kéreg- és korhadéklakó fajoknak. A fák jellegzetesen „lábasak”, a rendszeres vízborítás szintjéig gazdag epifiton moha- és páfrányközösséggel. A közösség jellemző tagjai a nyúlánk sás (*Carex elongata*), a tőzgepáfrány (*Thelypteris palustris*), a szálkás pajzsika (*Dryopteris carthusiana*), és a ritka tarajos pajzsika (*D. cristata*). A cserjeszint gyér, a gyepszint összetétele és borítása a vízborítás magassága és tartama szerint változó. A gyepszint vizes fázisában jellemző a békaliliom (*Hottonia palustris*) és több sásfaj. A mocsári nőszirm (*Iris pseudacorus*), a csomorika (*Cicuta virosa*), a mocsári kocsord (*Peucedanum palustre*) és a kúszó lápi csalán (*Urtica kioviensis*) is a jellemző fajok közé tartozik.

Barabás: Kaszonyi-hegy

A mintegy 156,6 ha kiterjedésű természetvédelmi terület a Szatmár-Beregi-sík egyik szigetvulkánjának, a Kaszonyi-hegynek a D-DK-i részén terül el. A terület tengerszint feletti magassága: 107,8-198,6 m közötti. A terület jellegzetessége, hogy az alluviális térszínből kis szigetvulkánok emelkednek ki. Ilyen a Kaszonyi- és a Tarpai-hegy, ill. Kárpátalján a Zápszonyi-, a Nagybégányi- és a Dédai-hegy. Utóbbiak egy szarmata korú vulkáni tömzs felszínén maradt részei. A Kaszonyi-hegy vulkanitjainak kora fiatalabb, a szarmata végére, esetleg a pannon elejére (11-12 millió év) datálható.

A hegy magasabb részei plató-jellegűek, a D-i és K-i lejtői meredek, helyenként sziklásak. A hegy lábánál fiatal folyami öntéssel borított mély fekvésű területek vannak ("Sár-virág", 107,8 m). A terület élőhelyi szempontból erősen mozaikos, és csekély kiterjedéséhez mérten nagyon fajgazdag. A hajtásos növényeket 276 faj képviseli. A gerinces állatok fajszáma (nem végleges adat) mintegy 130 faj. A gerinctelen állatcsoportokból jobban kutatottak a puhatestűek (27 faj), ill. bizonyos rovarrendek és -családok (egyenesszárnyúak: 26 faj, futóbogarak: 22 faj, lepkek: 278 faj). A védett ill. nemzetközi jelentőségű fajok (kárpáti és dacikus faunaelemek) száma utóbbi csoportokból jelentős, emiatt a terület különleges értékű.

Mivel a hegyen és környékén régóta folyik gazdálkodás, a természetközeli és féltermészetes élőhelyek mellett jelentős az emberi hatásra létrejött élőhelyek aránya is. Az alábbi élőhely-típusokat különíthetjük el, amelyeket növénytársulásaikkal és az itt előforduló, jórészt védett növény- és állatfajokkal jellemezhetünk:

- Száraz kocsánytalan-dárdáskarjú tölgyes, sziklás, déli kitettségű termőhelyen. Uralkodó fafajok: a kocsánytalan- és a dárdáskarjú tölgy (*Quercus petraea* subsp. *petraea* és subsp. *dalechampii* – hibridjeik valószínűek), ezüsthárs és kislevelű hárs (*Tilia tomentosa*, *T. cordata*). Cserje- és lágyszárú szintje fajgazdag.
- Ezüsthársas kocsánytalan-dárdáskarjú tölgyes, K-ÉK-i kitettségben, a Szádok szurdokoldalán. Lombkoronája fajszegény, a kocsánytalan- és a dárdáskarjú tölgy alárendelt az ezüsthárssal szemben. A lágyszárú szint gyér, páfrányokból és árnyéktűrő lágyszárúakból áll. Az élőhely értékét a kárpáti jellegű csiga- és futóbogár-fajok adják (pl. a kárpáti kékcsiga - *Bielzia coerulans* és az erdélyi futrinka - *Carabus hampei*).

- Kocsánytalan-dárdáskaréjú tölgyes száraz, fajszegény állománya, K-ÉK kiterjedésben, az országhatár mellett. Állományalkotó a kocsánytalan tölgy, igen jelentős dárdáskaréjú tölgy részesedéssel. Tarvágás után felnőtt, nem gyéritett állomány, kora mintegy 50 év. Cserjeszintje száraz tölgyesekre jellemző fajokból áll, lágyszárú szintje gyér.
- Tatárjuharos kocsánytalan-dárdáskaréjú tölgyes, löszleppellel borított rioliton, DK-ÉK expozícióban. Lombkoronája közepes záródású. Az állomány elegendő: hársak (*Tilia* spp.), mezei juhar, barkócaberkenye (*Sorbus torminalis*). Cserjeszintje fajgazdag; a tatárjuhar alsó lombkoronaszintet alkot. Szegélye erdősztyepp-fajokban gazdag.
- Üde magaskórósok: árnyékolt erdőszéleken kialakult fajgazdag társulások, a réti legyezőfüves és az erdőszéli magaskórósok mozaikkomplexei. Bővelkednek az Alföldön ritka, dombosági-középhegységi területekre jellemző fajokban. Kárpáti jellegű csigák és erdélyi (dacikus) jellegű szöcske- és sáskafajok, pl. erdélyi tarsza (*Isophya stysi*), erdélyi avarszöcske (*Pholidoptera transsylvanica*), piroszlábú hegyisáska (*Odontopodisma rubripes*) élőhelyei, amelyek NATURA 2000-es jelölőfajok
- A töviskes-cserjés állományok a felhagyott területek másodlagos szukcessziójának különböző stádiumait képviselik, sziklagyep-zárványokkal. Értékes, az Alföldön máshol elő nem forduló (*) védett rovarfajok (pl. erdélyi avarszöcske*, piroszlábú hegyisáska, hegyi énekeskabóca – *Cicadetta montana**, nagyfoltú boglárka – *Maculinea arion ligurica**) élőhelyei, emellett fontos madárélőhely.
- Sziklás élőhelyek, sziklafalak a "Nagyköves" felhagyott kőbányájában és a hegy K-i oldalán, a még működő kőbányában vannak. Ezekre az élőhelyekre jellemzőek a hőigényes hüllő-fajok, itt észlelték a keresztes viperát (*Vipera berus*) és a rézsiklót (*Coronella austriaca*). Utóbbi területen él a fali gyík (*Podarcis muralis*) is, ez a faj egyetlen ismert alföldi előfordulása. A holló (*Corvus corax*) költése a kőbányában bizonyított.

A hegy lábánál gyepek, ruderalis társulások, gyomosodott legelők vannak. Irtásterületek és parlagok másodlagos szukcessziójával jöttek létre. Védett egyenesszárnyúak (erdélyi tarsza, erdélyi avarszöcske, vöröslábú hegyisáska) és lepkék (farkasalma lepke - *Zerynthia polyxena*, fecskéfarkú lepke - *Papilio machaon*, nagy tűzlepke - *Lycaena dispar rutula*, északi gyöngyházlepke* - *Brenthis ino*) élőhelyei. Megfelelő kezelésük a degradációs folyamatok leküzdése érdekében fontos. A védett területet szükséges a hegylábi rétek irányába kibővíteni, mivel ezek a fokozottan védett haris (*Crex crex*) élőhelyei.

A Kaszonyi-hegy természetvédelmi területe bizonyítja, hogy kis kiterjedésű zárványterületek is megőrizhetik fajgazdagságukat, ha élőhelyi viszonyaik eléggé sokrétűek. Ezért a védett területek összekötésével olyan ökológiai hálózatot kell kialakítani, hogy az európai jelentőségű, kárpáti és erdélyi életföldrajzi hatásokat jelző fajok népségei és élőhelyeik hosszú távon védhetőek legyenek. *Erre a legalkalmasabb kétségtelenül egy, a három szomszédország (Magyarország, Ukrajna, Románia) érintkező területeit magába foglaló kárpátaljai bioszféra rezervátum volna.*

A Beregi-sík kárpátaljai részén kiválasztott területek:

- Nagydobronyi Vadvédelmi rezervátum. Még a Szovjetunió idejében alapított nagyvadas terület. Magterületnek az idős keményfás ligeterdőt és gyertyános-tölgyest javasoljuk. Faunája igen gazdag (l. alább). Az irtásrét típusú láprét („Masonca”) és több fél-természetes élőhelytípus képezi a pufferezónát.
- Salánki Nagyerdő és nedves rétek. Salánk község nyugati részén terül el a Nagy-erdő, jelentős részét síkvidéki gyertyános-kocsányos-tölgyesek alkotják, átmenetet képezve az elegendő keményfás ligeterdőkkel. Az erdő nagy részében intenzív erdőgazdálkodás folyik. A magterületnek javasolt 9,5 ha-os, 100 évesnél idősebb keményfás ligeterdőben nem folyik fakitermelés. Ehhez különböző erdőtípusokból álló pufferezónát javasolunk, 1270 ha kiterjedésben.

- Beregszászi dombvidék. Helyi védettségű kistáj, melyet 1990.-ben létesítettek. Az erdő kettős lombkoronaszintű, a felső szint uralkodó fafaja az ezüsthárs (*Tilia tomentosa*), mely a kocsánytalan tölgygel (*Quercus petraea*) képez elegendő állományokat. Magterületnek ezt a részt javasoljuk. Pufferzónái ligeterdők, száraz gyeppek, rétek és legelők.
- Borzsa helyi védettségű kistáj a Nagyszőlősi-járásban. Magterületét 130-150 éves égeres tölgyesek alkotják. Több vöröskönyves növény-, és állatfaj élőhelye. Pufferzónának tervezzük a tölgy-köris-, bükkös-tölgyes-, valamint gyertyános-tölgyes erdőt, 150 ha. kiterjedésben.
- Beregújfalú 1909-ben telepített erdeje. A több mint 100 éves erdő természetközeli állapotú. Alföldi gyertyános-tölgyes, amely átmenetet képez a tölgy-köris-szil liget elegendő állományaival. Magterületnek a gyertyános-tölgyest javasoljuk. Pufferzónának pedig az erdőt körülvéző nedves-, és száraz réteket, valamint erdőszegélyeket.
- A Nagyszőlősi Fekete-hegy. A meredek déli lejtőkön kialakult xerotherm tölgyesek alacsony növésűek. Kettős lombkorona szintűek, a felsőt a kocsánytalan tölgy, az alsó szintet virágos köris (*Fraxinus ornus*) és ezüsthárs elegendő állománya alkotja. Ezt az erdőrészt javasoljuk magterületnek. A pufferzónába gyógynövényes-cserjés komplexek és a xerophil gyeppek tartoznak. A terület a kárpátaljai NATURA 2000 hálózat része.

Két kiemelkedő jelentőségű terület részletesebb ismertetése:

A Nagydobronyi Vadvédelmi rezervátum Nagydobrony és Csongor között:

Nagydobrony környéke a Nagy-Alföld leghűvösebb (évi átlag 8,9° C) és lecsapadékosabb területe (átlag 609 mm). A táj talajai túlnyomórészt fiatal folyami öntéseken jöttek létre. A rezervátumot keresztülszeli a Szernye-mocsár lecsapolásakor épített Szernye-csatorna, és közvetlen közelében halad el a Latorca is, amely áradásakor a Szernye-csatornában megemeli a vízszintet, illetve elárasztja a rezervátumot. A rezervátum területének egyes foltjai a hajdani Szernye-lápra emlékeztetnek. Ilyen a Nagydobrony és Csongor határában fekvő 1-2 hektáros írtásrét típusú láprét („Masonca”). A rétet ma is rendszeresen kaszálják, ami akadályozza a visszaerdősülést, megteremtve a lehetőséget a nedvességigényes fajok fennmaradására. A társulásalkotó fajok közül jelentős a védett nyári tőzike (*Leucojum aestivum*), valamint a kockásliliom (*Fritillaria meleagris*), a sárga nőszirm (*Iris pseudocorus*), a kaszálóréteken jelentős borítású a kakukkszegfű (*Lychnis flos-cuculi*) és a kúszó boglárka (*Ranunculus repens*). Az invázív körislevelű juhar (*Acer negundo*) terjedése viszont már a cserjésedést, sőt a gyomosodást jelzi (Kohut et. al 2006.).

A rezervátum területén többféle társulástípus található. Magterületként a tölgy-köris-szil ligetet javasoljuk. Zárt lombkoronaszintű (70-100%), dús cserjeszintű erdőtársulás, határozott kettős lombkoronaszinttel. A felső lombkoronaszintben leggyakoribb a kocsányos tölgy, helyenként gyakori a szürke nyár (*Populus canescens*), az alsó lombkoronaszintre a mezei szil és a mezei juhar jellemző. A cserjeszint szintén kettős, fajgazdag. Alkotói: az egybibés galagonya, tatárjuhar, mezei juhar, stb. A gypszint fajszegény. Csak a lombfakadás előtti, kora tavaszi aszeptusban borítja virágtenger, a berki szellőrózsa és a pettyezetett tüdőfű (*Pulmonaria officinalis*) jóvoltából.

A rezervátum faunája változatos és sokszínű, főleg a rovarvilág. A bogarak és a lepkék közül említésre méltó a védett fajok jelentős száma, ide tartozik az aranyos bábrabló (*Calosoma sycophanta*), a ragyás futrinka (*Carabus cancellatus*), a pompás virágbogár (*Cetonischema aeruginosa*), a szarvasbogár (*Lucanus cervus*), az orrszarvú bogár (*Oryctes nasicornis*), a nagy hőscincér (*Cerambyx cerdo*), illetve a nagy tűzlepke, a farkasalmalepke, a kardoslepke, a fecskéfarkú lepke és a gyászlepke (*Nymphalis antiopa*) (Szanyi, 2010).

A Salánki Nagyerdő

Salánkot délről és nyugatról erdő veszi körül, keleten az Elő-hegy és a „Hömlöc”-hegy határolja. A Borzsa-Havasról eredő Borzsa folyó, valamint a Fekete-hegy lábánál eredő Szalva patak fontos szerepet játszik a terület természeti adottságainak kialakításában.

A községet körülvevő erdők 3122 ha-nyi területe négy részre oszlik. A nagyüzemi fakitermelés miatt egyre több növény-és állatfaj válik veszélyeztetetté. A „Nagyerdő” területén elhelyezkedő 9,5 és 3,4 hektáros részben azonban, ahol a szürke gém telepek vannak, nem engedélyezik a vágásokat.

A Salánki Nagy-erdő a község nyugati részén terül el, 1270 ha területű, mozaikos szerkezetű. Az erdőt kisebb-nagyobb tisztások övezik. Északi határában a Borzsa-folyó a déli határában a Szalva-patak folyik. Az utóbbi években egyre gyakrabban jelentkeznek áradásaik, károsítva az ott élő növény-, és állatvilágot. Az erdő jelentős részét síkvidéki gyertyános-kocsányostölgyesek alkotják, átmenetet képezve az elegyes keményfás ligeterdőkkel. Állományukat az ártérből kiemelkedő, szürke erdőtalajon találjuk. Kettős lombkoronaszintű, zárt állományok, a felső lombkoronaszint magassága elérheti akár a 30-35 m magasságot is. Cserjeszintjük fejletlen, a gyepszint változó borítású. Állományalkotó a felső lombkoronaszintben a kocsányos tölgy, az alsó koronaszintben a gyertyán. Az alacsony borítású cserjeszint fajai a veresgyűrű som, az egybibés galagonya, a csíkos kecskerágó és a mogyoró. Gyepszintjét főleg az üde lomberdei (Fagetalia) fajok alkotják. A koratavaszi aszpektus fajgazdag, jellemző a berki szellőrózsa, a helyenként gyakori tavaszi tőzike (*Leucojum vernum*), a galambvirág (*Isopyrum thalictroides*), a hóvirág (*Galanthus nivalis*), az odvas- és az ujjas keltike (*Corydalis solida*). A később nyíló virágok között több olyan is van, amely a síkvidéki erdőkben többnyire hiányzik. Ilyen pl. a kapotnyak, a széleslevelű salamonpecsét (*Polygonatum latifolium*), az erdei gyömbérgyökér (*Geum urbanum*), és a ritka tyúktaréj (*Gagea pusilla*). A típusjelző fajok közül a szagos müge (*Galium odoratum*) a jellemző.

Összegzés

A tanulmány lehetséges megoldást kínál a Szatmár-Beregi síkon, a magyar-ukrán államhatár által elválasztott területeken fekvő települések elmaradottságának csökkentésére, egy határon átnyúló bioszféra rezervátum, illetve natúrpark kialakítása révén. Javaslatomban kiválasztottam a természetmegőrzési szempontból legfontosabb területeket, röviden jellemezve értékeiket.

A fentiekből megítélhető, hogy bőven vannak védelemre érdemes területek. Megőrzésük érdekében határon átnyúló összefogásra van szükség, amely az alábbi módokon segíthet az elmaradottság leküzdésében is:

- A különböző régiókban fekvő települések hagyományainak felelevenítése, gyakorlása és elterjesztése;
- A természetkárosító tevékenységek megszüntetése a lakosság rendszeres tájékoztatásával és aktív bevonásával;
- A természetvédelmi szempontból legjelentősebb területeken tanösvények kialakítása, a fiatalok tájékoztatása érdekében, munkalehetőséget teremtve pályakezdő szakemberek részére;
- A fenntartható gazdálkodási formák meghonosításátszolgálja az agrár-környezetvédelmi program kialakítása;
- A kiemelkedő fontosságú területeken a látogatóközpontok, vendégházak kialakítása pozitív hatást gyakorol az ott élő emberek életére;
- Turisztikai szempontból fontos lehetőségeket nyújt a Szatmár-Beregi sík, amely a fejlesztések után a természetes környezetben pihenni vágyók kedvelt célpontjává válhat, elősegítve a térség infrastrukturális és gazdasági fejlődését.

A bioszféra-rezervátum stratégiája tehát sokrétűen szolgálhatja a természetmegőrzéssel összhangban álló, fenntartható regionális fejlesztést.

Köszönetnyilvánítás

Szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek Dr. Varga Zoltán Professor Úrnak, aki támogatta a tanszéken végzett munkámat.

Irodalomjegyzék

- Anonymous (1996) The Seville Strategy www.unesco.org/mab/doc/brs/Strategy.pdf.
- Deli, T., Dobó, T., Kiss, J. & Sümegei, P. (1995): Hinweise über die Funktion eines "Grünen Korridors" entlang der Tisza (Theiss) aufgrund der Molluskenfauna. *Malakológiai Tájékoztató* 14. pp. 29-32.
- Deli, T., Sümegei, P. & Kiss, J. (1996): Biogeographical characterisation of the Mollusc fauna on Szatmár-Bereg Plain. In: Tóth, E. & Horváth, R. (Ed.) *Proceedings of the „Research, Conservation, Management” Conference* Vol. I. pp. 123-129.
- Deli, T. & Sümegei, P. (1999): Biogeographical characterisation of Szatmár-Bereg plain based on the Mollusc fauna. In: Hamar, J. & Sárkány-Kiss, E. (Ed.) *The Upper Tisza Valley. Tiscia monograph series*. Szeged, pp. 471-477.
- Gálik K., Deli T. & Sólmos, P. (2001): Comparative malacological investigations on the Kaszonyi Hill (NE Hungary). *Malakológiai Tájékoztató* 19: pp. 81-88.
- Kohut E., Höhn M., Jámborné B. E., (2006): A *Masonca mocsárrét* botanikai vizsgálata. *Acta Borealsiensis* 5(2) pp. 157-167.
- Ködöböcz V. (1997): *A Szatmár-Beregi-sík ukrán és magyar oldalán található erdők futóbogár faunájának összehasonlító vizsgálata*. Diplomadolgozat, Debrecen.
- Ködöböcz, V. & Magura, T. (1999): Biogeographical connections of the carabid fauna (Coleoptera) of the Beregi-síkság to the Carpathians. *Folia Entomologica Hungarica* 60: pp. 195–203.
- Magura, T., Ködöböcz, V., Tóthmérész, B., Molnár, T., Elek, Z., Szilágyi, G. & Hegyessy, G. (1997): Carabid fauna of the Beregi-síkság and its biogeographical relations (Coleoptera, Carabidae). *Folia Entomologica Hungarica* 58: pp. 73–82.
- Simon T. (1953): *Az Északi-Alföld erdői*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szanyi Sz. (2010): Adatok Nagydobrony környékének nappali lepkefaunájához (Lepidoptera: Papilionoidea, Hesperoidea). *Calandrella*, Debrecen XIII: pp. 44-55.
- Varga, Z. (1989): Lepkék – Lepidoptera, In: Rakonczay Z. (szerk.): *Vörös Könyv. A Magyarországon kipusztult és veszélyeztetett növény- és állatfajok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 188-244.
- Varga, Z. (1977): Neue Fundorte von *Apamea tallosi* Kovács et Varga. *Folia Entomologica Hungarica* 29 (1): pp. 149-151.
- Varga, Z. (1992): Állatföldrajzi szempontból érdekes, védett és veszélyeztetett rovarfajok előfordulása a Beregi-sík szigethegyein. *Calandrella*, Debrecen, IV/1: pp. 76–80.
- Varga, Z. (1995): Geographical patterns of biological diversity in the Palearctic region and the Carpathian Basin. *Acta Zoologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 41: pp. 71–92.
- Varga, Z. (2003): A Kárpát-medence állatföldrajza. In : Láng, I., Bedő, Z., Csete, L. (szerk.): *Növény, állat, élőhely. Magyar Tudománytár* III pp. 89-119.

Egervári Dóra

Határtalan információáramlás? – Az információhoz és dokumentumokhoz való szabad hozzáférés esélye és lehetősége Baranyában és Szlavóniában

Tanulmányomban a magyarországi horvát, illetve a horvátországi magyar kisebbségnek a határon átnyúló együttműködések körében alapvető fontosságú jogával, az információhoz és dokumentumokhoz való szabad hozzáféréssel összefüggő kérdésekkel foglalkozom. Írásomban javaslatokat teszek arra vonatkozóan, hogy a kisebbségek alapjogai hogyan valósulhatnak meg ezen a területen. Részletesen tárgyalom az internet használatában, a digitális, illetve virtuális könyvtárakban rejlő lehetőségeket, valamint a pécsi Könyvtárbusz projekt jövőbeli esélyeit.

Kulcsszavak: határon átnyúló kezdeményezések, Magyarország, Horvátország, könyvtár, információ.

JEL-kód: Z13, D80.

Bevezetés

Magyarországon, az Európai Unióban mindenkit megillet az információhoz és dokumentumokhoz való szabad hozzáférés joga. Ahhoz, hogy ez az alapjog ne csupán eszme maradjon, a nemzeti, a regionális vagy megyei és a területi vagy települési könyvtáraknak, múzeumoknak, levéltáraknak az állampolgárok számára biztosítaniuk kell a különböző hagyományos dokumentumok – mint például a könyvek, a periodikumok, a térképek, a különféle oklevelek vagy a múzeumi rajzok, festmények és műtárgyak – elérését. A hagyományos – és a legtöbb esetben papír alapú – dokumentumok hozzáférése és használata ugyanakkor nehezen valósítható meg a hétköznapi életben.

A közgyűjteményi intézmények a XXI. századig kizárólag akkor tudták szolgáltatni a felhasználók számára a dokumentumokat, illetve az információkat, ha térben és időben egy helyen volt a kérdező (olvasó, érdeklődő), a válaszadó (könyvtáros, levéltáros, muzeológus, információbróker) és az információforrás (könyv vagy más jellegű információhordozó). A számítástechnikai és az információs és kommunikációs technológiákon alapuló eszközök, valamint az internet megjelenése és elterjedése azonban folyamatosan megkönnyítik az információhoz és a dokumentumokhoz való szabad hozzáférést. A könyvtári munkafolyamatok automatizálása, az elektronikus katalógusrendszerek (OPAC-ok) kiépítése, a digitális és virtuális könyvtárak létrejötte, a digitalizált dokumentumok és a web 2.0 alkalmazások elterjedése folyamatosan és egyre nagyobb információ-tömegekkel látják el a felhasználókat.

A világhálón az információk megszámlálhatatlan sokaságával találkozhat az érdeklődő, ezért sokszor nem lehetőségként, hanem inkább korlátként jelenik meg ez az információs csatorna a használói körében. Egyre nehezebb szelektálni az egyes webes keresések alkalmával jelentkező találati halmazból, illetve a különböző weboldalakon talált információk közül sokszor nem lehet egyértelműen azonosítani a helyes és a hibás adatokat. Az információs lavina tehát könnyen maga alá tudja temetni azokat a felhasználókat, akik nem rendelkeznek XXI. századi kompetenciákkal, így például információs műveltséggel, IKT kompetenciával, médiaműveltséggel, innovációs és tanulási készséggel.

Az elektronikus információellátottság mellett ugyanakkor még mindig meghatározó a könyvtárak szerepe, hiszen a nyomtatott formában megjelenő könyvek csupán töredékéhez férünk hozzá digitálisan is. A Magyar Elektronikus Könyvtáron (elérhető a www.mek.oszk.hu oldalon) keresztül 2012 februárjában 10.000 könyv tölthető le, azonban a Google Books adatbázisa (elérhető a www.books.google.com oldalon) már több tízezer magyar nyelvű kiadványt számlál. A máig kizárólag papír alapon megjelent dokumentumok elérhetőségének biztosítására a könyvtárak új szolgáltatásokat is kidolgoztak. Többek között ilyen volt az Országos Dokumentum-ellátási Rendszer (ODR) kialakítása. Ez az ország területén belüli és a nemzetközi könyv-

tárközi kölcsönzésekhez nélkülözhetetlen lelőhely-nyilvántartás és adatbázis. Az ODR mellett Magyarországon a könyvtárbuszok újbóli megjelenése jelentett plusz lehetőséget a könyvtári (szöveges, képi, hang és audiovizuális) dokumentumok szolgáltatására. A két kiragadott kezdeményezés jól példázza, hogy a könyvtárak és más tartalomszolgáltató intézmények számára fontos, hogy minden állampolgár hozzájusson a tanulmányaihoz vagy a munkájához szükséges információhoz.

Az információhoz és dokumentumokhoz való hozzáférés jogai szabályozása ugyanakkor nem tárgyalja a nemzetiségek ellátását. Így történhet meg, hogy egy magyar nemzetiségű, de horvát állampolgár ugyanazokkal az alapjogokkal és esélyekkel rendelkezik, mint az adott ország bármelyik másik polgára, de nem tud élni azokkal a lehetőségekkel, mint egy magyarországi lakos.

Tanulmányomban bemutatom, hogy Horvátország, illetve Magyarország hogyan próbálja megvalósítani és a gyakorlatban alkalmazni az információhoz és dokumentumokhoz való szabad hozzáférés elvét. Elemzem az internet, illetve a digitalizálás területén megfigyelhető lehetőségeket, bemutatom a pécsi Csorba Győző Megyei – Városi Könyvtár Könyvtárbusz projekt határon átnyúló kezdeményezéseinek esélyeit. Valamint kitérek a pécsi és az eszéki könyvtárosképzéssel összefüggő tapasztalatcserék, illetve a könyvtáros továbbképzések különböző módozataira.

Írásomban konkrét javaslatokat is megfogalmazok, melyek kapcsán – reményeink szerint – a horvátországi magyar, illetve a magyarországi horvát kisebbség tagjai is ugyanazokkal az esélyekkel és lehetőségekkel rendelkezhetnek majd, mint az anyaországok többségi társadalmainak polgárai.

Helyzetelemzés

Dolgozatomban először Eszékét és Pécsét mutatom be területi, demográfiai szempontok alapján, kitérek az Európai Unióhoz való csatlakozásra, valamint mindkét országban elemzem a digitális esélyegyenlőség alapját képező internet-ellátottság kérdéskörét.

Horvátország és Magyarország 355 kilométer hosszúságú közös határszakasszal rendelkezik, melynek legnagyobb része a dél-dunántúli és a kelet-horvátországi (Sredisnja i Istocna Panonska Hrvatska) régiót érinti. A két régió központja az egymástól 80 kilométerre elhelyezkedő Pécs és Eszék. A két város nem csupán a földrajzi közelség, hanem a testvérvárosi kapcsolatból adódóan, valamint a pécsi horvát, illetve az eszéki magyar kisebbség miatt szoros, elsősorban kulturális területen megfigyelhető, köteléket alakított ki egymással, mely.

1. táblázat: A magyarok lélekszáma Horvátországban 1910-2001 között

Évszám	Magyarok lélekszáma Horvátországban (fő)
1910	113.488
1921	76.000
1961	42.347
1971	35.488
1981	25.439
1991	22.355
2001	16.595

Forrás: Saját szerkesztés

Horvátországban 1910-ben még 113.488 fő vallotta magát magyarnak, ami az elmúlt száz évben folyamatosan csökkent. 2001-re már csak 16.595 fővel számolhatunk, ám a magyarok így is az ötödik legjelentősebb horvátországi nemzetiséget alkották. Az 1991 és 2001 közötti idő-

szakban az asszimiláció mellett az 1991-ben kirobbant délszláv háború is jelentősen megnehezítette a horvátországi magyarság létét. Bár a délszláv háború nem semmisítette meg a horvátországi magyar nemzetiséget, mégis biztosra vehető, hogy a 2011-es népszámlálási adatok a magyarok lélekszámának 10.000 fő alá csökkenéséről fognak beszámolni (1. táblázat). Horvátország elsősorban északi, észak-keleti községeiben, illetve városaiban képviselteti magát magas arányban (10 és 50 százalék között) a magyar kisebbség. A horvátországi magyarlakta települések között van például Darázs, Pélmonostor, Hercegszöllös, Baranyaszentistván, Bellye, Dárda, Eszék, Erdőd, Ernestinovo, Tordinci, Vukovár és Vinkovce is. A 2001-es horvátországi népszámlálási adatok ismeretében Szlavóniában az Osjecko-Baranjska zsupánságban a legmagasabb a magyar kisebbség aránya. 2001-ben Szlavóniában összesen 13.576 horvát állampolgár vallotta magát magyar nemzetiségűnek. Eszék városának 1910-ben még 57 négyzetkilométernyi területe, valamint 31.388 fős lakossága volt. A városban a horvátok (12.625 fő – 40,2%) után a magyarok (11.269 fő – 35,9%) képviselték magukat a legnagyobb arányban, a harmadik legnépesebb népcsoport pedig a szerb volt (2.889 fő – 9,2%). A 2001. évi horvát népszámlálás idejére Eszék összlakossága megnégyszereződött, összesen 114.616 főre emelkedvén, amelyből 99.234 fő horvát (86,6%), 15.382 (13,4%) pedig egyéb nemzetiségű. A legjelentősebb kisebbségnek a városban a szerb bizonyult 8.767 fővel, a magyarság mindössze 1.154 főt tett ki, ám így is Eszék a horvátországi magyarok központja, ugyanis a várostól nyugatra már csak kevés magyar szórványt találunk. (Gyémánt, Drozdik 2004)

A magyarországi kisebbségek közül a horvátokat sajátos helyzet jellemzi, ugyanis a XI. és XII. század fordulóján szoros kapcsolatba került egymással a horvát államiság és a magyar királyság, az ekkor kialakult államközösség egészen a XX. század elejéig tartott. A horvátok első betelepüléséről a XIII. század elejéről vannak adataink. A horvát közösség összességét a hazánk hét megyéjében - zömmel az ország déli és nyugati határai mentén - élő horvát etnikai csoportok alkotják. A baranyai sokácok és bosnyákok Baranya megye déli részén, Pécs, Siklós és Mohács városokban, valamint az őket körülvevő falvakban telepedtek le. A nagyvárosokban – így például Budapesten és Pécsen – is találunk jelentős létszámú horvát közösségeket. Becslések szerint a Magyarországon élő horvát nemzetiségűek létszáma mintegy 80-90.000 főre tehető. A 2001. évi népszámlálás adatai szerint viszont Magyarországon csupán 15.620 fő tekinti magát horvát nemzetiségűnek, és 14.345 fő nevezte meg anyanyelvének a horvátot. A két számadat közé esik azok száma, 14.788 fő, akik családi, baráti közösségekben is használják a horvát nyelvet. A fenti adatokat kiegészíti, hogy a horvát nemzetiségi kulturális értékekhez, hagyományokhoz 19.715 személy kötődik. Magyarországon két-tannyelvű horvát oktatás Budapesten, Felsőszentmártonban, Hercegszántón, Pécsen és Szentpéterfán folyik. Középfokú horvát nyelvű oktatás mindössze két gimnáziumban, Budapesten és Pécsen működik. Mindkét intézmény oktatási központ szerepét tölti be, melyhez óvoda, általános és középiskola, valamint diákotthon tartozik. A 2006-os önkormányzati választások során összesen 115 horvát kisebbségi önkormányzat alakult Magyarországon. Ez az összes magyarországi kisebbségi önkormányzat 6%-át jelenti. A horvát nemzetiségi önkormányzat listájára összesen 29.731-en adták le szavazatukat, ami megközelítőleg a duplája annak a számnak, ahányan Magyarországon horvátnak vallották magukat a 2001-es népszámlálás adatai szerint. 2010-ben pedig 11.534 magyar állampolgár kérte felvételét horvátként az országos kisebbségi választói névjegyzékbe.

A területi és a demográfiai adatok bemutatásából kirajzolódik, hogy a magyar-horvát közös határszakasz mindkét oldalán fellelhetőek szórványtelepülések. Mindkét nemzet fontosnak tartja, hogy gondoskodjon a területén élő nemzeti közösségekről, és biztosítsa jogait. Az információhoz, valamint a dokumentumokhoz való szabad hozzáféréssel kapcsolatban azonban egyik ország sincs egyszerű helyzetben. Ugyanis nem egyértelmű, hogy ki felelős a Pécsen élő horvát nemzetiségű családok információellátottságáért. Magyarország vagy Horvátország? Mindezt rögzíthetné egy, a kultúra és a kisebbségi jog számos területét érintő, a mai kor infokommunikációs szintjéhez igazított horvát-magyar államközi megállapodás.

Kapcsolódás az Európai Unióhoz

Magyarország, kilenc másik európai országgal együtt 2004. május 1-én csatlakozott az Európai Unióhoz. Az EU mára 27 tagországgal rendelkezik, és jelenleg is több állam vár a csatlakozási folyamat végére.

Horvátország 2003 februárjában nyújtotta be tagfelvételi kérelmét az EU-nak, 2004-ben hivatalosan is tagjelölt országnak nyilvánították. A csatlakozási tárgyalásokat 2005 októberében kezdték meg. 2011. januártól júliusig Magyarország látta el az Európai Unió soros elnökségét, legfontosabb feladatai között Horvátország csatlakozásának eredményes lezárása is szerepelt, azonban erre nem volt elegendő az elnökség hat hónapja, ezért csak a lengyel elnökség ideje alatt fejeződtek be a tárgyalások.

Horvátország előreláthatólag 2013-ban fog csatlakozni az Európai Unióhoz. Addig azonban még sok feladat vár mind Horvátországra, mind a vele szomszédos államokra, melyek többek között kiterjednek a gazdaság, az egészségügy, a turizmus, az oktatás, a környezetvédelem és a kultúra különböző szegmenseire is.

Útban az e-társadalom felé – internet-ellátottság az otthonokban

Az információval és dokumentumokkal való megfelelő ellátottság tekintetében óriási szerepe van a számítástechnikának, az internetnek, valamint az állampolgárok információs és digitális kompetenciáinak. Az Európai Unió Központi Statisztikai Hivatala, az Eurostat adatai alapján Magyarország jobb mutatókkal rendelkezik az otthonról elérhető internet-hozzáférés tekintetében, mint Horvátország.

Magyarországon a 17-64 éves korosztály 60%-a rendelkezik az otthonában interneteléréssel, míg Horvátországban ez az arány 56%. Az országos értékek után ugyanakkor érdemes a számunkra fontos két régióra vonatkozó statisztikai adatokat is megvizsgálni. A dél-dunántúli régióban a lakosok csupán 53%-a rendelkezik interneteléréssel, ez az országos átlagtól 7%-kal tér el. Az alacsony arány elsősorban az ormánsági aprófalvakban és határ menti településeken kis mértékben kiépített (GSM-2G hálózat), vagy teljesen hiányos (UMTS-3G hálózat) internet lefedettséggel magyarázható.

Horvátországban azonban pont fordított ez az arány, ugyanis a Sredisnja i Istocna Panonska Hrvatska régióban a lakosság 61%-a használja az internetet az otthonában, ez az arányszám 5%-kal meghaladja az országos és majdnem 10%-kal a dél-dunántúli átlagot. Így itt többen férhetnek hozzá az interneten megtalálható információkhoz.

Ugyanakkor az Európai Unió északi tagországaihoz képest Magyarország és Horvátország is fejlődhet, mivel a Skandináv államokban az internetet használók aránya eléri a 90%-ot. Ugyanilyen magas arány figyelhető meg az Egyesült Királyság, Izland és a Benelux államok területén is.

Az információhoz és a dokumentumokhoz való szabad hozzáférés esélye és lehetősége Eszéken és Pécsen

Tanulmányom harmadik fejezetében bemutatom, hogy az Eszéken élő magyar, valamint a pécsi horvát kisebbség hogyan jut hozzá a különböző információkhoz és dokumentumokhoz. Írásomban elsősorban a nemzeti nyelvű könyvtári szép-, illetve szakirodalom-állománnyal foglalkozom, valamint megoldási javaslatokat vetek fel, hogyan lehetne gyorsabbá, egyszerűbbé tenni a nemzetiségek információval történő ellátását egy adott régióban, illetve az anyaországból.

Könyvtárak és szolgáltatásaik

A horvátországi Eszéken egy könyvtár működik, az integrált városi és a Josip Juraj Strossmayer Egyetemhez kapcsolódó felsőoktatási könyvtár. Pécsen 2010. január 1-ig külön működött a városi és a Baranya megyei könyvtár, melyek a 2010-es Európa Kulturális Fővárosa projekt egyik kulcsberuházása miatt összeolvadtak. A közkönyvtárak mellett működött a Pécsi Tudományegyetemhez kötődő könyvtári hálózat is, amely központi, kari, intézeti, tanszéki és szakkönyvtárakból áll. Azonban 2010-ben megváltozott a könyvtári struktúra, ugyanis a már eggyé vált városi-megyei könyvtár, valamint az egyetem központi, illetve a jog- és közgazdaságtudományi szakkönyvtára egy épületbe költözött. A két könyvtár önálló jogi személyiség, de állományukat és katalógusukat összerendezték, valamint a szolgáltatások terén is integráció történt.

Eszék és Pécs könyvtári rendszerében azonos, hogy a közművelődési feladatokat ellátó városi (és megyei), valamint a felsőoktatási, tudományos tevékenységet ellátó egyetemi könyvtár integrálódott, így egy intézmény szolgáltatja az információt és dokumentumokat minden olvasó, illetve felhasználó számára. A könyvtárak szolgáltatásintegrációja nem csupán azt jelenti, hogy egy épületben érhető el a könyvtárak dokumentumállománya, hanem hogy ennek a gyűjteménynek az adatait egy elektronikus katalóguson keresztül érhetjük el.

Az eszéki és a pécsi könyvtár is rendkívül fontosnak tartja a területén élő nemzetiségek információval és dokumentumokkal való ellátását, bár ezt különböző módon valósítják meg. A pécsi Dél-dunántúli Regionális Könyvtár és Tudásközpontban működő Csorba Győző Megyei – Városi Könyvtár 2010 áprilisától végzi a Baranyában élő kisebbségek könyvtári ellátását. Az állomány alapját a valamikori Német Báziskönyvtár képezi, de tartalmaz horvát nyelven íródott, és a romákkal foglalkozó magyar, lovári és beás nyelvű kiadványokat is. Ugyancsak a könyvtár feladata a mohácsi Mohácsi Jenő Városi Könyvtárban elhelyezett, több mint 15.000 kötetet számláló horvát nyelvű állomány revíziója, selejtezése, és feltárása. A mohácsi városi könyvtár forráshiány miatt nem tudja megfelelő módon szolgáltatni a horvát dokumentumokat, ezért a Csorba Győző Megyei – Városi Könyvtár vállalta fel az állomány további kezelését.

A Csorba Győző Megyei – Városi Könyvtárban 38.823 dokumentum szolgálja a nemzetiségek könyvtári ellátását. A jövőbeni tervek szerint új, friss, keresett dokumentumokat helyeznek ki a velük együttműködésben álló településekre, illetve intézményekbe. Ezzel párhuzamosan ugyanakkor kulturális programok, író-olvasó találkozók, nemzetiségi konferenciák megtartására is sor kerülhet. A Csorba Győző Megyei – Városi Könyvtár tisztában van a nemzetiségi könyvtári ellátás fontosságával. Keresi a forrásokat, a pályázati lehetőségeket, hogy a baranyai kisebbségeket elláthassa az anyanyelvükön íródott dokumentumokkal. Szolgáltatásukat a jól kiépített mozgókönyvtári ellátórendszerrel próbálják folyamatosan erősíteni. Az eszéki városi és egyetemi könyvtár is fenntart a horvátországi kisebbségek számára nemzeti nyelvű dokumentumállományt, ám elsősorban két nemzetiségre koncentrálnak, a németre és a magyarra. Ugyanakkor a könyvtár 2009. évi beszámolójából egyértelművé válik, hogy a német ajkú kisebbség ellátására jobban koncentrálnak, ugyanis több mint 7000 kötetes, nemzeti nyelvű könyvállomány, 22 periodika, 125 zenei CD és videokazetta, valamint 110 DVD áll az eszéki németek rendelkezésére. A magyarság kiszolgálása azonban csupán egy 3500 kötetes, magyar nyelvű, papíralapú dokumentumállománnyal történik, mely folyamatos fejlesztésre szorul, hiszen Szlavóniában a legmagasabb a magyar kisebbség aránya. (*Pallósiné* 2008)

Az eszéki városi és egyetemi könyvtár honlapja folyamatos fejlesztés alatt áll, programjukban szerepel, hogy a weboldalukat nem csak horvátul, hanem angolul, németül és magyarul is olvasni lehet majd. Ezzel szemben Pécsen, a Csorba Győző Megyei – Városi Könyvtár honlapja kizárólag magyarul, az egyetemi könyvtár internetes oldala a magyar mellett pedig csak angolul érhető el. A honlap és az elektronikus információellátás tekintetében tehát az eszéki könyvtár előttünk jár, ugyanis az intézmény oldalát nem csupán egy világnyelven, hanem mellette még két kisebbségi nyelven is elérhetővé teszik.

A nemzetiségi kisebbségek ellátása – könyvtárközi kapcsolatok

Az előző alfejezetben egyértelművé vált, hogy mind a pécsi, mind az eszéki könyvtár fontosnak tartja a városában élő kisebbségek információval és nemzeti nyelvű dokumentumokkal való ellátását. Ugyanakkor az állandó forráshiány egyre inkább megnehezíti, hogy az állományfejlesztés a nemzetiségi nyelven íródott dokumentumokra is kiterjedjen. Így egyre nagyobb szerepet kap az anyaország, ami Pécs és Eszék között több, új típusú együttműködésre adhat okot és lehetőséget.

Az egyik ilyen a *két könyvtár közötti kölcsönzés megteremtése*. Jelenleg az országok közötti könyvtárközi kölcsönzések menete többlépcsős. Ha egy eszéki magyar el szeretne olvasni egy Horvátországban nem fellelhető dokumentumot, akkor az országok között működő könyvtárközi kölcsönzési rendszer segítségével ezt megkérheti Magyarországról. Az országok közötti könyvtárközi kölcsönzésért ugyanakkor a nemzeti könyvtárak a felelősek, így olvasónk kérését Eszék-ről közvetítik Zágrábba, onnan Budapestre, végül például a pécsi Tudásközpontba, holott a földrajzi távolság mindössze 80 kilométer a két település között.

A pécsi és eszéki könyvtár közötti kölcsönzési kapcsolat elengedhetetlen. Ha ez szervezeten megvalósul, onnantól szinte természetes szakmai továbblépésnek tűnhet a könyvek beszerzésének, illetve a könyvek digitalizálásának az összehangolása is. Ezzel a horvátországi magyar, illetve a magyarországi horvát állampolgárok információhoz jutásának esélyegyenlősége gyakorlattá válhat. Önálló, de nélkülözhetetlen terület az aaudiovizuális dokumentumok kölcsönös hozzáférésének a megteremtése is. Hiszen egy-egy ismeretterjesztő, vagy kulturális-szórakoztató film megtekintése az interneten keresztül a nyelvhasználat gyakorlásának egyik lehetősége. Mind Pécsen, mind Eszéken magas a horvát, illetve a magyar kisebbség száma, akiknek ugyanolyan joguk az információhoz és dokumentumokhoz való hozzáférés, mint az anyaországban élőknek. Ezért szükséges a határ menti, hasonló funkciójú (közművelődési, felsőoktatási) könyvtárak közötti, *az országok közötti dokumentumkölcsönzés folyamatát* egyszerűsítő együttműködése. Az együttműködéssel azonban nem csupán a pécsi horvátok és az eszéki magyarok információ- és dokumentumigényeit elégíthetjük ki, hanem a Josip Juraj Strossmayer Egyetem magyar szakos, valamint a Pécsi Tudományegyetem horvát szakos hallgatóinak tanulmányait is segíthetjük.

Könyvtárbusz nem csupán az államhatárig

A könyvtárközi kölcsönzésen túl fontos a Pécs és Eszék között megvalósuló *országhatárokon átívelő könyvtárbusz program* is. Tapasztalataink az mutatják ugyanis, hogy a mozgókönyvtári ellátás nem veszt szerepéből; ellenkezőleg, a mobilitást biztosító eszközök bővülésével és segítségével újabb perspektívák nyílnak meg a szolgáltatás előtt. Ma már nem csupán az olvasnivalók eljuttatását vállalhatják, hanem egyben az információs tér kitágításában is jelentős szerepet játszhatnak. Így feladataikat ma már nem csupán a művelődési lehetőségekhez történő hozzáférés biztosítása jelenti, hanem az információs szabadság gyakorlásának segítése, továbbá a meglévő esélyegyenlőtlenségek mérséklése is. A pécsi Csorba Győző Megyei – Városi Könyvtár 2010. december 6-án avatta fel legújabb könyvtárbuszát, amely a régióban élő, hátrányos helyzetű csoportok ellátása érdekében valósulhatott meg.

A bibliobusz azóta is járja a kistelepeleket, a lakosokat információval, dokumentumokkal látja el, valamint a járműben található számítógépeken – a mikrohullámú átjáró segítségével – ott is csatlakozni lehet a világhálóra, ahol nem megfelelő az internet-lefedettség.

A Csorba Győző Megyei – Városi Könyvtár tervei között szerepel, hogy a könyvtárbusz nem csak a Dél-dunántúli régióban közlekedik majd, hanem *Horvátország magyarlakta településein élő kisebbséget is ellátja*. Az ötlet nem újdonság. A szlovéniai Muraszombatról például az ezredforduló után is járt át hazánkba könyvtárbusz, ellátva a Rába-vidéken élő szlovén kisebbséget. Pécs és Eszék könyvtárbusz-kapcsolata kezdetben bizonyosan egyirányú lesz, ugyanis az eszéki városi és egyetemi könyvtár nem tart fenn bibliobuszt. A Sredisnja i Istocna Panonska

Hrvatska régióban élő magyarok számára azonban a Dél-dunántúli Regionális Könyvtár és Tudásközpont ezzel a lehetőséggel biztosítani tudná az információhoz, illetve a nemzeti nyelvű dokumentumokhoz való szabad hozzáférés jogának gyakorlását.

Az információhoz való szabad hozzáférés lehetősége az interneten – az Europeana projekt

Az Europeana portál (elérhető a www.europeana.eu oldalon) lehetővé teszi, hogy az érdeklődők felfedezhessék Európa múzeumi, könyvtári, levéltári és audiovizuális gyűjteményeit az interneten. A honlap többnyelvű környezetben segíti elő a keresési és kapcsolatépítési lehetőségeket. A felhasználók beléphetnek, és megoszthatnak – Európa sokszínű kulturális és tudományos öröksége inspirált – saját tartalmakat. Az elektronikus állomány, melyben szöveges, képi, hang és audiovizuális dokumentumok is helyet kaptak, mára több mint 15 millió tételt számlál. Az Europeana programban mintegy 1500 intézmény működik közre. Köztük van például a londoni Brit Nemzeti Könyvtár, az amszterdami Rijksmuseum és a párizsi Louvre is. Az Europeana minden dokumentum esetében elvezeti a felhasználót az eredeti forráshoz, ezáltal a hitelesség biztosított.

Az Europeana program fejlesztésében, illetve az adatbázisból elérhető állomány gyarapításában Magyarország is részt vesz, így a rendszerből már elérhető az a 10.000 dokumentum, amelyeket a Magyar Elektronikus Könyvtár digitalizált, illetve ezeken kívül még más szövegeket, képeket, illetve hangzó anyagokat is megtalálhatunk. Az Europeana állományában azonban a Magyarországról feltöltött dokumentumok aránya nem éri el az 1%-ot sem. A helyzet sürgős beavatkozást kíván, és külön programkoordináció szükséges. Hiszen mind a magyar állampolgárok, mind a más országokban élő, de magyar nemzetiségű lakosok számára fontos, hogy minél több dokumentum már az interneten keresztül is elérhető legyen, ugyanis így nem kell heteket várni, illetve vagyontakat fizetni egy anyag hozzáféréseért, hanem az néhány kattintással elérhető és letölthető. Ennek óriási jelentőségét még csak a Békés Megyei Tudásház és Könyvtár ismerte fel, ugyanis az Országos Széchényi Könyvtáron kívül Magyarországról egyedül ez az intézmény tölt még fel dokumentumokat az Europeana-ba.

Európában 30 ország vesz részt az adatbázis állományának bővítésében, ezek között ugyanakkor *nem szerepel Horvátország*. Ennek a programnak az ösztönzése tehát a horvát oldalról is várat magára. Szakmai szempontból izgalmas kihívás és *határ menti modellértékű közös kezdeményezése lehetne*. Ez ugyanakkor azért különösen jelentős, mert a Josip Juraj Strossmayer Egyetemen 2006. óta működik egy a „Kulturális örökség digitális környezetben” témájú PhD program, így akár az eszéki városi és egyetemi könyvtár is közreműködhetne az Europeana adatbázis fejlesztésében, ezáltal is biztosítva a horvát állampolgárok és horvát nemzetiségűek számára az információhoz és dokumentumokhoz való hozzáférés esélyét.

Európai Dokumentációs Központ kiépítése Eszéken

Az Európai Dokumentációs Központok hálózatát az Európai Bizottság azzal a céllal teremtette meg, hogy segítséget nyújtson az egyetemeknek és kutatóintézeteknek az *oktatás és az európai integrációs kutatás fejlesztésében*, ösztönözzék az említett intézmények részvételét az európai témájú vitákban, illetve támogassák az állampolgárokat az uniós szakpolitikákkal kapcsolatos tudás megszerzésében. 2005-ben az Európai Dokumentációs Központok is az Europe Direct információs hálózat tagjaivá váltak.

Magyarországon jelenleg 14 dokumentációs központ működik – régióként általában egy vagy kettő (kivételet képez ez alól Közép-Magyarország) – melyek folyamatosan frissülő kiadványokkal, adatbázisokkal és könyvkatalógussal segítik az érdeklődőket. A Dél-Dunántúlon a Pécsi Tudományegyetem Benedek Ferenc Jogtudományi és Közgazdaságtudományi Szakkönyvtárában található az Európai Dokumentációs Központ, mely 1995-ben alakult, azaz Magyarország EU-s csatlakozása előtt kilenc évvel. Jelenleg az Európai Unió 27 tagországában 480 in-

formációs és 400 dokumentációs központ működik. Ez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy Horvátországnak várnai kell a hivatalos tagsági időpontig, hiszen már ezelőtt is létrehozhatnak információs és dokumentációs központokat. A kelet-horvátországi régióban egyértelműen *Eszék vállalhatná fel az Európai Dokumentációs Központ működtetését*, mivel ezzel kiegészíthetné a városi és egyetemi könyvtár állományát és ezzel a Jurij Strossmayer Egyetemen folyó közgazdász, illetve jogászképzést is elősegítené, valamint a helyi lakosok információs igényét is magasabb szinten elégíthetné ki.

Josip Juraj Strossmayer Egyetem és a Pécsi Tudományegyetem közötti kapcsolat fejlesztési esélyei

Tanulmányom befejező részében az eszéki és a pécsi egyetemek közötti, elsősorban a Josip Juraj Strossmayer Egyetem Bölcsészettudományi és a Pécsi Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Kart érintő hallgatói és oktatói cserekapcsolat lehetőségeivel foglalkozom. Mind Eszéken, mind Pécsen képeznek informatikus könyvtárosokat BA és MA szinten. A két képzőhely 2010 óta áll – egyelőre kizárólag az Erasmus hallgatói, valamint oktatói mobilitás területén megfigyelhető – kapcsolatban. Az elsősorban az elméleti tudás bővítésére szolgáló Erasmus cserekapcsolatok mellett szándékunkban áll a gyakorlati képzések irányába is elmozdulni, lehetőséget adva ezzel a hallgatóknak, hogy ne kizárólag a saját városuk könyvtáraiban szerezhessenek tapasztalatokat, hanem külföldi példákkal is megismerkedhessenek. A pécsi, illetve az eszéki könyvtár azonos funkciókkal rendelkezik, ezért a hallgatók hasonló ismereteket szerezhethetnének, mint a saját képzésük gyakorlóhelyén, mégis gazdagodhatnak külföldi tapasztalatokkal. A cserekapcsolati lehetőség azok számára lehetne a legelőnyösebb, akik mint horvátországi magyarként, illetve mint magyarországi horvátként informatikus könyvtáros hallgatók. (*Rechnitzer, Smahó 2007*)

Az Europeana projekt ugyanakkor az oktatással is összekapcsolódhat, ugyanis a Pécsi Tudományegyetem, az országban elsőként, 2012-ben elindítja szakirányú továbbképzését, mely „A dokumentumkezelés információs és kommunikációs technológiai alapjai” címet viseli. A továbbképzés nem csupán magyar állampolgárok számára nyitott, így a határ menti horvát településeken élő (magyar és a későbbiekben horvát) könyvtárosok is tanulhatnak a szakon, ezáltal is megerősítve a XXI. század, a digitalizálás, valamint az elektronikus és digitális adatbázisok (Europeana) elvárásainak való megfelelés szándékát.

A könyvtárosok továbbképzése azért is kardinális kérdés, mert ők azok, akikkel az olvasó találkozik, ha betér a könyvtárba, akiktől kérdeznek. Így a könyvtárosnak tisztában kell lennie minden lehetőséggel, minden forrással, amelyek az olvasók számára fontosak, illetve nélkülözhetetlenek lehetnek. Ezért a legfontosabb, hogy először a könyvtárosok ismerhessék meg az összes nemzeti és nemzetközi projektet, programot, amelyek szabadon és teljes szöveggel hozzáférhető dokumentumokat biztosítanak a felhasználóknak, érdeklődőknek, olvasóknak.

Összegzés

Az információhoz és dokumentumokhoz való szabad hozzáférés minden ember számára alapvető emberi jog. Ez az élet majdnem minden területét érinti: melyik a legolcsóbb érintőképernyős mobiltelefon, hogyan működik az újonnan vásárolt turmixgép, ki nyerte az országgyűlési választásokat, milyen nyitvatartási idővel rendelkezik a könyvtár, ki tudom-e kölcsönözni az Egri csillagokat? Az ilyen jellegű kérdésekre minél hamarabb és minél költséghatékonyabban szeretnénk választ kapni. Erre az egyik legjobb eszköz ma az internet. A bevezetőben olvasható, hogy mind Magyarországon, mind Horvátországban folyamatosan nő az internet-ellátottság és 2011 elején tíz emberből hat rendelkezik az otthonában kábeles vagy mobilinternettel. Az internet azonban egy olyan közvetítő csatorna, ahol hibás információkkal, adatokkal is találkozhatunk. Ezért fon-

tos, hogy a világhálón olyan elektronikus, digitális, virtuális könyvtárak épüljenek, melyek hitelesek és ellenőrzöttek. Az interneten ugyanakkor nem kizárólag szabadon hozzáférhető anyagok találhatóak meg. Több olyan oldal, rendszer és adatbázis létezik, amelyek egy bizonyos IP tartományból elérhetőek, például egy intézményből, egy régióból vagy egy országból. Így az adott ország területén kívül élő nemzeti kisebbség tagjai nem rendelkeznek azokkal az alapjogokkal, mint az anyaországban élő polgártársaik. Az információhoz való hozzáférés jogán kívül ugyanakkor a dokumentumokhoz való hozzáférés joga is csorbulhat, ha egy adott könyvtár nem tartja fontosnak a területén élő kisebbségek számára beszerezni, feltárni, digitalizálni és szolgáltatni a nemzeti nyelvű irodalmakat. Ám a XXI. században nem csupán az adott településen működő könyvtár állományára lehet építeni. Az állampolgárok több lehetőséggel rendelkeznek, mint eddig bármikor az információ- és dokumentumellátottság tekintetében.

Dolgozatomban javaslatokat fogalmaztam meg arra vonatkozóan, hogyan lehetne a magyarországi horvát, valamint a horvátországi magyar kisebbség számára a nemzeti információ- és dokumentumellátottságot biztosítani. A témát két irányból közelítettem meg, a könyvtárak, valamint az internet felől. A folyamatos forráshiány miatt a könyvtáraknak a saját anyanyelvükön íródott dokumentumok között is szelektálniuk kell, és csökken a beszerzésre szánt összegek nagysága is. Így természetes, hogy a nemzetiségek ellátása háttérbe szorul, illetve magát az állományt sem fejlesztik. A XXI. században azonban már rendelkezünk megoldási lehetőségekkel, melyek megkönnyíthetik a kisebbségek helyzetét.

A kisebbségek dokumentumellátottságára vonatkozóan az egyik lehetőség a *pécsi és az eszéki könyvtár között kialakítandó kölcsönzési kapcsolat* lenne. Ezáltal az országhatárokon átnyúló könyvtárközi kölcsönzések növekedhetnének, mivel kevesebb idő és pénz, mire az olvasó hozzájut egy nemzeti nyelvű dokumentumhoz.

Megoldási javaslatként vázoltam fel a *pécsi Könyvtárbusz határon átvívelő lehetőségeit*, így a horvátországi magyarlakta településeken élőköt könnyen hozzá lehetne juttatni a nemzeti nyelvű irodalmakhoz.

A nemzetiségek információhoz való szabad hozzáféréseinek javítására vonatkozóan az *elektronikus, digitális és virtuális könyvtári rendszerek kiépítését, fejlesztését és elterjesztését* részleteztem. Kiváltképp egy konkrét program lehetőségein keresztül vezettem le a digitalizálás és az elektronikus könyvtárak területén megfigyelhető változásokat. A témával kapcsolatban ugyanakkor érdemes tudni, hogy a világon egyszer már nyomtatásban megjelent összes dokumentum alig 10%-a érhető ma el digitális formában, a maradék 90% kizárólag papíralapon férhető hozzá, így ezen a területen még sokat kell fejlődnünk, ugyanis Magyarország tekintetében ez az arányszám még alacsonyabb, ami nem csupán az ország területén élőknek, de a magyar diaszpóra számára is komoly gondot jelent.

Az elsősorban az Európai Unióval, annak működésével, politikájával, gazdaságával, a tanulási és munkavállalási lehetőségeivel foglalkozó *információs és dokumentációs központok mielőbbi kiépítése* Horvátországban, illetve a kelet-horvátországi régió központjában, Eszéken sürgető feladat, ugyanis a csatlakozásra történő felkészülés alatt is kardinális feladat a horvát állampolgárok tájékoztatása, informálása.

A kisebbségek információhoz és dokumentumokhoz való szabad hozzáféréseivel kapcsolatos lehetőségek harmadik csoportjába a dokumentumokat, a tartalmakat, az információt szolgáltató személy, a *könyvtáros képzésével és továbbképzésével* foglalkoztam, ugyanis ő az, akitől az olvasó segítséget fog kérni, ha saját maga nem találja meg azt, amire kíváncsi, amire szüksége van.

Tanulmányomban a határtalan információáramlással, annak javítási lehetőségeivel, a különböző könyvtárközi kapcsolatok kiépülésével, az elektronikus és digitális könyvtárak elterjesztésével és állományuknak folyamatos fejlesztésével, illetve a könyvtárak az állampolgárokat és a kisebbségeket kiszolgáló funkcióival foglalkoztam. A téma aktualitása vitathatatlan, ugyanis annak ellenére, hogy Magyarországon, Horvátországban és egész Európában nő az internet-ellátottság, mégis és mindig lesznek elmaradott térségek, akik csak nehezen tudják majd felszá-

molni a lemaradásukat. Akikre ebben a kontextusban külön figyelni kell, azok a fogyatékkal élők, a halmozottan hátrányos helyzetűek, az alacsony iskolai végzettséggel rendelkezők, valamint a kisebbségek. Meg kell teremteni a lehetőséget, hogy minden állampolgárunk, így az előző csoportokba tartozók is ugyanúgy hozzáférhessenek az információkhoz és a dokumentumokhoz, ehhez pedig akár az országhatárokon is át kell nyúlni.

Irodalom

- Gyémánt R., Drozdik Zs. (2004): *A horvátországi magyarság területi és társadalomsta-tisztikai sajátosságai*, <http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/terstat/2004/04/wgyemant.pdf> (2012. február 23)
- Kocziszky Gy. (2008): *Területfejlesztés módszertana*. Egyetemi Kiadó, Miskolc.
- Pallósiné Toldi M. (2008): A könyvtárak szerepe a határon átnyúló információáramlásban. – *A Vas megyei könyvtárak értesítője*, 1, pp. 34-39.
- Rechnitzer J., Smahó M. (2007): *Egyetemek a határ menti együttműködésben*, Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja, Pécs.

Szilágyi Ferenc

Az Érmellék, mint határ menti kistérség stratégiai értékelése és lehetséges jövőbeli státusza

Az Érmellék napjaink egyik legkarakteresebb határon túli magyar tájegysége. Geostratégiai szempontból Trianon óta számít határ mentinek, s ez a földrajzi pozíció ez ideig csak hátrányosan érintette az itt élő lakosságot. Az integrációs folyamatoknak köszönhetően a jövőben lehetőség nyílik az elszigeteltség oldására, a szomszédos magyarországi tájegységekhez való közeledésre és elsősorban az Érmellék és a történelmi vonzásközpont, Debrecen kapcsolatának az újraértelmezésére.

Kulcsszavak: Érmellék, Debrecen, integráció, identitás, önrendelkezés.
JEL-kód: R19, O10.

Témafelvetés: mitől más az Érmellék?

Az Érmellék, a Kárpát-medencei magyar tájrendszer egyik legismertebb határon túli egysége. Túlnyomó magyar lakossága révén a Csallóköz, Gömörrel, Bereggel stb. együtt részét képezi az egységes magyar nyelvterületnek. Mint ahogyan az közismert, a jelenlegi magyar államhatár – a horvátországi és ausztriai szakaszok jelentős részét leszámítva – nem képez egyben nyelvhatárt is. Mindkét oldalán a magyar nyelv számít dominánsnak. Ez az anyaországot körülvevő gyűrű, külső periféria (*Süli-Zakar* 2003) ma már nyelvi szempontból nem egységes: Dunacsúnytól Gömörig folytonos, majd megszakad Kassától délre, Sátoraljaújhelytől azonban újra létezik és Nagyváradig szinte töretlenül öleli az anyaországot, majd innen szaggatottan jelentkezik Arad és Temes, valamint a Délvidék határain egészen Dél-Baranyaig (*Kocsis* 1992). Ezen a területen számos magyar jellegű táj létezik, a Mátyusföldtől Nógrádon és Ungon keresztül egészen Bácskáiig, így felmerül a kérdés, hogy az Érmellék esete miben különbözik a többi tájegységétől, miért gondoljuk sokan, hogy itt reális lehetőség van valamilyen különleges területi státuszra az elérése is. Ez persze nem jelenti azt, hogy Felvidéken, Kárpátalján vagy akár a Bácskában ennek ne lenne realitása. Mindössze arról van szó, hogy méretéhez, súlyához viszonyítva az Érmellék esélyei kiemelkedőek egy ilyen folyamat végigviteléhez, helyzete különleges, a többi régiótól eltérő, és ennek elsősorban geostratégiai okai vannak.

A tisztánlátáshoz és az Érmellék különlegességének megértéséhez a teljes magyar államhatár, továbbá a határ menti vonzáskörzetek vizsgálata szükséges. Tény, hogy a jelenlegi választóvonal kijelölésekor sem etnikai, sem pedig vonzáskörzeti szempontokat nem vettek figyelembe. Míg a 20. században ennek a mindennapokban nem volt különösebb jelentősége, hiszen a határok valódi markáns választóvonalakként működtek, és távolságoktól függetlenül egyben vonzáskörzeti elválasztó szerepük is volt, addig napjainkban a határok légiesülésével esély mutatkozik a korábban létező kapcsolatok felújulására és határon átívelő gazdasági-kereskedelmi, sőt a jövőben talán adminisztratív tartalmú vonzáskörzetek kialakulására is.

Feltételezve, hogy közép- és hosszú távon a teljes magyar határszakasz légiesül, számos határon túli város szerezhet magyarországi „hátszínű” és, illetve jó néhány anyaországi nagyváros juthat határon túli vonzáskörzethez. Magyarországi vonzáskörzete visszaépülhet ily módon, a Trianon előtt a középső urbanizációs gyűrűhöz tartozó történelmi regionális központoknak (*Süli-Zakar, Csüllög* 2003). Mint pl. Pozsony és Kassa felvidéki, Nagyvárad és Arad partiumi továbbá Szabadka (*Csüllög* 2004), illetve Eszék délvidéki városoknak. Számos hagyományosan alacsonyabb szintű központ, mint Révkomárom, Szatmárnémeti, Ungvár és Beregszász stb. szintén visszanyerheti régi vonzáskörzetét. Eközben határon túli „hódításai” lehetnek Győr, Esztergom, Salgótarján, Debrecen (napjainkban a legmarkánsabb magyarországi regionális központ)

(*Beluszky 2003, Süli-Zakar – Csomós 2004*), továbbá Békéscsaba, Gyula, Szeged, Pécs, Nagykanizsa, Szombathely és Sopron¹ stb. városoknak is.

Nagy kérdés, hogy ennek a folyamatnak nemzetstratégiai szempontból milyen következményei lehetnek. Feltételezésem szerint a magyarság kedvezőbb helyzetbe kerülhet ezáltal, mivel a határon túli és jelentősrészt már nem magyar többségű nagyvárosok csak gazdasági-kereskedelmi szerepkört lesznek képesek átvenni magyarországi határövezetek fölött, míg a magyar kisebbség révén a magyar vonzasközpontok kulturális központi funkciót is felvállalnak majd, és identitáserősítő szerepkörük is lesz². Remélhetőleg ez a kapcsolat nem lesz egyoldalú és a központok megerősödését is magával hozza majd. Nyitott kérdés továbbá, hogy ezek a potenciális vonzaskörzetek a valóságban, milyen területeket fednek majd le a jövőben. Ezeknek a modellezése nem történt még meg, a távolsági és gravitációs modellek alkalmazásával lenne erre lehetőség (*Bujdosó 2003, Pénzes 2006*).

Amennyiben a határ menti magyar lakosság elhelyezkedését is figyelembe vesszük, már némileg árnyaltabb képet kapunk. A legszámottevőbb magyar lakosság a Kisalföld felvidéki részén, Gömörben, Kárpátalján, a szatmári-érmelléki övezetben és a délvidéki Tisza-vidéken él. Ezen területek számos esetben nem esnek majd magyarországi vonzasközpont (kulturális-gazdasági) „védőszárnya” alá.

Figyelembe kell venni a határ két oldalán fekvő központok egymást részlegesen „leárnnyékoló” hatását is. Ily módon már csak Győr, Esztergom, Salgótarján és Debrecen központi szerepe terjed majd ki számottevő magyar lakossággal bíró területre, de közülük csak az utóbbi lesz képes egy magyar tájegységet kvázi-teljesen befogni³. Ezáltal mintegy 100.000, túlnyomórészt magyar lakossal bővül Debrecen hinterlandja, és ezen a területen képes lehet a kulturális központ szerepet átvenni Nagyvárad és Szatmárnémeti városoktól, miközben az kétséges, hogy ezek ugyanerre képesek lesznek-e magyarországi településeken. Ez a keleti irányú terjeszkedés Debrecen esetében amúgy nem történelmi előzmény nélküli. A 20. század fordulóján Debrecennek, mint regionális központnak a hipotetikus vonzaskörzete kiterjedt Bihar vármegye egy részére, sőt Szatmár, Máramaros, Szilágy, Ugocsa és Bereg vármegyék területeire is (*Beluszky 2003*).

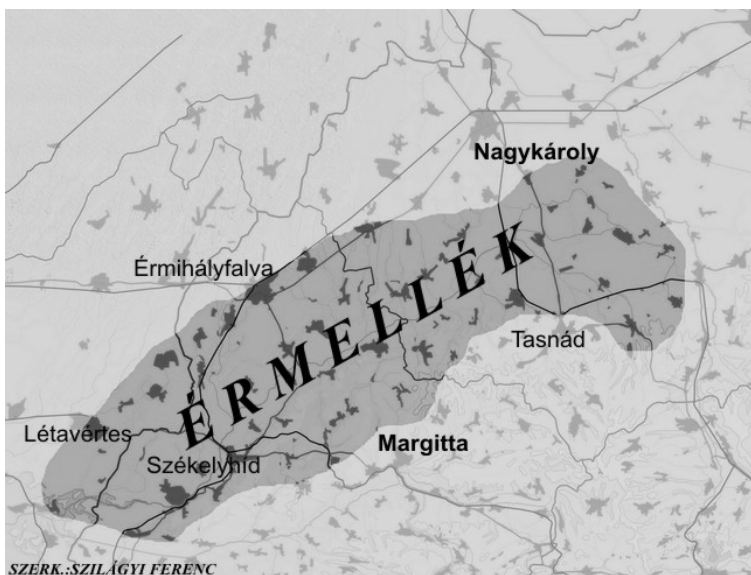
Érmellék – tájegység és identitás

Egy tájegység (ez esetben az Érmellék) fogalmának a meghatározása nem egyszerű feladat. Először is azokat a tényezőket kell átgondolni, amelyek „identitáshordozóak”, tehát magukban hordozzák valamilyen formában az illető terület lényegét. A kistérségek léte az identitás túlélésének a függvénye. Addig létezik egy tájegység, amíg élnek ott magukat a területtel azonosító emberek. Az identitás elenyészése a tájegység eltűnéséhez vezet, ez esetben neve kikopik a köztudatból (ilyenek a Partiumban például a Báródság és Kővárvidék) és történelmi tájegységgé válik (*Szilágyi 2008*).

¹ Ez utóbbi ugyanakkor Bécs szatellit településévé válhat.

² Jelentős határon túli magyar kisebbség híján Nagykanizsa, Szombathely és Sopron esetében ez nem lesz számottevő.

³ Győrnek csak a Csallóköz középső részére, Esztergomnak a valamikori Esztergom vármegye északi felére, Salgótarjának pedig a kisszámú észak-nógrádi magyar közösségre lehet hatása.

1. ábra: Az Érmellék konvencionális kiterjedése.

Forrás: Saját szerkesztés

Az Érmellék számára az identitás konzerválása létkérdés, hiszen ostromlott tájegységről van szó. A magyar tájszerkezet részeként alakult ki, de Trianon óta Románia része. A helyi románság (akár a régen itt élőkéről, akár a telepesekekről beszélünk) nem alakított ki helyi öntudatot, ők egy sokkal kiterjedtebb területben (Bihar, jobb esetben Észak-Bihar; Berettyó-vidék, Körös-vidék, illetőleg Szatmár) gondolkodnak⁴. Úgy tűnik, hogy az Érmellék (1. ábra) esetében egyedül a magyar az identitáshordozó közösség, esetleges elsorvadása a kistáj fogalmának az eltűnését okozná (mint ahogyan ez pl. a Bihari-Erdőhát esetében történik). Eszerint az Érmellék elsősorban nem területet, nem folyót vagy mocsarat, és még csak nem is embereket jelent, hanem a környezethez ragaszkodó emberi megnyilvánulásokat. Szerencsére tájegységünk létét még nem fenyegeti közvetlenül veszély (itt a bihari részre gondolok), köszönhetően a magyarok (és főleg a magyar nyelv) dominanciájának ezen a területen (a Partium legmagyarabb tájegységéről lévén szó), továbbá az érmelléki kezdeményezéseknek (helytörténészek, hagyományápolók, gyűjtők és az értékek megőrzésére fókuszáló befektetők). Mindezek ellenére a fenyegetésekkel is tisztában kell lennünk, elég, ha arra gondolunk, hogy a tájegységünk Szatmár megyei felében (mely valóban vegyes lakosságúvá vált) az érmellékiség fogalma már megkopott, és ezt az öntudatot a románok Tasnád és Károly környéki identitása veszélyezteti (mely ma már a magyarokra is átsugárzik) (Szilágyi 2008).

Az Érmellék identitáshordozó tényezőiként az alábbiak említhetők meg:

- egységes földrajzi táj: domborzati egység, vízrajzi egység, vízgyűjtő,
- néprajzi tájegység,
- történelmi-közigazgatási entitás
- intenzív áruforgalmi övezet (vásárvonat)
- borvidék
- határövezet

⁴ lásd: http://ro.wikipedia.org/wiki/Fi%C8%99ier:TransylvaniaEthnography_ro.png

Érmellék, mint földrajzi táj

Az Érmellék Románia és Magyarország határán, Hajdú-Bihar, Bihar és Szatmár megyék érintkezésénél kerül el. Tulajdonképpen egy 20-25 km széles és 60 km hosszú sáv, amely délnyugat-északkelet irányban húzódik. Az Érmellék fogalma elsősorban néprajzi jellegű, domborzati szempontból több egység alkotja: Ér-síkság (és folyosóvölgy), Délkelet Nyírség, Érhát (Érszöllősi-dombvidék), de szorosan érintkezik a Berettyó-síkkal és a Kraszna-síksággal is (Pop 2005, Berindei 1977). Tulajdonképpen vitatható, hogy a Körösök vagy a Szamos síkságának a részét képezi-e.

Vízrajzi szempontból szinte teljesen az Ér vízgyűjtő területével azonosítható, mely a Körösök vízgyűjtőjének a része. Mindössze a Nagykároly-érmihályfalvi-síkság északkeleti része tartozik a Kraszna, valamint az Érhát déli oldala a Berettyó közvetlen vízgyűjtőjéhez (maga az Ér is a Berettyó mellékfolyója). Az Ér vízgyűjtőterülete 1437 km², ebből 44% Bihar, 56% pedig Szatmár megye területén található (*Enciclopedia Geografică a României* 1982, *Posea* 1997).

Az Ér az Érmellék „fő folyója”. A Szekeresi-erdőben ered (Alsószopor község, Szatmár megye), a Kraszna dombvidékén (ezt a részét Tasnádi-dombvidéknek is hívják). Néhány kilométerrel a forrás után, Újnemet falunál már el is éri a síkságot. Itt észak-északnyugat felé halad, majd Érkávásnál délnyugati irányba fordul. Bihardiószeg alatt éri el az államhatárt, majd nem sokkal ezután már magyar területen (Pocsajnál) beömlik a Berettyóba. A valamikori több folyóággal, sok holtággal, vízfoltokkal és nagy kiterjedésű mocsárfoltokkal tarkított folyóvízet napjainkban 90 km hosszan gátak közé szorított csatornába kényszerítették. Az Ér fontosabb mellékfolyói: Kekéc (Szakácsi), Csaholy (Szántó), Tasnádi-patak a bal oldalon és a Vetésgát, Szalacsér, Bogad-ér és a Füzek a Mókával a jobb oldalon.

Már a 19. században felmerült az Érmellék területén a teljes vízrendezés terve. Ez a mocsarak lecsapolását és a területek mezőgazdasági művelésbe való vonását, továbbá egy komplex öntözőrendszer megvalósítását irányozta elő. Az eredeti tervnek csak kis része valósult meg. Megépítették a fő gyűjtőcsatornát, 91 km hosszúságban, valamint vésztárolókat Illéd, Érendréd, Vasad és Érsemjén közelében.

A lecsapolásnak a pozitívak mellett (árvízvédelem, kiterjedt mezőgazdasági területek művelésbe vonása) számos negatív hatása is jelentkezett. Ezek között bizonyos helyeken a talajvízszint drasztikus csökkenése, a területek kiszáradása, valamint a halászat, mint foglalkozás megszűnése említhető meg. A legdrámaibb azonban, természetesen, az érmelléki mocsárvilág és vele együtt a hagyományos növény- és állatvilág eltűnése volt (Kiss 2007). Napjainkban a vízelvezető csatornák feltöltődése, eliszaposodása (eltömődése) és helyenként az újra-mocsarasodás jelensége figyelhető meg. Végeredményben a természet megpróbálja újra meghódítani ezt a területet (Horváth 2006, *Buka - Gyarmati – Papp* é.n.).

A terület egyik kedvező adottsága a mélyben lévő termákvíz. 1000 m-es mélységben Érmihályfalva alatt a 70°C fokos geoizoterma halad át. Termákvizű működnék Nagykárolyban, Tasnádon, Érmihályfalván, Hegyközszentmiklóson, Krasznamihályfalván stb. (*Gercsák* 1989).

Érmellék, mint néprajzi táj

Az Érmellék elsősorban néprajzi tájegységként értelmezhető. Kialakulásához a középkorban az egységes etnikai szerkezet, a természeti környezetből fakadó életforma vezetett. Annak ellenére egységes övezetről beszélhetünk, hogy északi fele Közép-Szolnokhoz, a déli pedig Biharhoz tartozott. Mint néprajzi tájegység délen a Berettyó-vidékkel, keleten a Szilágysággal és Szatmárral, északon Károly környékével és a Nyírséggel, nyugaton pedig a Hajdúsággal érintkezik. Maga a tájegység területe egy 100 km hosszúságú és 20-30 km széles ívelt területsáv. A tájegység határait egy sor kisváros jelöli ki: Nagykároly – Tasnád – Margitta – Székelyhid – Létavértes – Érmihályfalva. (*Benedek* 1996) Ez utóbbit földrajzi helyzeténél fogva (valamint, mivel vonzáskörzete az Érmellék közepére terjed ki) az Érmellék „fővárosaként” emlegetik. A néprajzi táj-

egység pontos lehatárolását nehezítik a Nagyvárad környéki sváb és román etnikumú falvak, melyek eredetileg részét képezték ugyan az érmelléki néprajzi tájegységnek, de népességük a 18. századi telepítéseket követően jórészt kicserélődött. A telepések bizonyos tekintetben alkalmazkodtak ugyan az Érmellékhez és a helyi magyar lakossághoz, de így is jelentős különbségek maradtak. Károly környékét, a sváb lakosság miatt önálló övezetnek is tekinthetjük.

Más a helyzet a nagyobb szórással bíró román falvak esetében. Ezeket vagy egy egységes néprajzi Érmellék részének tekintjük az esetleges különbségek ellenére is, vagy ezen a területen két párhuzamosan létező néprajzi tájról kell beszélnünk. A román lakosság az Érmellék szatmári részén számosabb. Fontos megemlíteni, hogy a magyar lakosság körében nagyon erős az Érmellék-tudat, sőt a partiumiságnak mint régiótudatnak is a legerősebb hátszaga itt található.

Az Érmellék jelentős kulturális erőforrásokkal is bír. Ilyen Érmindszent - Ady Endre, Szödémeter - Kölcsey Ferenc és Érsemjén - Kazinczy Ferenc szülőfaluja, olyan települések, amelyek a nemzeti zarándokhellyé válás potenciálját hordozzák. Számos középkori templom (legszebbek Ákoson, Albison stb.), várkastély (Nagyváradban), kastély, múzeum és tájház (Nagyvárad, Érmihályfalva, Gálospetri, Érkörtvélyes, Székelyhid stb.), számos udvarház, emlékház, valamint az Érmellék szimbóluma, a szalacsi négylyukú híd található a területén.

Érmellék, mint áruforgalmi és közigazgatási táj

Az Érmelléknek más arcai, illetve meghatározásai is ismertek. Jól ismert borvidékként is. Valaha ilyen tekintetben az egyik legfontosabb kistája volt a Kárpát-medencének. A valamikori hírnév mára már jócskán megkopott. A valamikori borvidék „emlékművei” a számos településen megtalálható pincesorok (gyönyörű, hangulatos példái láthatók Szalacson, Székelyhídon, Kiskerekiben, Értarcsán stb.).

Az Érmellék intenzív áruforgalmi övezetként is ismert volt. (Szilágyi 2007b) Áthaladt rajta a kelet-magyarországi vásárvonal (*Frisnyák* 1996), sőt ezt éppen Érmihályfalvánál metszette a Debrecen-Erdély összekötő kereskedelmi útvonal. Itt cserélődtek ki az alföld, a keleti dombvidék, a Szigethegység és Erdély termékei. (Kiss 2005) A vásárközpontok közötti élénk észak-déli irányú forgalom szintén áthaladt az Érmelléken. Megemlíthetők a két szomszédos kistérség (Érmellék, Nyírség) találkozásának a közvetlen gazdasági vonatkozásai: kicserélhetővé váltak a megtermelt javak, a halászat, a szőlészet, a gyümölcs- és zöldségtermesztés, valamint az állattenyésztés termékei.

Az Érmellék, mint közigazgatási egység Bihar vármegyében az 1876-os közigazgatási reformot megelőzően járásként létezett. Szinte az egész bihari Érmelléket magába foglalta, székhelye pedig Bihardiószeg volt. A szomszédos Közép-Szolnok vármegye északnyugati járása szintén az Érmellék nevet viselte.

A XX. század megtanított bennünket, hogy határhozvettként is gondoljunk az Érmellékre. Évtizedeken keresztül szinte lehetetlen volt a kapcsolattartás a tájegység Magyarországon maradt részével, vagy éppen a korábbi vonzasközponttal, Debrecenel. A román hatalom szinte egyáltalán nem hajtott végre nagyobb befektetéseket a területen, így az romániai viszonylatban is elmaradottá vált, de legalább némileg konzerválódott a korábbi etnikai és vallási összetétel, és túlélhetett néhány néprajzi sajátosság. A kilencvenes években történt változásokkal, majd Románia uniós csatlakozásával újra átjárhatóvá vált a határ, a korábbi hátrány egyre inkább fejlődési esélyt jelent e terület számára. Megindult a nemzetközi áruforgalom és a jelenleg még jó részben tranzit jellegű turizmus. Ezek immár a fejlődés csiráit vetették el az Érmelléken is. Továbbra is dilemma marad azonban, hogy ez a fejlődés összeegyeztethető-e a néprajzi-táji sajátosságok megőrzésével, és hogy a jelenleg még létező Érmellék-tudat hosszú távon képes lesz-e túlélni a változásokat. Erre biztosítékot adhat egy megerősödő érmelléki magyar közösség, az önmegrendelkezés, valamint az Érmelléknek területi-közigazgatási egységgé (kistérség, körzet) alakítása.

Érmellék jövőbeli státusza – fő célkitűzések

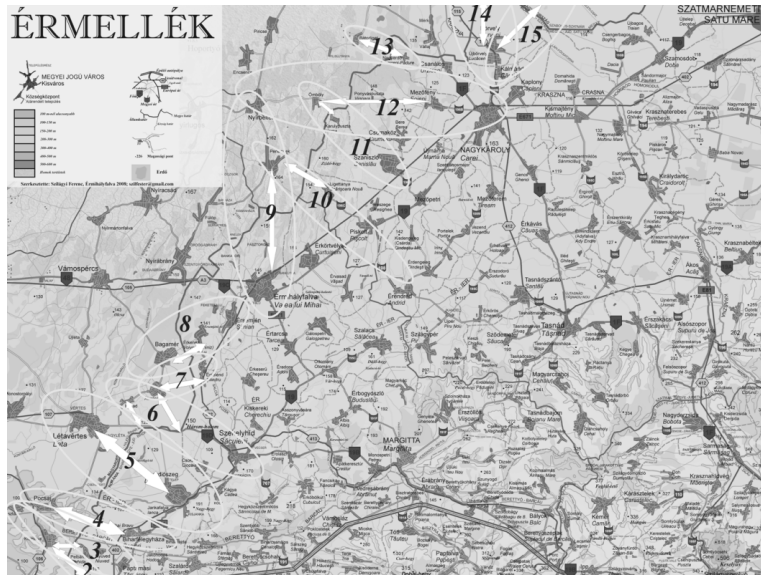
Az Érmelléket „lebegő” tájegységként képzelem el, mely közjogi értelemben Románia, funkcionálisan azonban Debrecen vonzáskörzetének részét képezi. Ennek érdekében az alábbi célkitűzések fogalmazhatóak meg:

- A jelenlegi etnikai összetétel konzerválása és a magyar, mint a románnal egyenrangú hivatalos nyelv státuszának elismertetése.
- A helyi, magyar identitású cigány lakosság integrálása a társadalomba.
- A román lakosság érdekeltté tétele a magyar nyelv használatában. Közszolgálati feladatokat csak mindkét nyelv ismeretével lehetne ellátni.
- Helyi önrendelkezés megteremtése.
- Hagyományos, határon átívelő vonzáskörzetek vissza- és a határt átszelő vonalas infrastruktúra helyreállítása.
- A korábban létező kulturális-társadalmi háló visszaállítása.
- Gazdasági felzárkóztatás – magyarországi tőke jelenléte – belső érdek megteremtése a magyar nyelvvel és kultúrával való közeledéshez, kapcsolaterősítéshez.
- A magyar lakosság komfortérzetének kialakítása - részesüljenek magyarországihoz hasonló (köz)szolgáltatásokban, az anyaországéhoz hasonló életminőség váljon jellemzővé. Az ide érkező magyarországiak is a hazaiakhoz hasonló viszonyokat találjanak az Érmelléken, újra létezzen Debrecen-érmelléki kétlakiság.

Infrastrukturális kapcsolat visszaállítása

A trianoni döntést követően és a kommunizmus évtizedeiben minimális szintű volt az államhatár átjárhatósága, nagyhatárforgalom csak a két megyeszékhely (Nagyvárad és Szatmárnémeti) közelében, Ártánd-Bors, illetve Csengersima-Pete között létezett. A tulajdonképpeni Érmelléken csak két, 8 és 16 óra között nyitva tartó, kishatárforgalmú átkelő működött. A rendszerváltást követően ez a kapacitás növekedett ugyan, az érmihályfalvi, majd a Nagykároly melletti Csanáros-Vállaj határátkelőt is nagyhatárforgalmúvá bővítették, majd Székelyhid-Létavértes között egy új átkelőt nyitottak meg. Legutóbb ehhez közvetlenül Bihardíószeg irányából is utat építettek, így Debrecen és Nagyvárad között jelenleg ez a legrövidebb közúti kapcsolat. A jelentős bővítések mellett, még további ideiglenes, évente csak néhány napig használható átkelőket is meg lehet említeni, mint a Bagamér és Érkenéz, illetve Ömböly és Szaniszló között. Az ezekhez vezető utak napjainkban nem rendelkeznek szilárd burkolattal. A jövőre nézve a Varratmentes Európa program⁵ ígéri valamennyi jelentős román-magyar határ menti, korábban lezárt közút helyreállítását. Közvetlenül az Érmellék közeléből Nagykeréki, Pocsaj, Ömböly, Kismarja, Bagamér, Ura és Tiborszállás vannak megemlítve, mint lehetséges magyarországi végpontok. Fontos kiemelni, hogy néhány településnél több, a jelenlegi határt átszelő út is létezett különböző települések irányába. Hosszú távon minden valamikori viszonylat helyrehozása szükséges, másrészt nem érhető el a községszintű társadalmi kapcsolatok, hálózatok újraalakulása. Hangsúlyozni szeretném, hogy a valamikori országutak mellett a mezőgazdasági és erdészeti utakat is járhatóvá kell tenni, természetesen a célnak megfelelő szinten és az arra alkalmas járművek számára.

⁵ 1667/5 /2010. számú előterjesztés,
http://www.nemzetpolitika.gov.hu/index.php?action=print&news_id=1315

2. ábra: A rehabilitálásra szoruló határ menti utak (Szilágyi 2010)

A következő utak helyreállítása lenne a legsürgősebb (2. ábra):

1. Nagykereki-Nagyszántó: Mintegy 2300 méteres szakasz helyreállítása szükséges. Ez nem két, hanem négy települést (Nagykereki és Nagyzomlin a magyar, illetve Nagyszántó és Kisszántó a román oldalon, valamennyi túlnyomóan magyar népességgel), illetve 2300 embert érintene közvetlenül. Megépülésével alternatív útvonal jönne létre Debrecen és Nagyvárad viszonylatában. A rehabilitáció mellékhatásaként Nagykereki, Nagyzomlin, Gáborján és Hencida települések esetében Nagyvárad polarizációs ereje is felerősödne.
2. Kismarja-Bihar: A javarészt román oldalon fekvő ún. Marjai országút felújítását jelentené 11500 méter hosszúságban, mindössze 4000 m fekszik a magyar oldalon. A közvetlenül érintett települések Magyarországon Kismarja, Pocsaj és Esztár, míg román oldalon Bihar és Hegyközkovácsi, 6100, illetve 3900 túlnyomóan magyar lakossal. A viszonylag magas érintett népességszám mellett, itt is megemlíthető a Nagyvárad és Debrecen alternatív útvonal kialakításának lehetősége, illetve a Hegyköz népessége is innen juthatna át legegyszerűbben a határon (Hegyközcsatár, Hegyközpályi, Szalárd, Szentjobb, Alsótótfalu, Hagymádfalva, Tataros községek lakossága stb.). A magyar oldal tekintetében, a három közvetlenül érintett község esetében Nagyvárad alternatív vonzasközpontként jelenhet meg.
3. Kismarja-Pelbárhida között: Egy 4200 méteres szakasz rehabilitációja szükséges, mely nagyjából azonos arányban fekszik a határ két oldalán. A magyar oldalon az előbb említett három falu lenne a kedvezményezett, a román oldalon viszont Pelbárhida, Nyüved, Kügypuszta és Paptamási, összesen 2000 lakossal, melyből a magyar anyanyelvűek 90%-ot, a románok (Pelbárhidán a lakosság felét teszik ki) 10%-ot jelentenek. Ennek az útnak régimúltba nyúló történelme van, a helyi lakosság Ezeréves Útnak nevezi. Paptamásiból folytatódik keleti irányba Jákóhodos és Szalárd felé, de ma ez is csak mezőgazdasági gépekkel járható. Amennyiben sikerülne ezt is felújítani, úgy a Hegyköz északi részének a forgalma is ide tevődne át.
4. Pocsaj és Biharfőlegyháza: 5800 méteres szakasz hiányzik, szimmetrikusan a határ két oldalán. A magyar oldalon Pocsaj és Esztár, a román oldalon pedig Biharfőlegyháza és a mellette lévő román telepes falu (Mihai Bravu), illetve Biharvajda és Hegyközszentimre lenne a közvetlen kedvezményezett. Ez magyar oldalon 4000, román oldalon pedig 3600 lakost érintene (ez utóbbi kétharmad részt magyar, egyharmad részt román anyanyelvű).

5. Bihardiószeg-Létavértes: A két település között egy 8000 méteres közvetlen út is létezik. Jelenleg is van kapcsolat közöttük, mégpedig a Nagyléta-Székelyhíd útra rácsatlakozó bihardiószegei leágazás révén. A jelenlegi út ezt a variánst részben kiváltja, de mintegy négy kilométerrel hosszabb a közvetlen útnál. Ez utóbbi felújítása lehetőséget teremtene a csereikerti leágazással való kiegészítés révén a Pocsaj-Bihardiószeg viszony újradefiniálására is. Ezek helyi jelentőségű változások, hiszen a jelenleg már létező út amúgy is lehetőséget teremt Debrecen vonzásközponti érvényesüléséhez, de az érintett települések magas lélekszáma miatt mindenképpen számolni kell ennek az alternatív viszonylatnak a helyreállításával is. Magyar oldalon Létavértes, Pocsaj és Esztár (10200 lakossal), román oldalon pedig Bihardiószeg, Jankafalva, Nagykágya és Csokaly lennének a kedvezményezettek (9000 lakossal, ebből 2000 román anyanyelvű).
6. Álmosd-határ, Kokad-határ: kizárólag a magyar oldalon található két régi út, melyek a Nagyléta-Székelyhíd országútra csatlakoznak rá, és a Székelyhíddal való közvetlen kapcsolatot erősítenék. A kokadi hossza 3000, az álmosdié 5000 m. Magyar oldalon ez a két település lenne a közvetlen kedvezményezett, összesen 2400 lakossal, míg román oldalon elsősorban a 7500 lakosú Székelyhíd venné hasznát. Debrecen vonzásközponti szerepét kevésbé erősítené, hiszen az a létező Debrecen-Létavértes-Székelyhíd reláció révén már biztosított.
7. Álmosd-Érselénd között: Egy 5500 méteres szakasz hiányzik, bár ennek a viszonylatnak az aktualitását némileg csökkenti az a tény, hogy Érselénd maga sincs burkolt úttal bekapcsolva a romániai közúti vérkeringésbe. Egy további 3000 méteres szakasszal ebbe az útba Bagamér is beköthető, így a közvetlen hasznélvező magyar oldalon 4100, román oldalon pedig 1000 (háromnegyed részt magyar anyanyelvű) lakos lenne. Egy régi dűlőút átalakításával Érkeserű is érdekeltté tehető.
8. Bagamér-Érkenéz: Erre a 3500 méteres szakaszra úgy tűnik hamarosan támogatás érkezik mindkét kormány részéről. Ezzel visszaállna a két érmelléki kisváros, Érmihályfalva és Létavértes hagyományos kapcsolata. A közvetlen hasznélvezők magyar oldalon Bagamér (mely Trianon előtt az érmihályfalvi járás részét képezte; 2400 lakos), román oldalon pedig Érsemjén és Érkenéz (3100, 80% magyar anyanyelvű), de közvetett hatás még további 20000 főre terjedne ki Érmihályfalva, Álmosd és Létavértes révén.
9. Penészlek-Érmihályfava: A környék egyik legrégebbi múltú országútja. Ez kapcsolta össze Érmihályfalvát Szabolcs vármegyével, illetve a 19. századi járásközpontjával, Nyírbátorral. A 13000 méteres (nagyobb részt a román oldalon) hiányzó szakasz régi kapcsolatokat elevenítene fel, Érmihályfalva kiskereskedelmi vonzáskörébe kerülhetne újra Penészlek település, és újra kialakulna Érmihályfalva és Nyírbátor kapcsolata, de akár Nyíregyháza erőtere is érzékelhetővé válhatna az Érmelléken. A közvetlen hasznélvezők magyar oldalon Nyírbéltek és Penészlek (4000 lakos), román oldalon Érmihályfalva (10000 lakos) lenne.
10. Penészlek-Piskoltliget: 5000 méteres szakasz hiányzik, melynek megnyitása elsősorban a román oldalon válna a hasznára. Magyar oldalon inkább csak Penészlek (1000), a határon túl viszont Piskoltliget telepes falu, továbbá Reszege és Piskolt települések (3200 lakos, 65% román), de közvetetten Érendréd, Szilágypér és Tasnádszántó, viszonylag elszigetelt községek előtt is megnyílna az átkelés lehetősége.
11. Önböly-Karulypuszta (Szaniszló): határátkelő nyitását hivatalosan is kérték ezen a szakaszon. Mindössze egy 2000 méteres útszakasz hiányzik, bár igaz, hogy az út kifejezetten helyi jelentőségű lenne. Magyar oldalon Önböly és Nyírbéltek (3500 fő), román oldalon pedig Szaniszló, Csomaköz, Bere és két telepes falu (Márna és Karulypuszta) lennének a hasznélvezők (5200 fő, 60% magyar). Amennyiben nem épülne meg a másik önbölypusztai átkelőhely, úgy hatása kiterjedne Nyírlugos, Piricse és Encsencs, román oldalon pedig Nagykároly, Fény és Mezőpetri településekre, így már kifejezetten regionális jelentőségűvé válna.
12. Önböly-Fény: Nagy távolságot kellene áthidalnia (12000 m), de közvetlen kapcsolatot teremtene Nagykároly (és Szatmárnémeti) irányából Nyíradonyon és Hajdúsámsonon kereszt-

- tül Debrecenbe, így ez az érmihályfalvi átkelő alternatívája lenne. Viszonylag nagy befektetést igényel, de a közvetlenül érintett népesség száma is magas. Magyar oldalon néhány település (Ömböly, Nyírbétek, Nyírlugos, Encsencs, Piricse, legalábbis részben, Nagykároly kiskereskedelmi vonzáskörébe kerülne (10300 lakos), de a román oldalon is népes területet érintene közvetlenül Fény és Nagykároly révén 25000 lakos (65% magyar).
13. Bátorliget-Nagyerdő (Urziceni-Pădure): talán ez a határszakasz legkisebb prioritású visszaállítható útvonala (5000 m), mely két kis jelentőségű zsákfalut kapcsolna össze. Együttes lakosságuk is csak 1000 fő.
 14. Börvely-Tiborszállás: A magyar oldalon szinte a határig megvan a régi út, csak mintegy 1000 méteres szakaszt kellene helyrehozni, míg a román oldalon mind a 4900 méter hiányzik. Az útnak nem csak a két szomszédos község esetében van jelentősége, de Nagykároly, illetve Nagyecsed és Mátészalka között alternatív útvonalként is működhet. Közvetlen jelentősége magyar oldalon inkább csak Tiborszállásra nézve (1100 fő), román oldalon viszont Börvely és Kálmánd községekre, illetve Újbörvely (Lucăceni) telepés falura lenne (5000; 75% magyar) hatással.
 15. Börvely-Ura: A 9000 méteres út másoktól eltérően elég jó állapotban maradt fenn, persze nincs szilárd burkolata. Nagykároly és Csenger viszonylatában van jelentősége. Közvetlenül Börvely, Újbörvely és Kálmánd (5000, 75% magyar), illetve Tyukod, Ura, Csengerújfalú (3800) esetében jelentene előrelépést.

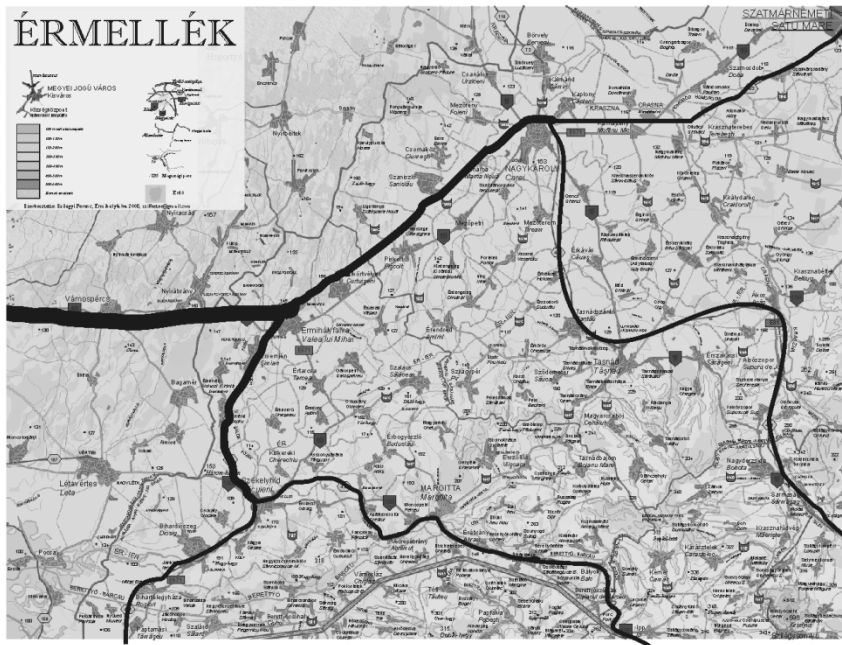
Vasúti kapcsolat kifejezetten az Érmellék esetében nem szűnt meg, annak déli peremén a lezárt nagykerek-biharpüspöki szakaszt (Mujacsics, 2004) lehetne megemlíteni. A Nagyvárad-Debrecen metropoliszterv keretében felmerült a 9 km-es szakasz újjáépítésének a terve és a két nagyváros közötti közvetlen összeköttetés megteremtése. A teljes táv 70 km lenne. Jelenleg a közvetlen vasúti kapcsolat a Nyírábrány-Érmihályfalva vonalon zajlik, ahol napi egy vonatpár közlekedik⁶.

Napjainkban a tömegközlekedést a határ két oldala között egyedül az Érmihályfalva-Nyírábrány közötti nemzetközi vasúti forgalom biztosítja, de korántsem kielégítő módon (lásd. Szatmári 2007). Ez a legnagyobb kerékkötője jelenleg Debrecen, mint vonzásközpont megerősödésének. Debrecen és Nyírábrány között naponta, 5 és 22 óra között, 10 vonatpár közlekedik⁷ – rendszerint kétóránként. Közülük három járat halad át a határon Érmihályfalvára, ebből egyiknek ez a végállomása, egy másik Nagyvárad, a harmadik pedig Szatmárnémeti és Nagybánya irányába teremt kapcsolatot. A legfőbb problémát az jelenti, hogy míg a magyarországi 40 km-es szakaszon 2 €-s áron utazhatunk, és Romániában is hasonló ár/távolság értékkel találkozunk, addig az Érmihályfalva-Nyírábrány közötti 7 km-es szakaszon 7 €-s átlépőt kell fizetnünk. Ennek egyenes következménye, hogy a határon a szerelvények üresen haladnak át, a romániai utasok megszervezik gépkocsival az utazásukat Nyírábrányig, és csak ott váltanak menetjegyet. Az átlépő miatt nem hogy extraprofithoz nem jut a vasúttársaság, de egyenesen veszteséget termel.

A 105-ös vonalon (Debrecen-Nyírábrány - hossza 39 km) közlekedő 10 vonatpár tehát két jelentős település (Vámospércs, Nyírábrány) kapcsolattartását biztosítja a megyeszékhellyel. Ezeknek együttesen 9500 lakosuk van. Ha az átlépőt eltörölnék, és a távolságarányos menetdíjat alkalmaznák, akkor az útvonal mindössze 7 km-es, Érmihályfalvára történő meghosszabbításával újabb 10300 fővel növelnék a potenciális utasok számát, nem számítva a városka közvetlen vonzáskörében élő további 10000 főt. A nagyobb távolságról érkező járatok szintén valós forgalmat bonyolíthatnának le, akár új járatok is indíthatóak például Szilágy megye irányába (akár a Szilágyosmlyó-Székelyhíd-Érmihályfalva; akár a Zilah-Nagykároly-Érmihályfalva útvonalon), így a vonzáskörzet megerősödése mellett, Debrecen nemzetközi tranzitpályaudvarra is válhatna (3. ábra).

⁶ <http://elvira.mav-start.hu/elvira.dll/xsl2/vt?v=13924&d=11.10.02&language=1&ed=4E85DC9F>

⁷ <http://elvira.mav-start.hu/elvira.dll/xsl2/uf>

3. ábra: A Debrecen irányú vasúti közlekedés lehetséges útvonala (Szilágyi 2010)
Possible railway routes to Debrecen

Az autóbuszok esetében sajnos még nem-megfelelő működésről sem számolhatunk be. A 90-es években volt ugyan egy próbálkozás egy Debrecen-Érmihályfalva állandó buszjárat indítására, de az akkori körülmények között ez nem működhetett. Románia schengeni csatlakozásával az eddigi állapotokon változtatni lehet. Nehezen érthető, hogy miként lehetséges az, hogy az érmelléki kisvárosokat állandó járatok kapcsolják Nagybányához, Szatmárnémetihez, Aradhoz, Nagyváradohoz, Máramarosszigethez, a 40-50 km-re lévő Debrecenhez vagy a valamivel távolabbi Nyíregyházaéhoz pedig egy sem. A legegyszerűbb megoldás a létező magyarországi Volán társaságok járatainak a térbeli meghosszabbítása lenne. Példaképpen a Debrecen-Nyírábrány útvonalon naponta 9 buszpár közlekedik⁸, közülük háromnak Penészlek, hatnak Fülöp, a végpontja. A penészleki járatok 12500, a fülöpiek 11500, a nyírábrányiak pedig 9500 potenciális utast szolgálnak ki. Ha mondjuk három Nyírábrányig közlekedő járatot Érmihályfalva érintésével Érmihályfalvaig üzemeltetnénk, ami 10 km-es távolságnövekedéssel járna, a potenciális utasok száma 23500 före ugrana. Ha rátekintünk a Hajdú-Volán helyközi járatainak térképére, azt tapasztaljuk, hogy járataik minden irányban átlépik a megyehatárt, a közeli kisvárosokat és a szomszédos megyeszékhelyeket is összekapcsolják Debrecenrel. Az államhatár ellenben, ebben az esetben is, afféle idegen közegként, „tengerpartként” van kezelve. Érmihályfalván keresztül Margittát, Nagykárolyt, sőt Szatmárnémetit is közvetlen járatokkal lehetne Debrecenhez kötni, de a Debrecen és Létavértes közötti 29 buszpár némelyike is eljuthatna Székelyhíd, Bihardiószeg és Nagyvárado potenciális végállomásokig. Összességében minimális befektetéssel Debrecen kelet felé nyithatna, mintegy 400-500000 potenciális utas felé.

⁸ http://ujmenetrend.cdata.hu/uj_menetrend/volan/talalatok.php#idopont

Magyar gazdasági befektetések

Érmellék nem számít a gazdaságilag kiemelkedő teljesítményű romániai határvidékek közé, ellenkezőleg kelmaradott agrárvidék. Csak a kisvárosok rendelkeznek jelentősebb ipari létesítménnyel; a kisvárosokba koncentrálódik a térség kereskedelme is, melyben a szomszédos magyar megyék lakossága is részt vesz a vásárlói oldalon. Elsősorban a vásárnapok alkalmával tömegesen érkeznek magyarországi vendégek, akik az olcsó östermelői árukat szerzik be, gyakran élelmiszerek megvásárlásával és tankolással kötik egybe ezeket az alkalmakat. Romániában piacvezető Petrom (OMV csoport) érmihályfalvi alkalmazottainak tájékoztatása szerint, klienseiknek mintegy 50%-a magyar rendszámú autóval érkezik, az eladott benzinmennyiség tekintetében pedig már 75% körüli a magyarországi vásárlók részesedése, akik üres tankkal érkeznek, és legtöbbször teli tankkal távoznak, míg a helyiek inkább csak „rátankolnak” az autóban lévő benzin-szintre. Érdekes, hogy Nagyvárad és Nagyvárad között, 100 km-es távolságon egyetlen MOL kút sem üzemel, annak ellenére, hogy ez a terület a magyarországi (bevásárló és benzin) turizmus egyik cél- és tranzitterülete. Nyilvánvalóan Magyarország és a MOL azért veszíti, hogy a határvidéken élők átjárnak tankolni, mégsem tesznek azért, hogy ezt a veszteséget minimalizálják. Ezt az érmelléki kisvárosokban (pl. Érmihályfalva, Székelyhid, Margitta) megnyitandó kutakkal lehetne elérni, a romániai viszonyok között olcsóbban szolgálhatnák ki a hazai klienseiket, akik valószínűleg szívesebben maradnának a jól ismert brandnél, mint, hogy idegenül hangzó és ki nem próbált cégeknél tankoljanak. Ezáltal profitot menthetnének, miközben magyar befektetést hajtanának végre.

Ami az egyéb magyar befektetéseket illeti, jelenleg kis létszámú a magyar vagy részben magyar tőkével működő cégek munkaerő-állománya. Becslésem szerint az Érmellék tágabb környékén nem éri el az 1000 főt. Ahhoz, hogy Magyarország tekintélye és befolyása a térségben növekedhessen, az Érmellék szintjén mintegy 5-6000 magyar tőkével létrehozott új munkahelyet kellene teremteni. Elsősorban nem az érmihályfalvi ARA cipőgyárhoz (3000 munkás) hasonló monstrokra van szükség. A kis, átlagosan 300-350 családból álló településeken, ahol ma még csak a föld nyújt megélhetést, 30-40 fős kisüzemek is komoly szerepet játszhatnak. A kisvárosokban már néhány száz fős üzemegységeknek is lenne keresnivalója, mint a debreceni orvosi műszergyár érmihályfalvi üzemegysége. Az ilyen vállalatok már pusztán létükkel is fékezik egy-egy település népességszökkenését, a magyarság asszimilációját, nem beszélve arról, hogy nincsenek nyelvi nehézségek, a magyarországi vezetők közvetlenül irányíthatják a munkát, a munkásokat egyszerűbb betanítani. Eközben a romániai minimálbér mindössze 40000 forintnak felel meg, ennél egy kicsivel többért pedig már tömegesen lehet alkalmas munkaerőt találni. A befektetéseket olyan módon lehet végrehajtani, hogy megélhetési kapaszkodót nyújtsanak a helyi magyarságnak és eközben jelentős profitot termeljenek. A közepes méretű cégeknek a magas profitjuk révén már szociális szolgáltatás nyújtására is képessé kell válniuk. Pl. egy magyar nyelvű üzemi óvoda beindítása megerősítheti az alkalmazottak identitását, a vegyes házasságokból származó gyerekeket magyar pályára állíthatja és ezzel asszimilációcsökkentő hatása lehet. A magyar tőke megjelenése – más helyszínekhez hasonlóan – a legfőbb magyar pénzügyintézet, az OTP felbukkanásával lenne összekapcsolható. Bár Románia más megyéihez hasonlóan, Biharban is működnek OTP kirendeltségek, az Érmellékre csak román, olasz és francia érdekeltségű bankok érkeztek. A bevásárló turizmus is támogatná a magyar bank jelenlétét a kisvárosokban, a magyarországiak is otthonosabban mozognának a területen. Így a MOL vagy éppen az OTP jelenlétéből fakadó előnyök nem csak a helyi lakosságot érintenék.

„Magyar komfortérzet” megteremtése

Mit is takar a komfortérzet fogalma? Anélkül teremthet „magyarországszerű” életmódot, életminőséget az Érmelléken, hogy közjogi értelemben határmódosítás történne. A célcsoportot, vagyis akik ennek a komfortérzetnek a haszonélvezői lennének, egyrészt a helyi lakosok, másrészt pedig az ide érkező magyarországi turisták, és a távolabbi jövőben a kétlaki debreceniek, hajdúságiak alkotnák. Az egyik fő kitörési pont az Érmellék jövőjét illetően a borvidék rehabilitációja lehet. A középkori-újkori neves érmelléki borvidék a tájegység és Debrecen szimbiózisából keletkezett. Itt voltak a szőlők és a pincészetek, de a szőlősgazdák jelentős hányada cívis polgár volt. Közülük számosan folytattak kétlaki életet, és házat tartottak fenn valamely érmelléki településen, Szalacson, Székelyhídon vagy éppen Bihardiószegen. Természetesen az Érmelléken mind a mai napig nosztalgiával gondolnak vissza erre az időre, és reményeink szerint a jövőben újra lesznek debreceni szőlősgazdák ezekben a falvakban. Az első fecskék már meg is érkeztek. Ilyen magyarországi civil kezdeményezésre született meg az Érmelléki Borút terve is⁹. Ez a terv a borászatot a falusi vendéglátással kapcsolja össze. A koncepció szorosan összefügg a jelenleg is zajló néprajzi értékmentéssel is (Gálospetri, Szalacs, Érkörtvélyes stb.), melynek keretében helyi civil kezdeményezéssel tájházakat hoztak létre.

Melyek azok a tényezők, amelyek biztosíthatják ezt a komfortérzetet? Természetesen a magyar nyelv teljes körű használata a mindennapokban. Ami a közszolgáltatásokat illeti, nem csak arról van szó, hogy a magyarországihoz hasonlóak legyenek, de ahol az lehetséges, ott a közszolgáltatásokat közösen kellene megszervezni. Gondolok például a sürgősségi betegellátásra. Komolyabb baleset vagy megbetegedés esetén jelenleg Nagyvárad vagy Szatmárnémeti fogadja a pácienseket, Margitta és Nagykároly kiegészítő szerepet játszik. Az Érmellék középső részén egyszerűen elérhetőségi okokból ésszerű lenne a debreceni kórházak közelségét kihasználni. Érmihályfárvárról és környékéről Debrecen 30 perccel rövidebb idő alatt érhető el, mint a két romániai megyeszékhely. Továbbmenve, magyarországi postai szolgáltatások, vezetékes telefonhálózat, a terület magyar mobilhálózatokkal való közvetlen lefedése, magyarországi kábel- és internet-szolgáltatás, sőt akár áramszolgáltatás, vagy közös, mindkét országra kiterjedő ivóvíz- és csatornahálózat is elképzelhető közép- és hosszútávon. Hogy egy példával éljek, a mobilhálózatok esetében vagy európai szinten el kellene törölni a roaming díjakat, vagy legalább azonos szolgáltatók romániai és magyarországi leányvállalatai között (pl. Vodafone) lehetne azt kiküszöbölni. Azt is elképzelhetőnek tartom, hogy anélkül, hogy egymás területén kereskedelmi és reklámtevékenységet folytatnának, romániai szolgáltatóknak közvetlen lefedettséget biztosítanának a magyar autópályák mentén, Budapesten, a határvidéken stb. és kölcsönösségi alapon magyar GSM lefedettség jönne létre a nagyobb városokban, Székelyföldön, a határvidéken. Csak ezen a módon szűnhetne meg az jelenleg is fennálló áldatlan (és diszkriminatív) állapot, hogy a határvidéken a szomszédos települések lakosai csak nagy anyagi ráfordítással tarthatják a kapcsolatot a tőlük néhány kilométerre élő rokonaikkal, ismerőseikkel, üzlettársaikkal. Pozitív példaként megemlíthető az elektronikus médiák elérhetőségének határon átnyúló jellege, mely az egyik legfontosabb kapocs a külhoni magyarság számára az anyaországgal való kapcsolattartásban. A kommunikációs eszközök fajtáitól függetlenül a közösségformálás és értékközvetítés terén meghatározó jelentőségű a média (Horga 2004), különösen a határvidékeken, a kulturális interferenciák területein határozza meg a szomszédos népek egymásról kialakított képét.

Végül célként az olyan mérvű összeolvadást kell zászlóra tűznünk, hogy a hétköznapi életben szinte egyáltalán ne lehessen különbséget tenni a határ két oldalán a magyar lét minősége között. Ilyen feltételek mellett csak idő kérdése, hogy visszaálljon a Trianon előtti egységes magyar társadalmi-kulturális háló. Ebben nagy szerepe lehet azoknak a kezdeményezéseknek, közös ünnepeknek, melyek a határ két oldalán élő lakosok találkozását és ismerkedését szolgálják, mint az évente megrendezett határrendevű Érsemjén és Bagamér között, a nyúzóvölgyi csata

⁹ www.ermellek.eu

Bihardiószeg és Létavértes között, a nagyobb falu- és városnapok (Érmihályfalva – Nyíló Akác, Októberi Szíp Napok; Székelyhídi Napok, Érmelléki Ősz, Nyirábrányi Napok stb.).

A határon átnyúló magyar-magyar kapcsolatok problémái és veszélyei az Érmelléken

Egy Debrecen vonzasközpont árnyékában kialakuló érmelléki téregység hordoz néhány veszélyt magában. Az egyik ilyen, hogy maga a határ légiesül ugyan, de teljesen el nem tűnik. Az Érmellék spontán módon nem integrálódik majd teljesen Debrecen vonzaskörzetébe, hanem annak egy különálló, „kettes számú” hinterlandjává válik. Nagy kérdés, hogy hogyan oldható meg, hogy a két vonzaskörzet egybeolvadhasson, és a határon átnyúló kapcsolat ne csak az Érmellék és Debrecen között alakuljon ki, de az Érmellék és Hajdú-Bihar között is. A valamikor itt fennálló infrastrukturális kapcsolatok és elsősorban a közlekedési pályák ugyan visszaállíthatóak, de a települések közötti kapcsolatokból eltűntek a valamikor létező erős társadalmi kötődések. Semmilyen meghatározó társadalmi, rokonsági kötelék nem kapcsolja ma már össze a szomszédos településeket, míg ezek újra kialakulnak, mondjuk Érmihályfalva és Nyirábrány között, hosszú időnek kell majd eltelnie.

Egy másik jelentős kérdés, hogy a Debrecen-Érmellék kapcsolat nem lesz-e egyoldalú. Debrecen mindenképpen hatni fog az Érmellékre, de lesz-e ebben kölcsönösség. Ez magának az irányító központnak is az érdeke lenne, hiszen kimondatlanul is státuszharc megy végbe a két szomszédos nagyváros, Debrecen és Nagyvárad között, bár az együttműködésnek és a közös metropoliszövezet építésének a szándéka is kézzelfogható (Nagy E. 2004). Az Érmellék Debrecenhez, míg a bihari tájegység Nagyváradhoz történő „átcsatlakozásával” változhatnak az erőviszonyok. A két tájegység kicserélődése nem jelentene szimmetrikus változást, mivel az Érmelléken a váltás minden szegmensében bekövetkezhet, míg Dél-Bihar esetében ez, jelentős számú román kisebbség híján, kulturálisan talán nem fog bekövetkezni, így ez a vidék legfeljebb Debrecen-Nagyvárad közös vonzaskörzete lesz. Persze az Érmellék esetében sem lehet majd határozott határt meghúzni, a déli részén Nagyvárad továbbra is jelentős központ marad, a Hegyköz pedig egyértelműen ennek a vonzasköréhez tartozik majd.

A veszélyek között említhető, hogy már jelenleg is megindult a debreceni középiskolák elszívó hatása. Ezzel jelentős mértékben romlanak a határ menti kisvárosok (nem csak a román oldalon lévők) középszintű intézményeinek túlélési esélyei. A Debreceni Egyetem közelsége már serkentően hat az érmelléki társadalomra. Az, a Partiumi Keresztény Egyetemen együtt, felénk fordítja figyelmét, jelentős segítséget nyújtva a jövő tervezésében, olyan kutatások révén, amilyenek 2006 és 2009 között folytak az Érmelléken és a Hegyközben. Sajnos itt is figyelniük kell arra a tényre, hogy a Debreceni Egyetemen diplomázóknak csak kis hányada tér vissza a szülőföldjére, s ugyanez jellemző a gimnáziumokban és szakközépiskolákban tanuló határon túliakra is (Teperics 2004), ez ügyben további intézkedések (támogatások, ösztöndíjak, programok) szükségesek.

Irodalomjegyzék

Beluszky Pál (2003): Magyarország településhálózatának átalakulása 1848-2000 között. In: Süli-Zakar I. (szerk.): *A terület- és településfejlesztés alapjai*, Dialóg-Campus Kiadó, Budapest-Pécs pp.47.-87.

Beluszky Pál (2003): *Magyarország településföldrajza*, Dialóg-Campus, Budapest-Pécs.

Benedek Zoltán (1996): *Érmellék*, Helios Kiadó, Orosháza.

- Berindei, Ignatie / Pop, Grigor P. / Posea, Aurora / Mahara, Gheorghe (1977): Cimpia Crisurilor. Crisul Repede. Tara Beiusului: Cercetari in geografia Romaniei, *Editura Stiintifica si Enciclopedica*, Bucuresti.
- Bujdosó Zoltán (2003): A vonzáskörzet vizsgálatok elmélete a nemzetközi és hazai szakirodalomban, In: Süli-Zakar I. (szerk.): *Társadalomföldrajz-Területfejlesztés*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen pp.147.-170.
- Buka László – Gyarmathy István – Papp László: *A Dél-Nyírségi erdőpuszták természeti és kultúrtörténeti értékei*. <http://web.axelero.hu/nyirsegbihar/te.htm>
- Csüllög Gábor (2004): Térszerkezeti jellemzők szerepe a határmenti kapcsolatok alakításában, In: Süli-Zakar István (szerk.): *Határon átnyúló kapcsolatok, humán erőforrások*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen pp.155.-161.
- Csüllög Gábor (2007): A Tiszántúl a Kárpát-medence 10-17. századi regionális tagolódásában, *Studia Geographica*, Nr. 18, Institutum Geographiae Universitatis Debreceniensis, Debrecen.
- Enciclopedia Geografică a României (1982): *Editura Enciclopedică și Științifică*, București.
- Frisnyák Sándor (1996): Magyarország kultúrgeográfiai korszakai. In.: Frisnyák S. (szerk.): *A Kárpát-medence történeti földrajza*. Nyíregyháza, pp. 121-142.
- Gercsák Gábor (1989): *Magyarország nemzeti atlasza*, Kartográfiai Vállalat, Budapest.
- Grigor P. Pop (2005): Dealurile de Vest și Câmpia de Vest; Editura Universității din Oradea.
- Horga Ioan (2004): A média szerepe a határon átnyúló kapcsolatok fejlesztésében. In: Süli-Zakar István (szerk.): *Határon átnyúló kapcsolatok, humán erőforrások*, Kossuth Egyetemi kiadó, Debrecen, pp.19.-23.
- Horváth Sándor (2005): Studiul florei și vegetației în subbazinul hidrografic a văii Ierului, *Lucrare de Disertație*, Universitatea Oradea.
- Kiss Imre (2005): Gazdasági élet, In. *Érmihályfalva – Barangolás múltban és jelenben*, Érmihályfalva.
- Kiss Imre (2007): Modificări antropice în peisajul zonei centrale a Câmpiei Ierului, In: *Geographica*, Anul II. Nr.: 1, Editura Universității din Oradea, 2007.
- Kocsis Károly – Kocsisné Hódosi Eszter (1992): *Magyarok a határainkon túl a Kárpát-medencében*. Tankönyvkiadó, Budapest (2. kiadás).
- Mujacsics Levente (2004): A trianoni békeszerződés hatásai a közlekedésre Bihar vármegyében, In: Süli-Zakar István (szerk.): *Határon átnyúló kapcsolatok, humán erőforrások*, Kossuth Egyetemi kiadó, Debrecen pp. 244.-249.
- Nagy Egon (2004): Nagyvárad szerepe a határmenti interregionális együttműködésben In: Süli-Zakar István (szerk.): *Határon átnyúló kapcsolatok, humán erőforrások*, Kossuth Egyetemi kiadó, Debrecen, pp. 109.-114.
- Pénzes János (2007): Urban gravity centre sin the north great plain region, In: Horga I. – Süli Zakar I. (szerk.): *Challenges and perspectives int he Regional and Euroregional Issues int he New Europe* pp. 25.-36.
- Posea Gr. (1997): Câmpia de Vest, *Câmpia de Vest a României*, Edit. Fundației "România de Măine", București.
- Süli Zakar István (2003): A határ menti területek (külső perifériák) fejlesztésének kérdései, In: Süli-Zakar I. (szerk.): *A terület- és településfejlesztés alapjai*, Dialóg-Campus Kiadó, Budapest-Pécs, pp. 233.-270.

- Süli-Zakar István, Csomós György (2004): Nagyvárosaink a földrajzi térben, In: Süli-Zakar István (szerk.): *Határon átnyúló kapcsolatok, humán erőforrások*, Kossuth Egyetemi kiadó, Debrecen pp. 257.-262.
- Süli-Zakar István, Csüllög Gábor (2003): A regionalizmus történelmi előzményei Magyarországon, In: Süli-Zakar I. (szerk.): *A terület- és településfejlesztés alapjai*, Dialóg-Campus Kiadó, Budapest-Pécs, pp. 17.-46.
- Szatmári Magdolna (2007): Debrecen és Nagyvárad elérhetősége, In: Süli-Zakar I. (szerk.): *Tanár úrnak tisztelettel*, Kossuth Egyetemi kiadó, Debrecen, pp. 141-148.
- Szilágyi Ferenc (2007a): a Partium közigazgatási földrajza, *Studia Geographica* Nr.: 17, Debrecen
- Szilágyi Ferenc (2007b): Érmihályfalva változó geostratégiai helyzete 1811-1944 között; pp: 307-314 In: Süli-Zakar István (szerk.): *A határok és a határon átnyúló (CBC) kapcsolatok*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, pp. 307.-314.
- Szilágyi Ferenc (2008): Érmellék, In: *Érmelléki Kalauz 2.*, Szerk: Ekéné Zamárdi Ilona, Hatvani István Szakkollégium, Debrecen.
- Szilágyi Ferenc (2007): *Partiumi közigazgatási változások az ezredforduló után*; In: Tanár Úrnak Tisztelettel – 56 tanulmány Dr. Korompai Gábor 70. születésnapjára, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, pp. 307.-316.
- Szilágyi Ferenc (2010): Az új román területi közigazgatás lehetséges elvi alapjai, In: *Magyar kisebbség* 2010/3-4, Kolozsvár pp. 225.-246.
- Szilágyi Ferenc (2010): *Érmellék térkép*, Partium Kiadó, Nagyvárad.
- Teperics Károly (2004): Külföldi állampolgárok a magyar általános iskolai oktatásban. In: Süli-Zakar István (szerk.): *Határon átnyúló kapcsolatok, humán erőforrások*, Kossuth Egyetemi kiadó, Debrecen, pp. 24.-31.
- Vofkori László (1996): *Erdély közigazgatási és etnikai földrajza*, Balaton Akadémia, Vörösbény.
- http://ro.wikipedia.org/wiki/Fi%C8%99ier:TransylvaniaEthnography_ro.png
- www.ermellek.eu
- http://ujmenetrend.cdata.hu/uj_menetrend/volan/talalatok.php#idopont
- <http://elvira.mav-start.hu/elvira.dll/xsl2/vt?v=13924&d=11.10.02&language=1&ed=4E85DC9F>
- <http://elvira.mav-start.hu/elvira.dll/xsl2/uf>
- http://www.nemzetpolitika.gov.hu/index.php?action=print&news_id=1315

Tény-Kép

Ricz András

A határon átívelő programok hatásai Vajdaság területi fejlődésére – az ezeken alapuló területi együttműködések továbbfejlesztésének lehetőségei

A tanulmány arra a kérdésre keresi a választ, hogy a határon átnyúló programok keretében a Vajdaságban lehívásra került Uniós források a területi fejlődés mely szegmenseit érintették és milyen kézzelfogható eredménnyel jártak a vajdasági lakosság számára.

Kulcsszavak: Vajdaság, határon átnyúló támogatások, területi fejlődés.
JEL-kód: R58, O20.

Bevezetés

Az Európai Unió terület- és szomszédságpolitikájának lényege a leszakadó térségek felzárkóztatása, legyen szó új uniós tagállamról, vagy oda igyekvő, esetleg csak az Unióval szomszédos területről. Szerbia, és ezen belül a korlátozott autonómiával rendelkező Vajdaság ebből a szempontból speciális helyzetben van. A tartományt északról a „rég” uniós tag Magyarország, keletről a „nem olyan régi” uniós tag Románia határolja, nyugatról pedig Horvátország a szomszédja, amely tagjelölti státuszban jelenleg is (előrehaladott) csatlakozási tárgyalásokat folytat az Európai Unióval. Az Európai Unió célja e térséggel egyértelmű: elorszásvani mindenféle határt, összhangban a regionális politikával, melyben a szomszédságpolitikának, mint lehetséges fejlesztési és kapcsolatépítő intézkedésnek kiemelt szerepe van.

A fennálló helyzetben Szerbia célja nem lehet más, mint az integrációs folyamat felgyorsítása, annak érdekében, hogy minél előbb az Unió teljes jogú tagjává váljon, és ne egy zárványként egzisztáljon Kelet-Európa térképén.

A szerbiai rendszerváltás után az Európai Unió még a 2003-as programozási évben megadta a lehetőséget a tartomány számára, hogy 2004 és 2005 folyamán a Phare CBC program keretében fejlesztési forrásokat hívjon le szomszédsági közös pályázatok által. Majd 2006-tól ezidáig az Interreg programok segítségével további felzárkóztató támogatásokhoz jutottak a Magyarországgal és Romániával határos kistérségek.

A 2007-2013-as programozási periódusban Szerbia számára az IPA program keretében biztosítottak fejlesztési forrásokat. E források már nem csak Vajdaság, hanem Szerbia és minden szomszédja számára elérhetővé váltak, illetve országon belüli fejlesztéseket is lehetővé tesznek. A Vajdaság több vonatkozásban is érintett: nyugatról Horvátországgal, valamint délen egy kis határszakaszon Bosznia-Hercegovinával is indulhatnak közös projektek. A kör tehát bezárult, a tartományt szinte minden oldalról uniós tagállamok veszik körül, és ha nem is jut el oda a közeljövőben az ország, hogy tagjelölti státust kapjon, és megnyíljon számára az előcsatlakozási alap mind az öt komponense, a határon átívelő komponenssel a teljes területét lefedi. Nincs a tartománynak olyan közege, amely valamelyik határon átívelő programban ne venne részt (sőt mind egyik – ha csak kapcsolódó területként is – legalább két programban vesz részt).

A dolgozat célja, hogy választ adjon arra a kérdésre, hogy Vajdaság, a vajdasági lakosság számára az uniós források hoztak-e kézzel fogható eredményeket, illetve hogy megvizsgálja, hogy az eddig lezajlott programok mennyire voltak eredményesek ebből a szempontból, illetve a

területi együttműködés új eszközeit (EGTC/ECG) milyen módon tudják a térségben a területi fejlesztés szolgálatába állítani.

Vajdaság kapcsolatai a határon túli szomszédos régiókkal

Kapcsolatok a magyar-szerb határ két oldalán lévő területek között

Vajdaság Autonóm Tartomány és a Dél-Alföldi régió kapcsolata a földrajzi közelségnek és a történelmi hagyományoknak köszönhetően nagyon szoros. Még nem is beszélhetünk sem Dél-Alföldi régióról, sem Vajdaságról, amikor a két térség egyes részei már egy szerves egységet alkottak a történelmi Magyarország, majd pedig az Osztrák-Magyar Monarchia keretében. Az első világháború utáni határhúzásig Bács-Bodrog, Csongrád, Torontál, Csanád vármegyék az akkori ország déli részét alkották. A határ meghúzásával Bács-Bodrog vármegye szinte egésze – az északi felső Bácska kivételével – az akkori Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz került hasonlóan Torontálhoz, míg Csongrád és Csanád vármegyék déli csücskei kerültek el Magyarországtól. Ezt a két régiót tehát összeköti a történelmi összetartozás és ebből fakadóan az itt élő emberek hagyományai, a rokoni, baráti kapcsolatok, valamint az a közös kultúra, amelyet a térség színes nemzeti összetétele jelképez már évszázadok óta.

Amellett, hogy a Dél-Alföldi régió és Vajdaság lakossága között nagyon szoros rokoni, baráti kapcsolatok alakultak ki az évszázadok folyamán, a gazdasági és infrastrukturális kapcsolatok is jelentősek. A két régiót összekapcsolja két folyó: a Duna és a Tisza, melyeknek jelentős közlekedési (elsősorban áru-) szállítási szerepe is van. A vízi szállítás mellett a térségen halad keresztül a X.B Európai közlekedési folyosó, amely kapcsolatot teremt Közép-Európa és a Balkán között. Röske és Horgos határátkelőjén évente több százezer utas kel át és több millió tonna áru halad mindkét irányba. E határátkelőn kívül még négy átkelő üzemel a határszakaszon, melyekből Tompa-Kelebia éjjel-nappal nyitva áll a teher és a személyforgalom számára egyaránt. A három másik átkelő csak nappal és csak a személyforgalomban áll a két ország állampolgárai rendelkezésére. A X. folyosóval párhuzamosan fut a Budapest-Belgrád vasútvonala is, melynek úgy az áru- mint a személyszállításban hasonló szerepe van mint a közútnak.

A második világháborút követő hidegháborús politikai időszak után a 60-as években kezdtek folyamatosan kialakulni és fejlődni a kétoldalú intézményesített kapcsolatok a két ország gazdasági, kulturális, önkormányzati és lakossági szférájában. A nyolcvanas évek végére ezek a kapcsolatok magas fokra értek el, amelyet elsősorban a gazdasági egymásra utaltság és közös múlt táplált.

Az 1990-es években a két ország kapcsolata a délszláv válsággal, illetve a magyarországi rendszerváltással megváltozott. Ennek fő oka a jugoszláv oldalon kereshető, az ország hivatalos politikája és az ENSZ-embargó miatt az addigi intézményesített kapcsolatok egy csapásra megszakadtak, viszont hangsúlyosabbá váltak az emberi kapcsolatok.

A magyarországi rendszerváltással, és a szabad vállalkozási lehetőséggel számos vajdasági vállalkozó indított vállalkozást Magyarországon, melyek telephelye elsősorban a mai Dél-Alföldi régió területén volt. Ezen vállalkozások közül sok ma is működik, és nem egy esetben a Magyarországon megtermelt profitot hazaviszik Szerbiába, ahol további vállalkozásokat hoznak létre belőlük, megtartva a magyarországit is, így közvetlen üzleti kapcsolatot tartanak fenn a két ország között.

A gazdasági szektor mellett a lakosság egy része is megindult Magyarország irányába. Először csak a magasabb színvonalú oktatás (középfelső, egyetem) vonzásának engedve, majd pedig már a katonai behívók elől, illetve a jobb megélhetés reményében vándoroltak át a vajdasági (nem csak magyar) lakosok Magyarországra, főleg annak déli régióiba. Ezek közül az emberek közül sokan új hazájukban maradtak, sokan visszatértek szülőhazájukba, de egy dolog közös bennük: most is összekötő kapocs szerepét töltik be a két ország, illetve a két régió között.

A kilencvenes évek közepére-végére a szerbiai helyzet normalizálódásával újra megindult az intézményi kapcsolatok fejlődése is. Számos az embargó előtti kapcsolatot megerősítették fel újra, de egyre több új kapcsolat is létrejött. Jó példa ezekre a vajdasági városok-községek partner/testvér települési viszonyai a Dél-Alföldi településekkel. Szinte nincs is olyan nagyobb település, amelynek nincs ezen a területen magyarországi testvértelepülése. Ezek a kapcsolatok a kultúra, a sport, a gazdaság és az élet számos területén fejlődnek egyre tovább, amelynek köszönhetően az elzárt vajdasági települések európai kapcsolatokat építhetnek ki. Hasonlóan gyors ütemben alakultak ki újra az intézményesített gazdasági kapcsolatok is, elsősorban a megyei és a körzeti kamarák együttműködésével, illetve a vegyes kamarák létrehozásával.

Románia és Szerbia határ menti együttműködése

A régi Jugoszlávia és Románia kapcsolatait az 1990-es évekig a két centralizált állam szomszédságpolitikája, az államközi gazdasági kapcsolatok, a Vajdaságban élő román és Dél-Erdélyben élő szerb kisebbség térbeli eloszlása és az anyaországgal kialakított kapcsolatrendszer, illetve a lakosság külföldi utazásainak időleges korlátozásai határozták meg. A bevásárló turizmus működött, de a rendszerváltásig nem volt politikai akarat a határ menti kapcsolatépítésre.

A kapcsolatok élénkítése a szerbiai rendszerváltással kezdődött meg. Ebben a délkelet-európai stabilitási egyezmény aláírása és az Európa Tanács játszott fő szerepet. Ez számos projekt koordinálásával segítette elő a térség együttműködési, stabilizációs és demokratizálódási folyamatait.

Az államközi kapcsolatok között legjelentősebb a román Munkaügyi Minisztérium és a szerbiai Munkaerő-foglalkoztatási Hivatal közötti együttműködési megállapodás, amelynek keretében közösen elemzik a munkaerőpiac működését, valamint lehetőség nyílik közös projektek végrehajtására a regionális foglalkoztatási politika figyelembevételével.

Az önkormányzatok közötti kapcsolatok Románia előcsatlakozási pozícióinak eléréséig csak a DKMT Eurorégió keretében jelentek meg. Az előcsatlakozás megnyitotta az utat elsősorban a megyék és Vajdaság mint tartomány, valamint az önkormányzatok közötti funkcionális együttműködések létrejöttére. Ebben szerb részről főleg a bánági nagyvárosok (Nagykikinda, Versec, Pancsova és Nagybeeskerek) jártak az élen, de más kisebb községek is építettek ki partneri kapcsolatokat román településekkel.

A kapcsolatok erősödése azonban elmaradt a lakossági elvárásoktól, amiben alapvető szerepet játszott a jelenleg is a rendkívül hiányos határátkelő hálózat. Az 556 kilométer hosszú határvonalon összesen 3 közúti és vasúti átkelő köti össze a két országot. E gond kiküszöbölésére a közúti infrastruktúra és a határátkelők fejlesztése a román uniós csatlakozással megkezdődött, annál is inkább, mivel a két ország határán számos olyan településpár található, melyek között csupán néhány kilométer útszakasszal és határátkelővel megoldható lenne a lakosság egymás közötti kommunikációja.

Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégió

Mind Magyarország, mind Románia irányában szerb regionális szinten az első szélesebb körű intézményesített állami kapcsolat – a protokolláris eseményeken kívül – a Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégió kialakításának ötletével indult meg. 1994-től 1997-ig tartottak a tárgyalások, amelyek során létrehozták a DKMT Eurorégiót, melynek tagjai szerb részről a Vajdaság AT, magyar részről Bács-Kiskun, és Csongrád megyék, illetve román részről Arad, Temes, Hunyad és Krassó-Szörény megyék. Meg kell jegyezni, hogy a szerbiai rendszerváltásig a szocialista vezetésű Vajdaság AT csak névlegesen vett részt a kezdeményezésben és a 2000-es évek után vált csak annak aktív szereplőjévé.

Az együttműködés célját az aláírók úgy határozták meg, hogy az fejlessze és szélesítse a helyi közösségek és a helyi önkormányzatok közötti kapcsolatokat a gazdaság, az oktatás, a művelődés, a tudomány és a sport területén – segítse elő a térség bekapcsolódását az európai integráció folyamatába.

A DKMT Eurorégió történeti léptékű feladatra vállalkozott: három ország határ menti területeinek kooperációját kívánja megszervezni annak érdekében, hogy a térség a lehető legelőnyösebb pozícióhoz juthasson a kibővülő-újraegyesülő Európa színpadán. A DKMT-ben a politikusok (az európai uniós tag Magyarország két megyéje, a szintén EU-tag Románia négy megyéje, valamint az Európai Unió csatlakozási tárgyalásokat még meg sem kezdő Szerbiához tartozó Vajdaság Autonóm Tartomány politikusai) mellett a gazdasági és tudományos élet, valamint a civil szféra képviselői dolgoznak együtt azért, hogy a határmentiség eddig tapasztalt hátrányait előnyre, lehetőséggé formálják, és helyzetbe hozzák az itt élő embereket, gazdasági szervezeteket, tudományos intézményeket és mindazon szereplőket, akik megértették, hogy csakis az együttműködés, a határok átjárhatóvá tétele lehet e térség fejlődésének záloga.

A DKMT Eurorégió hivatása a fentiekből következően három pontba sűrítendő: (1) a határon átnyúló kapcsolatok generálásával elő kell segítenie a térség versenyképességének javítását és abszorpciós kapacitásainak bővítését. (2) Támogatnia kell a hatókörében élő emberek életminőségének és életszínvonalának javítását szolgáló, valamint a határmentiségből fakadó periférikus helyzetek fől számolását is biztosító koordinált fejlesztési programok megvalósítását, mindezekkel megalapozva a térség, tartós és dinamikus gazdasági növekedésének feltételeit. (3) A Balkáni Stabilizációs egyezményben és más európai uniós alapidokumentumokban foglaltak figyelembe vételével – a multikulturális örökség megőrzése mellett – támogatnia és segítenie kell a térség demokratizálását, az intézményes kapcsolatokon túl az emberek közötti kapcsolatok létrejöttét, a demokratikus mechanizmusok elmélyítését, valamint az előítéletek és látens ellen-szenvek oldását.

Az Eurorégió stratégiájának alap gondolata a négy „i” (information, innovation, infrastructure, interrelationship), a négy folyó mentének integrációján alapszik.

Az Eurorégió-építés – mint legfontosabb feladat – a stratégia teljes célrendszerének kettős földrajzi léptékben való megfogalmazását teszi szükségessé. A belső kohéziót építő, Európára nyitott DKMT Eurorégió területi szintjén és magának az Európai Uniónak, annak a térségnek a szintjén, melybe az Eurorégió integrálódni kíván, s melyhez való viszonyát legalább olyan fontos meghatározni, mint a célok megvalósításához vezető fejlesztési programok Eurorégióon belüli területi egységekhez tartozó társadalmi-gazdasági szereplőinek feladatait.

A stratégia három ágazatra fogalmaz meg célokat: (1) a humán szférában: egy „multikulturális” minta-Eurorégióvá; (2) a gazdaság szférájában: közös érdekek fel- és elismerésére, kooperációra építő gazdasága révén az Európai Unió dél-keleti kapujává; (3) a természeti környezet szféráját tekintve pedig összehangolt, fenntartható környezetgazdálkodással Európa „Duna–Körös–Maros–Tisza ökofolyosójává” kell válnia a DKMT Eurorégióknak.

A DKMT Eurorégió működésének elmúlt évei bizonyítják, hogy a térségi kapcsolat már túllépett az azt kezdeményező önkormányzati szereplők kompetenciáin, és számos új területet érintve – a közös hírszolgáltatástól az egyetemi kutatási kooperációkig, az ifjúsági szervezetek együttes programjaitól a katasztrófavédelmi szervek működésének összehangolásáig – ma már széles az együttműködés palettája, melynek elemei egyre jobban elmélyítik, egyúttal intenzívebbé is teszik a kapcsolatokat.

A DKMT eddigi 12 éves működése során bebizonyította, hogy szükség van a munkájára, és leszögezhetjük, hogy a három régió közötti legfontosabb intézményi kapocs jelen pillanatban ez a szerveződés.

A DKMT az első olyan határon átívelő, 3 országot összekötő szerveződés, amely a térségben kézzel fogható eredményeket mutatott fel. A mögötte lévő összefogás és az az erő, amely a térség fejlesztésében megnyilvánul, még sokkal több eredmény elérésére teszi az

Eurorégiót képessé, viszont a finanszírozási források szűkössége kiemelve itt az automatikus, alapítók által utalt támogatások hiányát, akadályokat állít a további fejlődés elé.

A határon átívelő programok és azok hatásai Vajdaság területi fejlődésére

A magyar-szerb határszakaszon lezajlott programok

Teljesen új dimenziókat nyitott meg a kapcsolatok előtt az Unió szomszédsági politikája, melynek keretében már 2003-tól források nyíltak a határ két oldalán működő szervezetek részére annak érdekében, hogy közös fejlesztési projekteket valósítsanak meg.

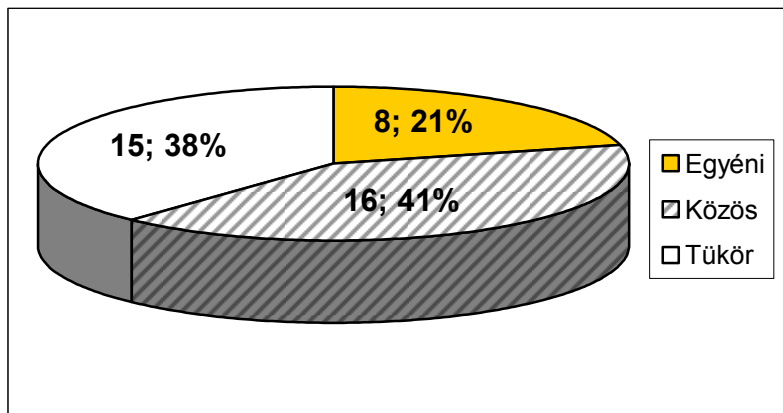
A Phare 2003-as Magyar-Szerb Kísérleti Kisprojekt Alap (PSPF – Pilot Small Projects Fund) volt ezek közül az első. Ennek átfogó célja a kisméretű, „emberek közötti” határon átnyúló természetű helyi közösségi fejlesztések támogatása, a határrégiók szereplőinek bevonásával.

A programban csak magyarországi (Csongrád vagy Bács-Kiskun megyében székhellyel rendelkező) non-profit vagy profitorientált szervezetek pályázhattak, viszont kötelesek voltak egy vajdasági partnerszervezettel rendelkezni. A projekt pénzügyi forrásával egyedül a magyarországi pályázó rendelkezhetett, viszont a projekt tevékenysége a Vajdaságban is megvalósulhatott.

A program fő támogatási területei a következők voltak: területfejlesztés, gazdaságfejlesztés, turizmus, humánforrás-fejlesztés (képzés, kulturális csere-programok), természet- és környezetvédelem. A támogatott projektek témái jól tükrözik a határon átnyúló együttműködés széles skáláját, hiszen találhatóak közöttük, többek között: oktatási és kutatási programok az agrárgazdaságban és az élelmiszeriparban dolgozók részére; kulturális csereprogramok; kétnyelvű (szerb-magyar) civil információs háló létrehozása; határon átnyúló kerékpárút építéséhez kiviteli tervek készítése; tapasztalatcsere a határrégió gazdasági együttműködésének megerősítésére; tanulmány készítése az ivóvízminőség javításáról; tehetséggondozás az iskolákban és cserekirándulások. Ha szervezetileg vizsgáljuk a nyertes projekteket, akkor a vajdasági partnerek esetében megállapítható a községi önkormányzatok túlsúlya. Az önkormányzatokat követték a civil szervezetek, majd a kamarák, s végül egy állami középiskola, illetve a tartományi kormány.

A programot elsősorban kis költségvetésű projektek lebonyolítására írták ki, ennek megfelelően, az összes támogatási keret: 600.000 euró, míg a támogatott projektek száma: 17 db volt. A program által elért főbb eredmények közül kiemelhető, hogy megvalósult az új típusú pályázati rendszer megismertetése, új kapcsolati csatornákat építettek ki a pályázók, illetve a régi csatornák megerősítésre kerültek. Létrejött az együttműködés lehetőségeinek a feltárása, ami megalapozta az Interreg programban való sikeres részvételt, illetve megkezdődhetett a nagyobb költségvetésű projektek előkészítése.

Az Interreg III.A Magyarország – Szerbia és Montenegró Szomszédsági Program (2004-2006) a Kisprojekt Alap tapasztalatait figyelembe véve jött létre. A programban Magyarország területéről Bács-Kiskun, Csongrád, Békés megyék egyikében, míg Szerbiában a Vajdaság vagy Belgrád városának területén székhellyel rendelkező szervezetek vehettek részt. Míg Magyarország esetében a non-profit szervezetek mellett profit-orientált szervezetek is pályázhattak, addig Szerbiában csak non-profit szervezetek tehetők azt. A pályázók kötelesek voltak egy partner-szervezettel rendelkezni a határ másik oldaláról. A program keretében az együttműködés mértékét figyelembe véve lehetőség volt közös, tükröz-, vagy különálló projektekkal pályázni. (1. ábra)

1. ábra: A nyertes pályázatok típusának megoszlása

Forrás: Hungary/Romania and Hungary/Serbia&Montenegro, 2004-2006 Final programme evaluation

A program fő támogatási területei a következők voltak: infrastruktúra-fejlesztés, környezetvédelem, üzleti infrastruktúra-fejlesztés, vállalkozás-fejlesztés, intézmények és közösségek közötti együttműködés, kutatási együttműködés.

Az Interreg (III.A) Szomszédsági program keretében 3 pályázati kiírásra került sor.

A 2005-ös első kiírásban összesen 2 millió euró allokálásával 19 projektet támogatott a program Szerbiából, és 8 millió euró allokálásával 16 nyertes projekt valósult meg Magyarországon. A 2006-os második kiírásban ugyanazon a jogosultsági területen 4,3 millió euró finanszírozással, összesen 34 nyertest hirdettek a két országban. Ebben a kiírásban némileg módosult a szerbiai megvalósítók összetétele, elsősorban a közvállalatok hátrányára, és az önkormányzatok előnyére. (1. táblázat)

1. táblázat: Az egyes projekteket megvalósító szervezetek működési típus szerint

megvalósító szervezet típusa	nyertes projektek száma	
	2005-ös kiírás	2006-os kiírás
fejlesztési ügynökség	2	2
vízügy	1	2
önkormányzat	6	8
közvállalat	2	
non profit szervezet	4	4
oktatási intézmény	4	5

Forrás: Saját szerkesztés

Az első két kiírás a program szerint történt, a harmadik (2008-ban) viszont csak szerb önkormányzati pályázók részére tette a forrást elérhetővé, akiknek már csak névlegesen kellett bevonniuk magyar partnert. Erre azért került sor, mert az előző két kiírásból szerb részről fennmaradt még nagyságrendileg 500.000 euró, amelyet így osztottak szét.

Az első két kiírásban a nyertes projekteket tematikus szempontból a sokszínűség jellemezte, amit a pályázati kiírás prioritás-területei már eleve predesztináltak. A projekttevékenységek között a „soft” projektek voltak túlsúlyban. A „hard” projektek aránya 40% ebből infrastruktúra-építés 18%, -tervezés 13%, egyéb építés 9%. A soft projektek aránya 60%, amelyek képzéseket, felméréseket, tanulmányok készítését, turisztikai projekteket, gazdasági

együttműködést, környezetvédelmet, sporttevékenységeket takarnak. A nyertes projektek közül az 1. prioritás keretében, ami az infrastruktúra-fejlesztést jelentette, a források több mint 70%-a került lekötésre, ami jól mutatja, hogy milyen mértékben volt szükség a határ menti infrastruktúra javítására. (2. táblázat)

Ha a nyertes projekteket szervezeti szempontból vizsgáljuk, akkor a Phare programhoz képest sokkal tarkább a kép: az élen az egyesületek és az oktatási intézmények állnak, őket követik a községi önkormányzatok, a tartományi kormányzat és a közvállalatok, s végül a vállalkozás-fejlesztési központok. A Phare-programhoz képest a községi önkormányzatok jelentősen visszaestek, az egyesületek tartották magukat, míg az oktatási intézmények és a tartományi kormányzat jelentősen előretört.

2. táblázat: Az Interreg programban nyertes pályázatok száma és a lekötött támogatási források

		HU-SCG/05/01		HU-SER/06/02		INTERREG 2004-2006
Intézkedés	Db	EUR	Db	EUR	Db	EUR
1.1.	3	3 110 337	0	0	3	3 110 337
1.2.	4	2 727 012	10	1 587 242	14	4 314 254
2.1.	2	1 119 590	2	374 520	4	1 494 111
2.2.	3	208 898	3	142 551	6	351 449
2.3.	2	523 276	4	176 219	6	699 495
2.4.	3	288 929	3	103 153	6	392 081
Összesen:	17	7 978 043	22	2 383 684	39	10 361 727

Forrás: Hungary/Romania and Hungary/Serbia&Montenegro, 2004-2006 Final programme evaluation

Az Interreg Szomszédsági program volt a szerbiai pályázók számára elérhető első uniós forrás. A program keretében partnerségben beadott közös, tükör- vagy különálló pályázatok kidolgozása, majd megvalósítása során a szerbiai fél is megtanulta azokat a szabályokat, tudnivalókat és lehetőségeket, amelyeket a magyar fél már jóval előbb tudott. A tapasztalatátadásban és a kétoldalú kapcsolatok kialakulásában és elmélyülésében is nagy szerepet játszott ez a program.

A megvalósítás során egyértelművé vált, hogy a program prioritásai létező, valós problémák megoldását segítették elő. A pályázatok beérkezése után az egyes intézkedésekben átlagosan ötszörös túljelentkezés volt tapasztalható, legnagyobb túlpályázás az „Üzleti infrastruktúra és közös üzleti szolgáltatások fejlesztése” (tizenegyszeres túljelentkezés), illetve a „Együttműködés elősegítése a K+F és az oktatás területén” (hatszoros túljelentkezés) című prioritásokban volt.

A pályázattalási folyamatot jelentősen akadályozta a centralizált államberendezkedés, amely elsősorban a szerb fél munkáját nehezítette, illetve a közös döntési folyamatokat akadályozta. Ezen túl a megvalósítás akadályát jelentette Szerbia Európai Unióhoz való viszonya, az unióstól távoli gondolkodásmód. Jelentős előny volt viszont a partnerség kiépítésében a magyar kisebbség jelenléte, illetve a Magyarországra áttelepült vajdaságiak szerepvállalása.

A programdokumentumban lefektetett prioritások alapján a gazdasági együttműködés, az infrastrukturális fejlesztések, valamint a környezetvédelem területén kerültek megvalósításra sikeres projektek. A gazdasági együttműködés terén a Szabadkai Kis- és Középvállalkozásokat fejlesztő ügynökség a szegedi Dél-alföldi Regionális Fejlesztési Ügynökséggel (DARFÜ) közösen a szerbiai és magyarországi kis- és középvállalkozások, valamint vállalkozókat segítő intézmények együttműködését kívánta elősegíteni. Hasonló témájú projekt volt Mórahalom és Temerin közös pályázata, melynek célja a határ menti gazdasági kapcsolatok erősítése, a kereskedelmi kapcsolatok és kooperáció fejlesztése volt a szerb-magyar határ mentén

tevékenykedő kis és közepes mezőgazdasági vállalkozások között. A „Déli határszakasz felszíni vizeinek jó környezeti állapotának megőrzéséhez szükséges akcióterv” című projekt a környezetvédelmi prioritáshoz kapcsolódott. A projekt általános célkitűzéseként olyan intézkedési csomag kidolgozását fogalmazta meg, melynek megvalósításával a környezeti potenciál egyrészt javítható, másrészt annak fenntarthatósága az érdekeltek anyagi hozzájárulásával biztosítható. A Palics–Ludas Közvállalat és a Kiskunsági Nemzeti Park Igazgatóság által végrehajtott tükörprojekt egy egységes oktatási, kutatási és promóciós programokkal rendelkező, határon átnyúló természetvédelmi terület létrehozását célozta.

Román-Szerb határon átívelő programok

A Románia és Szerbia közötti határon átívelő együttműködésben tartalmi előrelépést az Unió Szomszédsági programjai hoztak. Ezzel a határterületek kohéziójának megteremtése válhat valóra a közös akciók tervezésén keresztül, és azok hosszú távú fenntartása további fejlődést eredményez.

A délkelet-európai stabilitási egyezmény által támogatott és a nagyikindai Banet civil szervezet által végrehajtott projekt Magyarország, Szerbia és Románia (valamikor a Bánsághoz tartozó) területeinek együttműködését kívánta előmozdítani. A projektben a térség különböző kulturális közösségeihez tartozó fiatalok civil szervezetei vettek részt.

A PHARE szomszédsági programjába Szerbia és Románia 2004-től kapcsolódott be. Az első kis projekteket támogató pénzügyi keret 4 millió eurót tett ki, amelyhez 1,27 millió euró nemzeti hozzájárulást allokáltak. A program célja a gazdasági és társadalmi fejlődés és kohézió megteremtése volt. A jogosult terület Romániában Temes, Krassó-Szörény, Mehedinc megyék, míg Szerbiában a kelet-szerbiai bori és branicsevói körzet illetve a vajdasági észak-, dél- és középbánáti körzet. A pályázati kiírásra összesen 228 projektet nyújtottak be, ebből 58 került finanszírozásra a PHARE CBC és a román kormány által, míg 20 pályázatot a CARDS alap finanszírozott, a szerbiai pályázók számára.

A program második pályázati felhívásában már csak helyi közvállalatok és turisztikai szervezetek nyújthattak be pályázatokat, helyi gazdaságfejlesztési és szociális program keretében. Két közös projekt került elfogadásra: határon átnyúló együttműködési hálózat kialakítása a megyei gazdasági fejlesztési és támogatási ügynökségek létrehozása révén. A projekt keretében a felek (Nagybecskereki, Pancsovai, Pozsareváci és Resicabányai Kereskedelmi Kamara, valamint a Krassó-Szörény megyei tanács) a két ország közötti üzleti kapcsolatok fejlesztését tűzték ki célul. A másik projekt a Temes, Krassó-Szörény megyei és szerbiai közvállalatok közötti együttműködés a regionális árvíz-megelőzési és -védelmi rendszer kialakítására.

A Románia–Szerbia és Montenegró Szomszédsági Program (2004-2006) a Magyarország-Szerbia-Románia Szomszédsági program részeként indult el. A romániai oldalon a forrást a Phare CBC-program biztosította, míg a szerb oldalon a CARDS-program. A romániai Európai Integrációs Minisztérium és a szerbiai Európai Újjáépítési Ügynökség (amely Szerbián belül az összes Európai Uniós támogatást koordinálta s egyben a CARDS-program kezelője) – hosszú előkészítés után – csak 2006 nyarán jelentette meg az első, a 2004-es évre vonatkozó pályázati felhívását. Ezek után már felgyorsultak az események, mert késő ősre megjelent már a következő, a 2005-ös is) (Nagy 2007).

A 2004-es évben elérhető források nagysága romániai részről 3,80 millió €, míg szerbiai részről 2,73 millió € volt. A program általános célja a két ország közötti gazdasági-társadalmi fejlődés kiegyenlítése és a határon átívelő együttműködés erősítése volt.

Ezen belül két kiemelt prioritási területet jelöltek meg:

1. Lokális gazdasági és társadalmi fejlődés (szerbiai forrás: 2,23 millió €)
2. „People to people” akciók - az ún. kis-projekt alap (szerbiai forrás: 0,50 millió €)

Az első prioritást további négy intézkedésre bontották:

- 1.1. Gazdasági és mezőgazdasági együttműködés (szerbiai forrás: 0,49 millió €)
- 1.2. Lokális szakszolgálatok együttműködése (szerbiai forrás: 0,26 millió €)
- 1.3. Környezetvédelmi és helyi infrastruktúra fejlesztése (szerbiai forrás: 0,86 millió €)
- 1.4. Turizmusfejlesztés (szerbiai forrás: 0,59 millió €)

A két prioritás között fajsúlyosan megmutatkoztak a finanszírozási különbségek is: ugyanis amíg az első prioritás esetében a támogatás nagysága a szerbiai oldalon 50 000 – 300 000 € volt (10 %-os önerő mellett), addig a második esetében ez csak 10 000 – 50 000 € közötti (az önerő is csak 5 %-os). Pályázatot csak non-profit szervezet (önkormányzatok, intézmények, civil szervezetek stb.) nyújthattak be.

A 2004-2006-os programozási periódusban megjelent 3 pályázati kiírás közül az első pályázatra (2006 tavaszán) összesen 49 projektötlet érkezett be, amelyből szerb részről tizenötöt talált támogatásra alkalmasnak az értékelő bizottság, összesen 2 144 525,29 euro értékben. A második kiírásra (2006 szeptemberében) összesen 86 kidolgozott projektötlet érkezett be, amelyből szerb részről 17 került támogatásra, összesen 1 075 122,61 euro értékben. A harmadik kiírásban (2007 októberében) 124 projektötletből 49-et talált alkalmasnak finanszírozásra az értékelő bizottság, de csak 21 kapott támogatást a források szűkössége miatt. Ebben a körben összesen 1,4 millió euró támogatást allokáltak a szerbiai pályázók.

Az első kör pályázó szervezeteit vizsgálva egyértelmű a települési önkormányzatok túlsúlya: a 15-ből 9 községi önkormányzat, majd őket követik az intézmények (2 múzeum és egy iskola), illetve a civil szervezetek (szintén 3 darab). A nyertes projektek számát tekintve abszolút csúcsstartó a verseci önkormányzat (4 projekttel), valamint a pozsareváci múzeum (2 projekttel). (Meglehetősen visszás, hogy a nyertes projektek 40 %-át mindössze két pályázó adja.) Területileg vizsgálva: 5 projekttel Versec áll az élen, s leszakadva követi Pozsarevác és Nagybecskerek 2-2 projekttel. Ezenkívül van még nyertes pályázat Törökkanizsáról, Csókáról, Szécsányból, Zagubicáról, Borról és Negotinból.

A projektek elsősorban négy témakört foglaltak magukba: (1) a kulturális együttműködést, (2) a KKV-k közötti együttműködést, (3) az idegenforgalmat, valamint (4) a környezetvédelem fejlesztését.

A kulturális együttműködés a szocializmusban, majd pedig a 2000-es évek elejéig csak korlátozott volt a két ország között, elsősorban az állami engedélyezési kötelezettség fékező hatásának köszönhetően. A határon átvélő programok elindulásával ez megváltozott, és több kulturális együttműködés indult meg. Ezek közül a legjelentősebb a Zsombolya és Nagyikinda által realizált program, melynek keretében személyek és kultúregyesületek közötti kapcsolatok kialakítása volt a cél, rendezvények, népművészeti alkotóműhelyek, kiállítások, konferenciák segítségével. Szintén jelentős „A bánági kulturális turizmus fejlesztése – határon átnyúló kihívás” című projekt, melyet egy-egy temesvári, verseci és nagybecskereki civil szervezet valósított meg.

A KKV-k közötti együttműködés már a DKMT keretében megindult, aminek a határon átvélő projektek további lendületet adtak. Ilyen nyertes projekt a zsombolyai Banat-Ripensis Mikrorégiós Egyesület, melynek partnere a törökkanizsai Mezőgazdasági Fejlesztési Központ volt.

Az idegenforgalom területén a már említett kulturálisturizmus-fejlesztési projekt emelkedik ki. Ennek célja a történelmi Bánág kulturális örökségének ápolása és idegenforgalmi hasznosítása. Hasonló projektet valósított meg Lugos és Versec is, ők a helyi és regionális turisztikai potenciál kiaknázását tűzték ki célul. A Banat 22 projekt keretében Temesvár és Pancsova együttműködésével a Bánágból 22 turisztikai attrakciót (objektumokat, helyi idegenforgalmi eseményeket) kapcsoltak be a régió idegenforgalmába.

A környezetvédelmi projekteket a „határon áterjedő szennyezések” indokolják. Bár a '90-es évek elején csökkent az ipari termelés, de Románia Uniós csatlakozásával új ipari befektetések kezdődtek az Arad-Temesvár tengelyen, ami újabb kockázatokat hordoz magában. A környezetvédelmi együttműködések uniós támogatása elsősorban a tájékoztatásra és a megelőzésre fókuszál. Ilyen projekt a verseci és a határ másik oldalán lévő romániai települések közös projektje, melynek keretében a szélenergia hasznosításának lehetőségét modellezték. A Temes és a Béga folyó rehabilitációja és megvédése is gyakran megjelenő témája volt a pályázatoknak. A Temes ökoállapotának közös feltérképezését kezdte el a pancsovai és karánsebesi önkormányzat, melybe Nagybecskerek mellett még 15 folyóparti település is bekapcsolódott. A Temes árvízvédelmét megalapozó és az árvízveszélyt csökkentő stratégia is elkészült. Ettől jelentősebb projekt volt a „Néra-völgy - Duna - Labudovo - Okeno határon átnyúló védett terület közös menedzsmentjének terve” című dokumentum, mely a romániai Vaskapu Természeti Park és a Delibláti-homokhátság Természetvédelmi Rezervátum fenntartásának összehangolását hivatott irányítani. E projekt keretében kidolgozták a Vaskapu Nemzeti Park területén található Néra-Duna természetvédelmi övezet közös menedzsmenttervezetét, valamint egy határon átnyúló ökoidegenforgalmi programot.

Felmerül a kérdés, hogy ezek a programok milyen mértékben hatottak a két régió közötti kapcsolatok fejlődésére. Erre a kérdésre a legegzaktabb választ két sikeresen megvalósult program bemutatása adja. Az első elemzett projekt megvalósítására a magyar-szerb program első kiírásában került sor, tehát akkor, amikor ezek a pályázók voltak Szerbiában az első uniós pénzhez jutók, és ennek megfelelően úttörő szerepet játszottak a források lehívásában, valamint a szerb intézményi bürokrácia (amely egyáltalán nem volt tisztában az uniós források allokálásának folyamataival) tévelygéseinek akadályait is legyőzték. A második projekt a román-szerb program első kiírásában jelent meg, de ez már a magyar-szerb után következett jó egy évvel, tehát az irányító hatóság már megfelelő tapasztalatokkal rendelkezett a projekt végrehajtásához, viszont a szerb-román viszonylatban ez volt az első pályázati kör, ami szintén megnehezítette a projektvégrehajtók dolgát.

A projektek hatásai a területi fejlődésre – következtetések – javaslatok a további együttműködésre

Megvizsgálva az eddig lezajlott határon átívelő programok struktúráját, azok céljait, és a megvalósult projektek eredményeit, kijelenthetjük, hogy *Vajdaság számára még jelentős erőforrások allokálására van szükség*, hogy bármilyen kézzel fogható eredménye legyen az összlakosság szempontjából a határ menti programoknak. A 2007-2013-as programozási időszakban várható fejlesztési források *magukban hordozzák a fejlődés lehetőségét*, de további előcsatlakozási forrásallokációra van szükség ahhoz, hogy a térség utolérje szomszédai teljesítményét.

Az egyáltalán nem vitatható, hogy az eddig beérkezett, hozzávetőlegesen 10 millió euró fejlesztési forrás *megfelelő helyekre került*, de ezek csak *lokális, egy-egy helyi közösség, vagy jobb esetben község/város* szempontjából voltak eredményesek.

A nyertes projektek elsősorban a vidéki társadalom számára nyújtanak fejlődési lehetőséget, ami a vajdasági demográfiai jellemzőkből kiindulva természetes is. A végrehajtott projektek tevékenységének elemzéséből kiderül, hogy szükség van *a humán erőforrás* fejlesztésére. A „hard”, infrastrukturális projekteken kívül szinte az összes projekt típusban van valamilyen képzés, amelyre széles körű *igény is mutatkozott* az eddigi végrehajtás során. A vajdasági és ezen belül elsősorban a vidéki szaktudás hiánya nagyban hátráltatja mind a gazdasági, mind a területi fejlődést. Az eddig lezajlott és az előttünk álló programok során a programozáskor felismerték ezt, és ezzel meg lehet a későbbi időkre alapozni azt a humán erőforrás háttérrel, amelyre építve a területi fejlődés *kiegyensúlyozottabb* lesz. Az Uniós

nem ingyen adja a fejlesztési forrásait, hanem befektetésnek tekinti azt, ami a későbbiek során megtérül. A humán erőforrásba való befektetés az egyik legjobban megtérülő ágazat, ha a befektető az általa kiképzett szakemberek tudását a későbbiekben is hasznosítani tudja. Ebben az esetben ez a szűk keresztmetszet, mivel nem lehet garantálni, hogy az a projektek által ide befektetett pénz meg is térül.

Az egyes helyi kompetenciák, lehetőségek kihasználására a fejlesztési források igazán jó lehetőséget nyújtanak, de ezekből jó esetben is csak az adott helyi közösség tud profitálni. Az elmúlt 6 év, amióta uniós fejlesztési források érkeztek a térségbe, megmutatta, hogy vannak *igazán életképes, a lehetőségekkel élni tudó közösségek* illetve szervezetek, melyek fejlődéséhez nagyban hozzájárulnak a *külső források*. Az egyes pályázati kiírásokra történő túljelentkezés is azt bizonyítja, hogy megvannak azok az alulról jövő kezdeményezések, amelyek jól kidolgozott projektekkel és megfelelő infrastruktúrával rendelkeznek ahhoz, hogy fel tudják használni a támogatási forrásokat. Ez az *abszorbeálási készség nagyobb*, mint a forráskeret. A fejlesztési célokat nem tudja kielégíteni az uniós támogatási keret, nem beszélve arról, hogy Szerbia esetében maga az állam nem társfinanszírozza a projekteket, a pályázóknak kell a 85% támogatás mellé hozzátenni az *önrészt*, s mivel itt nem profitorientált intézményekről van szó, ez sok esetben problematikus, viszont kiszűri azt a réteget, amely nincs felkészülve a projektek megvalósítására.

Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy sok esetben e kezdeményezések magyar-magyar kapcsolatok keretében bontakoznak ki. A három országban élő magyar nemzetiségű emberek közötti együttműködés a határ menti programok *indukálója*. A végrehajtott tevékenységek sok esetben létrehozták azt az *összefogást* és megalapozták a helyi közösségeken belül azokat a lehetőségeket, amelyeket kihasználva már az Uniós támogatás nélkül is gazdasági *fejlődés* érhető el. Ez az út viszont a térségben élő és működő más közösségek számára is példaértékű lehet, hiszen ha látják a fejlődési irányokat, a megvalósult programokat, akkor ők is létrehozzák a *fejlesztési csoportjaikat*, amelyek a későbbiek során további sikeres fejlesztéseket hajtanak végre.

Jelen pillanatban legnagyobb problémának mutatkozik, hogy az egyes projektek *utánkövetése, a fenntarthatóság ellenőrzése nem megoldott*. Hiába költenek el sok százezer eurót általában a szoft projektekre, ha azoknak *nincsenek hosszú távú eredményeik*, akkor a pénz csak elfolyt, de *nem volt megfelelő befektetés*. Az infrastrukturális projekteknel kézzelfoghatóak, mérhetőek az eredmények, de sok esetben ez kevés.

A határ menti projektek elsődleges feladata kell, hogy legyen, amellet, hogy a perifériális területek fejlesztését célul tűzi ki, illetve a határon átívelő *kapcsolatokat erősíti*, hogy Szerbia esetében megalapozza a lehetőséget a későbbiek során elérhetővé váló előcsatlakozási alapok támogatásainak minél nagyobb lekötésére.

Jövőbeni fejlődési-együttműködési lehetőségek - EGTC és/vagy ECG létrehozása

Ahhoz, hogy az eddigi fejlesztési programok ne maradjanak a pusztába kiáltott szó szintjén, további erőteljes fejlesztési folyamatokat kell a Vajdaságban beindítani. Erre kiváló lehetőséget teremtenek az előcsatlakozási alapok balkáni országok számára elérhető határon átívelő komponensei. Az ezekhez való kapcsolódással fel lehet készülni a társulási folyamat megindulása után elérhetővé váló további források megkötésére.

Az Interreg Szomszédsági programot a 2007-2013-as programozási időszakban az IPA program váltotta fel. Annak ellenére, hogy ez a program a 2007-2013-as programozási időszakra vonatkozik, magyar-szerb viszonylatban az első pályázati kiírásokra csak a 2009 év végén került sor. A programozási időszak első felében a határ menti projektek támogatására összesen 50 millió euró áll rendelkezésre, így azt lehet előrevetíteni, hogy a két régió közötti kapcsolatok mind a kormányzat, mind a civil szféra, mind a gazdaság részéről jelentős fejlődés előtt állnak.

Kérdésként merül fel, hogy melyek azok a lehetőségek, amelyek a már meglévő kapcsolatokat tovább tudják fejleszteni, illetve melyek azok a problémák, melyeket a határon átívelő projektekkel tudnak a határ menti közösségek közösen megoldani. A válasz a területi együttműködés egészére nagy hatást gyakoroló Európai Területi Együttműködési Csoportosulás (EGTC), vagy Szerbia esetében az Eurorégiós Együttműködési Csoportosulás (ECG) létrehozása lehet.

Az EGTC-jogszabály megalkotása egy több éves előkészítő folyamat eredménye. Létrehozásának két fő oka volt: az eurorégiók erősödése és az INTERREG-program szükségessé vált reformja. Az EGTC ahhoz hasonló társulás, mint amilyenek Magyarországon a kistérségi társulások (de azokkal nem azonos forma). Az EGTC jogi személy, a csoportosuláshoz való csatlakozás önkéntes. Tagjai lehetnek az Európai Unió tagállamai, regionális hatóságok, helyi hatóságok, közjogi intézmények, illetve a felsorolt szervezetek által alkotott társulások. A tagoknak legalább két EU-tagállam területén kell elhelyezkedniük. Nem uniós, ún. "harmadik állam" nem lehet az EGTC tagja, azonban regionális vagy helyi hatósága, közjogi intézménye (külön megállapodás, illetve megengedő nemzeti jogszabály megléte esetén) igen, erre a fennálló problémára ad megoldást az ECG. Az eurorégiók várhatóan fokozatosan át fogják adni a helyüket olyan EGTC-knek, amelyek nem csak kulturális, sport és egyéb intézményi együttműködésekre törekcsenek, hanem saját intézményeket (kórházakat, mentőszolgálatokat, iskolákat, vállalkozásokat stb.) működtetnek a két (vagy több) érintett tagállam határán keresztül.

Várható, hogy már a 2014–2020 közötti időszakban kiemelt prioritássá válik ezen EGTC-k támogatása az európai területi együttműködés célkitűzésen belül. Figyelemreméltó, hogy a csoportosulásnak képesnek kell lennie mind a Közösség által társfinanszírozott együttműködési programok (ERFA, Strukturális Alapok), mind a kizárólag tagállami vagy szubállami szinten kezdeményezett programok keretében az együttműködés menedzselésére, végrehajtására. Ezáltal lehetőség nyílik a résztvevők igényeinek megfelelő, és nem a közösségi források leihívhatósága által gerjesztett területi együttműködés kialakítására, másrészt a Közösség is lehetőséget nyer a közösségi pénzalapoktól független együttműködési programok monitoringjára.

Fontos hangsúlyozni, hogy az EGTC mint közösségi eszköz a területi együttműködés mindhárom – határokon átnyúló (*cross-border*), transznacionális (*transnational*) és interregionális (*interregional*) – formája esetében alkalmazható, vagyis az ilyen együttműködést megvalósító partnerek is életre hívhatják. A csoportosulásra a Rendelet, a csoportosulást létrehozó egyezmény, a csoportosulás alapszabálya, valamint (a rendelet rendelkezései által nem, vagy csak részben szabályozott kérdésekben) azon állam jogszabályai vonatkoznak, melyben a csoportosulás székhelye található.

A csoportosulás a tagok által az egyezményben ráruházott feladatokat látja el a Rendelet keretein belül. A feladatoknak elsősorban a gazdasági és társadalmi együttműködés megerősítését célzó területekre kell összpontosulniuk.

Az ECG-ről szóló szabályozás nagyjából hasonló elemeket tartalmaz, bizonyos területeken azonban hozzáadott értéket hordoz az EGTC-struktúrához képest. Ezek közül – Magyarország szempontjából – a legfontosabb az, hogy míg egy EGTC-ben legalább két EU-tagállam területi entitásának kell részt vennie, addig ECG létrejöhet egy uniós és egy nem uniós ország között is. Ez azt jelenti, hogy például szerbiai önkormányzatok kizárólag magyarországi partnerekkel EGTC-t a jelenlegi szabályozás szerint nem, viszont ECG-t – ha az ET-szabályozás megszületik, majd Magyarország és Szerbia is ratifikálja – létrehozhatnak. Ez a hozzáadott érték azonban megszűnik, ha az Európai Bizottság – a rendelet 2011-es felülvizsgálata során – elfogadja a témával foglalkozói szakértői csoport azon javaslatát, hogy EGTC egyetlen uniós tagállam és egy harmadik ország között is létrejöhessen.

A Vajdaság területén lehetőség van a Szabadka-Szeged-Temesvár, a Baja-Zombor és a Kecskemét-Újvidék tengely mentén elhelyezkedő multilaterális EGTC létrehozására. (Ricz 2009). Ez a három tengely egymásra épülve, egy közös fejlesztési stratégiát kialakítva nagy

lehetőségeket rejt magában. Jelen pillanatban elsősorban az egész határ régióból minden szempontból kiemelkedő Szeged-Szabadka-Temesvár tengelyre kell fókuszálni. E három város egymáshoz való viszonya fogja meghatározni a határtérség hosszú távú fejlődését, legyen az bármilyen irányú is. Az ma még kérdés, hogy egymással közös úton indulnak-e el, vagy pedig elválnak útjaik. Bár az elválást nehezen lehetne elképzelni, mert nem csak a történelmi múlt, hanem a természeti és társadalmi viszonyok is a közös haladást determinálják. E három város és a Baja-Zombor tengely mellett, a határszakasz mindkét oldalán kisebb települési gócpontokat tudunk meghatározni. Ilyenek Bácsalmás, Kiskunhalas, és Mórahalom illetve Topolya, Kishegyes, Magyarkanizsa, Zenta és Ada. A szerb-román szakaszon pedig, Nagykikinda, Magyarcsernye, Bégaszentgyörgy, Szécsány és Versec, hozzá kapcsolódva Nagyszentmiklós, Zombolya, Temesvár, illetve Resica. Ezek a kistérségi központok együttműködve további, a fő tengelyt erősítő altengelyeket hoznak létre. Ha továbbgondoljuk a helyzetet, akkor a három ország mellett ezt a fő tengelyt ki tudjuk még nyugatra Horvátország (Eszék) irányába terjeszteni. Ezzel egy, a DKMT-t felülíró, 4 országot magába foglaló, határon átvelő multilaterális fejlesztési tengely jöhet létre. A négy országra kiterjedő csoportosulás pedig egy innovációs fejlesztési régió alapja lehet, melyet megfelelő fejlesztési stratégiával és együttműködéssel prosperáló európai fejlesztési övezetté lehet alakítani.

Az EGTC keretein belül olyan, elsősorban a természetföldrajzi és infrastrukturális problémákra lehet megoldást találni, mint a két ország határának mentén évtizedek óta tervezett, Bajától induló Duna-Palicsi-tó csatorna. Ezzel a meglévő Palics-Tisza csatornán keresztül megnyílhat egy új irány a Tisza felé, nem beszélve az öntözhető területek nagyságának radikális növekedéséről (Nagy 2002). Közösen kell fellépni a Bácskai homokhátság elsivatagosodása ellen, illetve olyan más kérdésekben, amelyek csak közös erővel oldhatók meg. Továbbá a szerb-román szakaszon a Béga és a Temes folyók szabályozását is csak ezekkel az együttműködésekkel lehet eredményesen végrehajtani. Gazdasági kérdésekben a közös ipari parkok, klaszterek, beszállítói láncok kiépülésére van lehetőség. Jól tudjuk, hogy a területek közül a legfejletlenebb Vajdaság, tehát neki áll legjobban érdekében, hogy létrejöjjön ez az együttműködés, de éppen a geopolitikai helyzete miatt, mindhárom partnerország számára is nagy lehetőségeket rejt magában az együttműködés, legyen az gazdasági, infrastrukturális, vagy környezetvédelmi.

Mindezekre a felmerült problémákra csak abban az esetben tudunk adekvát választ adni, ha a most meglévő kapcsolatokat még szorosabbra fűzzük, és ehhez egy irány létezik csupán: Szerbia uniós integrációja. Ha ez megtörténik, akkor az Európai Unió keretein belül a két régióban rejlő potenciálok közös kiaknázása nagy lehetőségeket rejt magában.

Irodalomjegyzék:

Baranyi B. (szerk.) (2008): *A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-alföldön*, MTA RKK, Pécs.
Final programme evaluation, VÁTI Hungarian Public Nonprofit Company for Regional Development and Town Planning, Hungarian Academy of Sciences Centre for Regional Studies, West Hungarian Research Institute, 2009.

Határok Nélkül Az INTERREG IIIA Közösségi Kezdeményezés, Magyarország-Szerbia Montenegró Határ menti Együttműködési Program keretében megvalósult fejlesztések – 2004-2006, VÁTI Magyar Regionális Fejlesztési és Urbanisztikai Közhasznú Társaság, Budapest, 2008.

Hegedűs D. (2006): *A határokon átvelő együttműködés nemzetközi jogi háttere I.* Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest.

Hungary/Romania and Hungary/Serbia&Montenegro, 2004-2006.

- Izvestaj o medjunarodnoj pomoći Republici Srbiji u 2006 godini, Ministarstvo za ekonomske odnose sa inostranstvom, Beograd, 2006.
- Izvestaj o medjunarodnoj pomoći Republici Srbiji u 2007 godini, Ministarstvo finansija, Beograd, 2008.
- Izvestaj o medjunarodnoj pomoći Republici Srbiji u 2008 godini, Ministarstvo finansija, Beograd, 2009
- Magyar-magyar célok a határmenti együttműködési programokban I. Adaptatio-M Kft, Budapest, 2006.
- Magyar-magyar célok a határmenti együttműködési programokban I. Mellékletek, Adaptatio-M Kft, Budapest, 2006.
- Majoros A. (2009): *A többszintű területi együttműködés lehetőségei és akadályai*, Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest.
- Nagy I. (2001): Cross-Border Co-operation in the Border Region of the Southern Great Plain of Hungary. Pécs: Centre for Regional Studies, 72 p.
- Nagy I. (2002): Mogućnosti bilateralnog prostornog planiranja u Jugoslovensko-madžarskom pograničnom geoprostoru. In: *Problemi revitalizacije pograničnih krajeva Jugoslavije i Republike Srpske*. Ed.: Stanković, S. Beograd: Geografski Fakultet.
- Nagy I. (2007): Együttműködésen alapuló területi tervezés és területfejlesztés Magyarországon és a Vajdaság határrégiójában. In: *Határkonstrukciók magyar–szerb vizsgálatokról*. Szerk. Timár J. Békéscsaba: MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet Békéscsabai Osztály.
- Nagy I. (2009): Dél-Erdély és Szerbia határ menti együttműködése. In: *Dél-Erdély és Bánság*. Szerk. Horváth Gy. Pécs–Budapest: MTA Regionális Kutatások Központja, Dialóg Campus Kiadó. (A Kárpát-medence régiói, 9.)
- Ricz A. (2009): Egy határon átívelő régió (EGTC) kialakításának lehetőségei a szerb-magyar határtérségben, *Central European Journal of Regional Development and Tourism* Vol. 1.
- Régióin innen határon túl határon átívelő projekttámogatások, 2004-2006, VÁTI Magyar Regionális Fejlesztési és Urbanisztikai Közhasznú Társaság, Budapest, 2008.
2007. évi XCIX. Törvény az európai területi együttműködési csoportosulásról <http://portal.cor.europa.eu/egtc/en-US/Projects/Pages/welcome.aspx> 2011. 03. 02.
- A DKMT Eurorégió Fejlesztési Stratégiája, www.dkmt.net, 2010. 04. 23.

Csetnek Tímea Tünde

Kapacitás-és intézményfejlesztés a román-magyar határ menti övezetben

A tanulmány a határ menti együttműködések egyik jellegzetes eredményét vizsgálja, mégpedig az intézményfejlesztést. A fő kérdés, hogy a román-magyar határ mentén megvalósított pályázatok (PHARE CBC/INTERREG III A pályázatok) jártak-e mérhető eredményekkel, történtek-e valós intézményi reformok? A válasz megadásához egy pilot intézményfejlesztési kutatás eredményeit vázolom fel, miközben bemutatom a román-magyar együttműködés fő jellemzőit is.

Kulcsszavak: intézményfejlesztés, PHARE, határ menti együttműködés.
JEL-kód: R10, O20.

A vizsgálat háttere

Közszolgálati kapacitás- és intézményfejlesztés a két országban

Magyarországon és Romániában a 90-es években a demokratikus normák beiktatása érdekében nagymértékű változások valósultak meg. A kilencvenes évek első felére a demokratikusnak mondott intézményépítés („institution building”) volt meghatározó. Közpolitikai problémákra az állami szervezetek válaszként új intézményi keretek megteremtésével válaszoltak és a policy jellegű megoldásokat az újonnan megszervezett intézményektől várták. A 2000-s évek elején – az Európai Unió által kötelezően előírt nemzeti és regionális ügynökségek létrehozatalát követően – új szervezeti struktúra bonyolította a már meglévő államszervezeti struktúrát. Az intézményfejlesztésnek a következő fontos mozzanata úgy Romániában, mint Magyarországon a vissza nem térítendő alapok felhasználására való felkészülés volt. Jelen tanulmányban az úgynevezett előcsatlakozási alapok közül a PHARE CBC/INTERREG IIIA intézményfejlesztési vonatkozásait vizsgáljuk, azokat is csak a helyi intézményekre fókuszálva. Az állami intézményi kapacitások kérdésével tehát nem foglalkozunk, bár a kutatási eredményekből levont végkövetkeztetések kiterjednek az állami teljesítőképességre is, hiszen az Európai Unió alapok leosztásáért, mindkét vizsgált államban, nemzeti szintű hatóság a felelős.

Fontos különbséget tenni az „eredményes állam” (effective state) és a „jó kormányzás” (good governance) fogalmak közt. (Dawisha, Parrott 1997)

Az eredményesség állami szinten abban nyilvánul meg, hogy az állam közszolgáltatásokat, javakat nyújt a lakosságnak, gondoskodik a közbiztonságról, békéről és védelemről és megfelelő környezetet biztosít a magán szektor fejlődési kezdeményezéseire. (Engberg-Pedersen 2005)

A jó kormányzás egy adott országon belül a meglévő erőforrások és folyóügyek megfelelő menedzsmentje. Ez a folyamat átlátható, mérhető és a lakosság szükségleteinek kielégítésére kell, hogy összpontosítson. Előfeltétele a fenntartható fejlődés elérésének. (Downer 2000)

Romániában a „buna guvernare” kifejezést a társadalomtudományi köznyelv a szöszszerinti fordításból vette át. A fogalom bevezetését főként civil szervezetek szorgalmazták. Szélesebb körű elterjedése a 2000. év elejétől, a „Good governance in the Romania - Partnerség egy jó kormányzásra” c. kiadvány (Pro Democratia Egyesület) megjelentetésétől számítható.

Magyarországon is változott a közzsféra működésével kapcsolatos gondolkodás. Előtérbe került a hatékonyság és a fejlesztés. Új kihívást jelent a növekedés elősegítése és a szegénység csökkentése.

A román-magyar együttműködés korszakai és földrajzi területei

Románia és Magyarország határ menti együttműködéseit nehéz időszakokban meghatározni. Ezen együttműködések történelmi időkben nehezen mérhetőek. Az emberek és intézmények közötti kapcsolattartás és együttműködés már a határok meghúzása előtt is létezett. Mégis, ha a határ menti együttműködések intenzitását szeretnénk időkeretekben rangsorolni, három fő időszakról beszélhetünk:

1. A '89 előtti időszak, melyet *”alacsony intenzitású együttműködési”* (low intensity cooperation) időszaknak nevezünk. A rendszerváltás előtti Romániában a határ, mint „barrier” (gát) létezett, azonban ez sem akadályozta meg az emberek közötti együttműködések, a people-to-people kapcsolatokat. Az intézmények közötti kapcsolatok teljes mértékben tiltottak voltak és nem léteztek határon átnyúló intézményi kezdeményezések sem. Az intézmények közötti kapcsolatok a '89-es év előtt nehezen működtek, a kommunista rezsim vezetői fenyegetőnek tartották és rendszerellenes tevékenységnek nyilvánítottak minden efféle határon átnyúló kezdeményezést.
2. A 1989–2000-es időszak nevezhető *„közepes intenzitású együttműködési”* (middle intensity collaboration) időszaknak. Ez az időszak mindkét határ mentén a demokratizálódás felé vezető út keresésével telt. Az állami szervek ebben az időszakban egyre több feladatkört ruháztak a helyi közigazgatási szervekre. A civil szféra még „gyerekcipőben” járt. Azonban ebben az időszakban elkezdődtek az első non-formális együttműködések: testvér-települési szerződések létesültek, határ menti tematikus látogatások (egyházak, ifjúsági szervezetek, stb.) történtek és egyre több és nagyobb az érdeklődés mutatkozott az iránt, hogy ezen együttműködések magasabb szintre helyezzék. Ebben az időszakban már a határ egyesítő hatásáról beszélhetünk, már nincs semmi akadálya az együttműködéseknek.
3. A 2000-től napjainkig tartó időszak méltón nevezhető a *„maximális intenzitású együttműködés”* (maximum intensity collaboration) időszakának. Elkezdődtek az előkészületek és megvalósultak az első PHARE CBC, majd pedig az INTERREG pályázatok. Magyarország 2004-es csatlakozásával a magyarországi pályázók az INTERREG forrásból részesültek, míg a román partnerek a PHARE-hoz pályázhattak. 2008-tól közös projektek valósulhatnak meg az új Területi Együttműködési Program keretében.

1. ábra A program terület

Forrás: CESC

A PHARE CBC/INTERREG IIIA támogatásra jogosult határ menti terület Magyarország délkeleti és keleti, illetve Románia északnyugati és nyugati területeit foglalja magában. Négy-nyég egymással szomszédos magyarországi, illetve romániai megyéből áll. Magyarországi me-

gyék: Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar, Békés és Csongrád; az érintett romániai megyék: Szatmár (Satu Mare), Bihar (Bihar), Arad és Temes (Timis).

A 8 érintett megye (NUTS III szint) az alábbi 4 régióba (NUTS II szint) tartozik:

- Szabolcs-Szatmár-Bereg és Hajdú-Bihar megyék az Észak-alföldi Régió (Magyarország) részei, míg Békés és Csongrád megyék a Dél-alföldi Régióhoz (Magyarország) tartoznak.
- Arad és Temes megyék a Nyugati Régióhoz (Románia), míg Szatmár és Bihar megyék az Északnyugati Régió részei (Románia) (1. ábra).

A „cross border indikátor” fogalma, célja és számítása

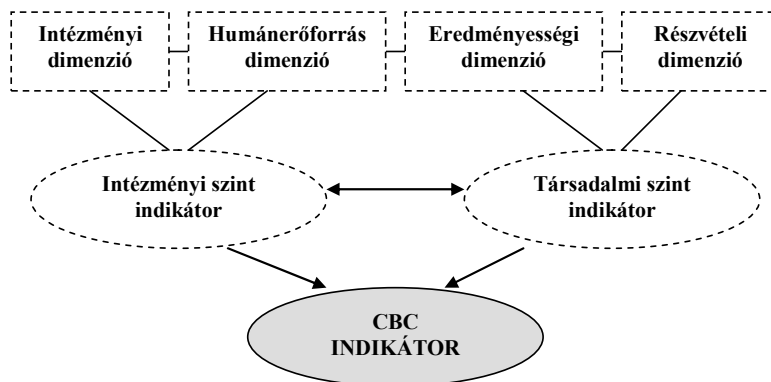
A „cross border indikátor” kidolgozásához az inspirációt a Bertelsmann Stiftung által elkészített éves Bertelsmann Transformation Index adta, mely évente 119 ország politikai-gazdasági változásait méri. Törekvésem az volt, hogy megvizsgáljam, készíthető-e hasonló, egyúttal más szempontokat és esetlegesen más értékelési mechanizmusokat is magába foglaló „cross border indikátor”, ami nem a politikai-gazdasági változásokat, hanem sokkal inkább a határmenti intézményfejlesztést állítja az elemzés és értékelés középpontjába.

A Bertelsmann Alapítvány a gazdasági teljesítmény kritériumokat a következőkre alapozta: (1) a szociális-gazdasági fejlődés szintje, (2) a piac és konkurencia szervezése, (3) a nemzeti valuta és ár stabilitása, (4) magánszféra és jólét. Az államok pozicionálása az egyes szegmensek elválasztásával történik: 1-4 - komoly akadályok a demokrácia fejlődésében a piac alapján, 4,1-5,5 - kedvezőtlen feltételek a demokrácia fejlődésében a piac alapján, 7,1-8- jó kilátások a demokrácia erősödésére a piac alapján, 8,1-10 - demokratikus országok, melyek a piacgazdaságra alapoznak.

A „cross border indikátor” egy holisztikus, bármilyen határmenti régió közös pályázatokat megvalósító intézményeiben a határmenti pályázatok kiértékelésében és az intézményfejlesztésben alkalmazható megközelítést alkalmaz. A következő dimenziókra épül:

1. intézményi és humán erőforrás
2. eredményesség és részvétel.

Az első két dimenzió a határ menti szervezetek intézményi teljesítményét jellemzi. E két dimenzióból hozzuk létre a határ menti institutional indikátort, mely azt fejezi ki, hogy a határ menti intézmények mennyit tesznek a sikeres pályázatok érdekében, mit értek el eddig, továbbá méri az intézményi kapacitást is. A másik két dimenzió a határ menti társadalom hozzájárulását mutatja a sikeres intézményfejlesztési projekteknél. E két dimenzió eredményéből jön létre a cross-border indikátor. (2. ábra)

2. ábra: Az indikátor fő elemei
Forrás: Saját szerkesztés

Az intézményfejlesztés méréséhez kifejezetten csak a 2.3 intézményfejlesztést támogató „people-to-people” kisprojektek kedvezményezettjeit céloztuk meg.

A *célcsoport* meghatározásakor a következőket vettük alapul:

- határ menti övezetben való működés,
- PHARE CBC/INTERREG IIIA pályázat elnyerése és lezárása,
- önkormányzati vagy nonprofit jelleg,
- vidéki vagy kisvárosi elhelyezkedés.

A négy komponens segít abban, hogy a lehetséges mérési hibák, vagy a határ menti intézményekben az egyes mutatókban jelenlévő különbségek kiegyenlítsék egymást. Mivel az indikátorok több, egymással nem összemérhető skálájú mutatóból állnak össze, szükséges az egyes mutatók súlyozása és standardizálása. (Standardizálás alatt a mutatók egyenlő skálára hozását értem.) Ennek megfelelően abszolút értéket kapnak azon mutatók, amelyeknél lehetséges valamilyen általánosan elfogadott alapértékhez viszonyítani, valamint a felméréndő kör átlagos teljesítményéhez viszonyító összehasonlító értékeket használunk.

A mutatók számszerűsítésére több *adatforrást* is felhasználtunk, melyek az alábbiak:

- *Statisztikai* adatok a határ menti intézményekből.
- *Pályázati* adatok. Információk, dokumentumok, pályázati leírások, megvalósult elszámolási kérdőívek, stb.
- *Intézményi weblapok*. Magukat a weblapokat is értékeltük, és az ott fellelhető információkat is használjuk.
- *Határ menti kérdőív*. Legfontosabb adatforrásunk a határ menti intézmények által kitöltött kérdőív.

Az intézményfejlesztési pontszámok (indikátor) értékelése:

- 20-30 pont: az intézményfejlesztés feltételei adottak
- 10-20 pont: az intézményfejlesztés komoly akadályokba ütközik, de a feltételek többsége adott az intézményrendszer átalakítására
- 0-10 pont: az intézményfejlesztést akadályozó tényezők dominálnak.

Eredmények

A fenti módszertan alkalmazásával egy pilotkutatás készült. Összesen 16 határ menti intézményt vizsgáltunk (az intézményeket nem kívánjuk nevesíteni, mivel az eredmények változóak és konfliktus helyzetet idézhetnek elő).

1. táblázat: Indikátor eredmények

Románia	Intézményi	HR	Eredményesség	Részvételi	CBCi
Civil szervezet 1	4,5	5,5	3,8	7,1	20,9
Helyi közintézmény1	4,3	3,1	5,9	4,8	18,1
Helyi közintézmény2	4,9	4,1	6,1	4,0	18,9
Civil szervezet 2	5,7	5,9	6,7	8,9	27,2
Helyi közintézmény 3	5,1	3,2	4,9	3,7	16,9
Megyei intézmény	5,3	3,5	4,6	3,9	17,3
Helyi közintézmény 4	5,0	3,2	4,2	3,5	15,9
Civil szervezet 3	5,2	3,2	4,9	3,9	17,2
Átlageredmény román pilotkutatás:					19.05

Magyarország	Intézményi	HR	Eredményesség	Részvételi	CBCi
Megyei intézmény	4,6	5,6	3,9	6,2	21,0
Helyi közintézmény1	5,7	6,3	6,2	6,1	24,3
Helyi közintézmény2	4,6	5,1	5,4	6,4	21,5
Civil szervezet 1	5,2	6,2	6,1	6,2	23,7
Helyi közintézmény 3	4,1	3,1	4,5	6,7	18,4
Civil szervezet 2	5,2	5,1	5,3	4,2	19,8
Helyi közintézmény 4	5,3	3,9	3,5	6,6	19,3
Civil szervezet 3	5,1	5,8	5,3	6,4	22,6
Átlageredmény magyar pilotkutatás:					21,32

Forrás: Saját számítás

Az adatok alapján megállítható, hogy:

Romániában:

20-30 intézményfejlesztési pontszámot két nonprofit szervezet ért el. Olyan nonprofit szervezetekről van szó, akik már évek óta tevékenykednek, van már projektmenedzsment tapasztalatuk. Az elért eredmény alapján elmondható, hogy az intézményfejlesztés feltételei adottak és az elnyert PHARE CBC pályázat valós eredményeket generált.

10-20 intézményfejlesztési pontszámot vidéki önkormányzatok és egy megyei intézmény, tehát közigazgatási szervezetek értek el. Felmerül a kérdés, hogy miért voltak eredményesebbek az NGO-k pályázatai, mint a közigazgatási intézmények pályázatai? Véleményünk szerint ennek két fő indoka van: a romániai önkormányzati dolgozók fizetései alacsonyok, így nem motiváló egy sikeres pályázat megvalósítása, nincs pénzügyi motivációja az intézmény munkatársainak. A szakemberek hiánya a másik ok, ami miatt nem az önkormányzati pályázatok lettek a legsikeresebbek.

Magyarországon:

Az intézmények többsége 20 pont fölött teljesített, kivéve egy helyi önkormányzatot és két civil szervezetet.

Az intézményfejlesztési átlageredmény magasabb, mint a romániai érték. A különbség több okra vezethető vissza. Ezek közül megemlíthető, hogy a magyar intézmények már pályáztak a PHARE-hoz, így a 2004 után pályázható INTERREG IIIA támogatáshoz már felkészülten kezdtek neki, míg Romániában ez teljesen új jellegű támogatás volt. Mindemelllett a magyarországi támogató intézmények is rendelkeztek már tapasztalattal, ami nem mondható el Romániáról, ahol a nagyváradi székhelyű BRECO Irodát csak 2004 végén hozták létre.

Mindkét országban az intézményfejlesztési pontszám magasabb értéket mutat a civil szférában, mint a közigazgatásban.

Javaslatok

Az intézményfejlesztés határ menti elemzése számos nehézséggel jár, mégis úgy gondoljuk, hogy a cross-border indikátor a határ menti együttműködésben módszertanilag számos szempontból megalapozott lehet:

- Felhívja a közfigyelmet a határ menti együttműködésre, különösen a magyar-román határ mentén megvalósult intézményfejlesztési pályázatokra.
- Közéleti vitát indíthat arról, hogy mit várhatnak a határ menti övezet lakosai a határ menti pályázatok megvalósulásától.
- Módszeres bizonyítékot kínál a határ menti intézmények reformtörekvéséről és összehasonlítási alapot szolgáltat más Európai Unió határ menti intézményi kezdeményezések elemzéséhez.

- A határ menti övezetek, partnerek közös problémáira hívja fel a figyelmet és sikeres gyakorlati megoldásokat mutat be

A tudatosság fokozásán kívül van a jelen kutatásnak egy másik célja is volt. Mivel a határ menti övezetek intézményfejlesztési kapacitásának mérési módszere nemzetközileg is kialakulatlan, (ez különösen igaz a magyar-román határmentén) kutatásunk arra törekszik, hogy hozzájáruljon a mérési módszerek és mutatók fejlesztéséhez.

Az előző programidőszak pályázatainak intézményfejlesztési hatásainak elemzésére alapozva néhány, az új Területi Együttműködési Programban is figyelembe veendő javaslatot is megfogalmazunk:

- A közreműködő szervezeteknek sokkal aktívabban részt kell venniük a potenciális érdeklődők segítségével a partnerkeresés során és a pályázati ötlet véglegesítésekor. A pályázati időszakban megrendezett szakmai napok jók, viszont sokkal több esettanulmányt kellene bemutatni a kedvezményezetteknek.
- Megyei szinten kevés az olyan állandó szakértők száma, akik információt tudnának nyújtani a helyi kedvezményezetteknek. A Hatóság jelenleg Budapesten működik, túl messze a határ menti övezettől, minden megyében csak egy képviselő van, aki nincs felhatalmazva teljes körű információszolgáltatásra (sok megvalósításhoz kapcsolódó kérdésben csak a budapesti hatóság illetékes).
- Javasoljuk a 2014–2020 pályázati időszakban bevezetni a területi-stratégia alapú támogatást. A támogatás lényege (a LEADER koncepcióhoz hasonlóan) a lentől felfele építkezés: a problémák felismerése, a beavatkozások és megoldások keresése, stratégia készítése helyi szinten, majd az elkészült stratégia támogatása egy keretösszeggel, mely helyi szinten kerül megpályáztatásra. Véleményünk szerint ehhez a teljes aktuális pályázati rendszer átfogó reformjára lenne szükség.

Irodalomjegyzék

Agenda 2000, 21–37. fejezete szerint (UNCED-1992)

Ágh A. (2005): *Institutional design and Regional Capacity Building in the Post-Accession Period*. Hungarian Centre for the Democracy Studies, Budapest.

Croissant, A. – Merkel, W. (2004): Introduction: Democratization in the Early Twenty Century. *Democratization*, Volume 11, Number 5, pp.19-33.

Bertelsmann Transformation Index 2010-Political Management in International Comparison, Kiadó Bertelsmann Stiftung, 2010.

Chrysochoou, Dimitris N. (1998): New Challenges to the Study of European Integration: Implications for Theory-Building. *Journal of Common Market Studies*, December 1998, pp. 521-542

Downer, A. (2000): *Good governance: Guiding principles for implementation*, Overseas Aid Program.

Global Development Research Center (GDRC), <http://www.gdrc.org/uem/capacity-define.html>

PHARE CBC/INTERREG IIIA (2004-2006). *Guide for Applicants*.

Engberg-Pedersen, P. (2005): *Building capacity*, World Bank, Oslo.

HU-RO Operatív Program (2007-2013).

Dawisha, K. – Parrott, B. (1997): *Politics, power and the struggle for democracy in South-East Europe*, Cambridge: University Press.

Ez a tanulmány a Budapesti Corvinus Egyetem 4.2.1/B-09/1/KMR-2010-0005. számú TÁMOP program Hatékony állam, szakértő közigazgatás, regionális fejlesztések a versenyképes társadalomért álprojektjében készült.

Kitekintő

Kocziszkó György

Románia. Tér, gazdaság, társadalom

Benedek József (szerk.)

Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2011. 500.old.

A 2011. évi határainkon túli magyar nyelvű tudományos könyvészet talán legjelentősebb vállalkozásának eredményét veheti kézbe Benedek József által szerkesztett „Románia. Tér, gazdaság, társadalom” c. monográfia olvasója.

A mű (bár a fejezetek közötti arány kérdése felvethető) jogosan tarthat igényt a hazai olvasókörzség kiemelkedő figyelmére több szempontból is!

A kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem magyar tagozat oktatóinak és kutatóinak monográfiája a téma első magyar nyelven megjelent munkája, amely teljességre, az arányok közötti összhangra törekedve tizenöt fejezetében, tudományos igényességgel dolgozza fel az ország természet- és társadalomföldrajzi adottságait, földrajzi neveit, közigazgatási és geopolitikai helyzetét, népesség- és népesedési viszonyait, közigazgatási- és geopolitikai helyzetének változásait, a kisebbségek és a kisebbségvédelem helyzetét, a munkaerőpiaci folyamatokat, a települések hierarchiáját, az ország gazdasági szerkezetét; képet ad az egyes szektorok, ill. gazdasági ágak helyzetéről, a határ menti régiók együttműködéséről, a fejlődés stratégiai irányairól.

A hely szelleme természetesen kötelez (ne felejtjük a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen 1874-ben, az országban másodikként kezdődött meg a magyar nyelvű földrajzi felsőoktatás!).

A mai utódok azok a fiatal oktatók és kutatók, akik a Kolozsvári Magyar Egyetemi Intézet keretében 2005-ben létrehozták a Regionális tanulmányok munkacsoportot. Az itt alkotó geográfusok, közgazdászok, gazdaságtörténészek, szociológusok, demográfusok és politológusok az elmúlt években jelentős tapasztalatokra, felkészültségre, a téma iránti elkötelezettségre tettek szert, amit a Kárpát-medence régiói –sorozat (Székelyföld, Északnyugat-Erdély, Dél-Erdély és Bánság című) köteteivel már bizonyítottak. Ennek során szerzett szakmai tapasztalatoknak a jelen kötet sokat köszönhet.

A magyar nyelvű szakirodalom vissza-visszatérően, elsősorban Erdély, a Bánság és a Partium természetföldrajzi leírásával foglalkozik. Ezzel szemben a monográfia Románia egészét vizsgálja, ami abból a szempontból is fontos, hogy az országos változások az erdélyi régiókra is hatással voltak és vannak (gondoljunk csak a migrációs folyamatokra). Ezért az Erdéllyel kapcsolatos kérdések, jövőbeli fejlődés alternatíváinak feltárása aligha képzelhető el Románia egészére vonatkozó változások vizsgálata nélkül. Ugyanakkor központi fontosságú Románia (különösen a határmenti térségek) viszonya Magyarországgal, illetve jövőbeli szerepe az európai és a globális térszerkezetben. Tekintettel az előbbire, a kötetben jelentős szerepet kap a határmenti együttműködések vizsgálata.

Ezért is üdvözölhető a monográfia első fejezete (Imecs Zoltán, Pál Zoltán, Bartók Blanka, Szöcs Emese: A természeti környezet), amely a XXI. századi elvárásoknak megfelelően komplex áttekintést ad a természetföldrajzi adottságokon túl az ország energia tartalékairól, környezeti állapotáról (!), az éghajlatváltozás regionális sajátosságairól.

A mai román politikai gondolkodás megértéséhez járulhat hozzá az ország geopolitikai helyzetét és a közigazgatási földrajzi változásait bemutató (Kovács Csaba által jegyzett második) fejezet. A modern Románia kialakulására, közigazgatására a belső társadalmi-gazdasági fejlődés mellett mindig komoly hatással voltak (és vannak) a nemzetközi politikai szereplők és helyzetek. Nincs ez ma sem másképpen. (Érthető módon a tanulmány 2010-ig követi az eseményeket, nem bocsátkozik jóslatokba, találgatásokba. Bizonyára nem a recenzens magára marad, ha azt írja, hogy nagyobb kiméretben is olvasott volna az 1983 utáni eseményekről.)

Külön figyelemre méltó a monográfia gazdaságtörténeti (harmadik) fejezete (Csucsujá István, Báthory Lajos, Máthé András, Nagy Róbert: A Románia területén végbement gazdasági fejlődés a 20. században), hiszen a jelen helyzet (a régiók közötti diszparitások) aligha érthető a történelmi összefüggések ismerete nélkül. Újszerű abban a vonatkozásban is, hogy ismereteink szerint ilyen kiméretben a téma tárgyalására magyar nyelven még nem került sor.

Népesség és a népesedés kérdéseit vizsgáló negyedik fejezet (Veres Valér) egyrészt a népesség, ezen belül a romániai magyarság létszámának, természetes szaporodásának és termelékenységének helyzetével, másrészt a nemzetközi migrációt elemző folyamatai miatt emelhető ki (Románia továbbra is a kivándorlási toplista élén helyezkedik el!).

Közhely, de aligha vitatható: nem könnyű feladatra vállalkozik, aki a kisebbségek, kisebbségvédelem helyzetével foglalkozik. Különös egyensúlyra van szükség ennek leírására Romániában (Horváth István: Kisebbségek, kisebbségvédelem Romániában), ahol arra a kérdésre sem adható egyértelmű válasz, hogy hány etnikai, nemzeti kisebbség él Romániában (hivatalosan 20 nemzeti kisebbséget ismer el az állam, de az elmúlt időszakok népszámlálásai során megjelent száz, sváb, székely, meglenoromán, oromán megnevezések is megjelentek!, amelyek számos bizonytalanságok okoznak).

Az elmúlt évszázadban az etnikai pluralizmust hátrányosan befolyásolta, az egyes etnikumok létét veszélyeztette a román hatalmi elit dominanciája, asszimilációs politikája. A jelenlegi jogi keret viszonylag tág identitásmegnyilvánítási lehetőségeket biztosít. „Igaz, ezeknek a normáknak az átfogó életbe léptetése helyel-közzel dőcög és sok esetben még fél sikerről ha beszélhetünk (korai volna megválaszolni tehát: hatásos lesz-e a jelenlegi normatív keret, alkalmas lesz-e arra, hogy megfordítsa vagy legalább megfékezze a már régebb beindult, a kisebbségek megmaradása szempontból negatív folyamatokat?” im. pp. 182.).

Az 1989 után végbement tulajdonosi- és gazdaságpolitikai váltás, a mezőgazdasági üzemek szétesése, a nagyarányú leépítések átalakították Románia foglalkoztatási szerkezetét, a munkaerő állományának méretét, gazdasági aktivitását, a jövedelmi viszonyokat; változott a képzettségi struktúra is.

A hatodik fejezet (Kerekes Inga, Molnár Judit: Humán erőforrások) kísérletet tesz az elmúlt 20 esztendő folyamait mozgató gazdaságpolitikai összefüggések feltárására, kritikai elemzésére. Különösen érdekes a folyamatok áttekintése, ha arra gondolunk, hogy a Ceausescu rendszer leg-sötétebb időszakában (elég hosszan tartott) szigorú röghözkötöttség uralkodott, ami a '89 decemberi események után gyökeresen megváltozott. A volt kelet-európai tömb országokban az 1989 után megindult társadalmi-gazdasági változások hatására a települési hierarchia jelentős változásokon ment keresztül. A változásokhoz alkalmazkodni tudó települések, különösen a korábban is fejlett nagyvárosok fejlődésnek indultak, míg a megújulni képtelen iparvárosok hanyatlásának, társadalmi-gazdaság slummosodásának lehetünk tanúi. Ez azért is izgalmas, mert, amíg 1910-ben Románia urbanizációs rátája 16,2 % volt, 1989-re ez elérte az 54,3 %-ot.

A hetedik (Berekméri Mária: Települések) fejezet településhierarchiában bekövetkezett változások felvillantására, a szocializmus összeomlását követő radikális változásoknak a városfejlődésre gyakorolt hatásainak feltárására vállalkozik. A szerző elemzi a településhálózat erőteljes differenciálódásának következményeit, a felzárkózási esélyeket.

A román gazdaság szerkezetének átalakulása 2000-től, az európai átlagot meghaladó növekedést eredményezett, ami elsősorban a terciér szektor magas bruttó hozzáadott értékének köszönhető. A folyamat 2009-ben megtört, minden várakozást meghaladó recesszióba fordult.

A nyolcadik fejezet szerzőinek (Bíró Biborka-Eszter, Madaras Szilárd) kérdése jogos: a hanyatlás következtében felszabaduló munkaerőt a mezőgazdaság képes-e abszorbeálni?

A monográfiának a primer ágazatok helyzetével, fejlődési tendenciáival, a mezőgazdasági és élelmiszer-ipari termékek árának alakulásával, a vidékfejlesztés sajátos problémáival foglalkozó fejezete (Vincze Mária, Bíró Boróka Júlia: Primer ágazatok: mezőgazdaság és vidékfejlesztés) különösen figyelemre méltó komplexitásán túl az, hogy indirekt módon bizonyítja a tragikus politika szorításából kiszabadult agrárium robbanásszerűen változtatta meg az ellátási viszonyokat. Miközben a mezőgazdaságnak a bruttó hozzáadott értékben képviselt aránya folyamatosan csökken, még ma is jelentős foglalkoztatási erővel bír. Eközben az adatok a falvak előregedését, a falun élő gazdaságilag aktív népesség csökkenését, a helyi települések elnéptelenedését jelzik!

A '89 utáni folyamatok hatására az ipar jelentős megrázkódtatáson ment át (X. fejezet, Szász Levente: Románia ipara); 1993-ban az ipari termelés az 1983. évi 47 %-ra esett vissza (az átalakulást különösen a termelőipar szenvedte meg). A fejezet jól szerkesztett térképei szemléletes áttekintést adnak a területi változásokról, az ágazatok területi koncentrációjáról.

Súlyának megfelelő terjedelemben tárgyalják a szerzők (Török Gergely: Közlekedés; Kádár Magor, Zörgő Noémi: A romániai média; Juhász Jácint, Kovács Ildikó: Pénzügyi piacok; Kovács Imola: Befektetések; Alt Mónika Anetta: Belkereskedelem; Talpas János, Pál Zsuzsa: Turizmus; Nagy Benedek: Médiakutatás; Kovács Ildikó: Az egészségügyi ellátási rendszer; Csala Zsombor, Szabó Júlia: Oktatás) a terciér ágazatokat (XI. fejezet), ami számos szempontból indokolt. Romániának az európai átlagtól való lemaradása talán itt volt a legnagyobb 1989-ben, a felzárkózás üteme is talán itt a leglátványosabb; az ellenmondások is számottevőek.

A monográfia tizenkettedik fejezete regionális kérdésekkel (Kurkó Ibolya: Régiók, regionális diszparitások) foglalkozik. Különösen izgalmas a hagyományosan centralizált állammodellt valló Románia esetében a valós regionalitás lehetőségének vizsgálata. Úgy tűnik, hogy a fejlesztési régiók (8) létrejötte nem járt érdemi áttöréssel; a centralizáció változatlanul erős, a participáció nehézkes, a területi diszparitások növekszenek.

A határ menti interregionális együttműködésről ad látóképet a XIII. fejezet (Nagy Egon), ami Románia esetében azért is izgalmas, mert az EU földrajzi perifériáján helyezkedik el.

Rövidre sikeredett az Európai integrációs folyamat fejlesztési stratégiai irányait elemző (Horváth Réka) fejezet, amit a recenzens elsősorban a forrás abszorpció mértékének és hatékonyságának elmaradása miatt hiányol (de ne legyünk telhetetlenek).

A monográfia záró (XV.) fejezete Románia földrajzi neveinek elemzésével foglalkozik (Bartos Elemér Zsombor).

A monográfia szerkesztője, szerzői és lektorai nem kevesebbre vállalkoztak mint arra, hogy a mai romániai viszonyokat sajtószerűen témáriszba rendezve mutassák be, ami nem csekélység! A figyelmes olvasó ezen túl jó érzéssel állapíthatja meg, hogy Kolozsvárott létrejött a magyar regionális tudományosságnak egy olyan műhelye, amely közös nyelven beszél, amelyben kialakult az alkotó légkör, amelytől joggal várható, hogy mind gyakrabban hallassa szavát, járuljon hozzá az egyetemes magyar tudomány fejlődéséhez!

Summaries

Bálint Gergő Medve - Sara Svensson

Participation of local municipalities in Euroregions in Central Europe

It has been extensively discussed whether Euroregions – here defined as formalized cooperation initiatives between sub-national authorities, often including private and non-profit actors, located close to a border in two or more countries – constitute an example of newly emerging governance structures at the local level. As the number of these initiatives has grown rapidly in the last decades, discussions around what may influence their chances for long-term viability have intensified. The paper addresses one dimension of institutionalization, the ability of Euroregions to attract local governments in the area where they are operating. Various factors that have been suggested in the literature are synthesized into one comprehensive theoretical framework and tested through a case-study of Komárom-Esztergom county in Hungary. In-depth semi-structured interviews were conducted with representatives of virtually all the local governments there. The factors that are usually put forward to explain cross-border cooperation (financial incentives, socio-economic pressure to overcome obstacles for economic development or reduce costs for service provision, cultural proximity, externally induced ideational support for European integration, etc.) are assessed by local representatives and set against the local context of other conditions determining decisions. Our findings indicate that besides historical socio-cultural and ethnic proximity across the border, access to external funding, converging or conflicting project plans, cognitive perceptions of distance as well as current or previous administrative borders are important determinants for the formation of Euroregions.

Mátyás Jaschitz

Jointly or separately? Attempts to reveal the spatial structural weight of the twin cities of Komárno–Komárom after the millennium

The study makes an attempt to define the central potential of the twin city of Komárno–Komárom in the Slovakian-Hungarian border area after the new Millennium. The main method is the special gravitational model by Reilly. I compared two extreme assumptions: I analysed the totally isolated and the completely joint relations of the two cities. I tried to define the spatial planning impact of the results.

Lóránt Bali

Main cooperation aspects of Croatian-Hungarian cross-border cooperation – case studies of Barcs és Zala counties

Until the dictates of the Treaty of Trianon, our country and our neighbour to the south was only separated by an administrative border. Between the two World Wars, the transit and the economic co-operation was unimpeded. It was common that the citizens of the neighbouring country owned a significant amount of land across the border. This has changed significantly during state socialism. The hostile relationship in the fifties was followed by the resumption of coopera-

tion in the sixties, which manifested primarily in agriculture and trade. The civil war after the system change stopped the preferred tendencies for a short period of time, and it happened only after the turn of the Millennium, with our approximation to the EU, then with the Hungarian accession that the cooperation gained new momentum. In the paper, two case studies are presented; one about Barcs and one about the Croatian-Hungarian-Slovenian triple border in order to introduce the features of the borderlines and their future development opportunities, which will require the accession of Croatia to the EU and to the Schengen zone.

Szabolcs Szanyi

“Natural values of Szatmár-Bereg plain” – Plan to establish an international Biosphere Programme

The Szatmár-Bereg plain includes neighbouring territories of three countries, representing a transitional belt between the biogeographical regions of the Carpathians and Pannonian lowland. According to recent floristic and faunistic surveys, it exhibits an outstanding level of biotic and landscape diversity. Its scientifically valuable nature-like core areas should be protected together with the conservation of the surrounding traditional mosaic landscape matrix. The planned habitat conservation network can be optimally implemented in frames of a Biosphere Reserve. The potential core areas together with their buffer zones are listed in both Hungarian and Ukrainian sides of the Szatmár-Bereg plain.

Dóra Egervári

Information flow without borders – Chance and possibility to access information and documents in Baranya and Slavonia

In my study, I make suggestions about how the basic rights of minorities can be enforced in this area. I also touch upon the possibilities of the internet and the digital and virtual libraries and the chances of the Bibliobus in Pécs in the future.

Ferenc Szilágyi

Strategic re-evaluation and potential future status of Érmellék, a border small region

Érmellék is one of the most characteristic Hungarian regions beyond the Hungarian border. From a geostrategical point of view, it has become a border region since the Peace of Trianon, and its geographical position was disadvantageous for the people living here. Due to the integration processes in the future, it will be possible to reduce the isolation of this region and to reorganize the relationship with the neighbouring Hungarian regions and with the former centre of gravitation: Debrecen. Specific processes like this can help the integration of the states of the European Union.

András Ricz

The effects of cross-border programmes on the regional development of Vojvodina – further development potential of spatial cooperation based on them

The opportunities for allocating EU resources as development funds in Serbia, and especially in Vojvodina have become available since about 2005. So far these have been opportunities that enabled realisation of programs and projects with cross-border effects in neighbouring countries. The term of border is defined and the effects of previous cross-border programs are examined in the study. Based on them, it can be ascertained that Serbia and especially Vojvodina are still not properly prepared for utilising development funds from the European Union.

From the analysis of the projects, it is highlighted that realised cross-border programs are mostly from the soft fields – human resources, contacts and projects of economic character – while the development of infrastructure is played down. Certain realised projects mainly support the progress of local micro communities, especially emphasising the development of human resources in rural areas.

Tímea Tünde Csetnek

Capacity and institutional development in the Romanian – Hungarian cross-border area

In my research proposal, I recommend to analyze the effect of cross-border projects on institutional capacity building. The target is the creation of a new instrument “the cross border indicator” that can measure the level of institutional capacity building in organizations that participate in cross-border projects. The topic of the research is the impact of PHARE CBC/INTERREG IIIA Programme and the effect of these projects for the institutional development. The role of cross-border cooperation and capacity building is analysed through a study realized in Satu Mare (Romania) and Szabolcs-Szatmar-Bereg (Hungary) and finally with the elaboration of a cross-border index with their components.

The study is structured as follows: in the first part, I provide information about the institutional capacity building. In the second part of the study, the results of the research based on questionnaires and interviews in the two border counties are presented.

Szerzőink figyelmébe !

A szerkesztőség kéri a szerzőket, vegyék figyelembe a formai megjelenésre vonatkozó alábbi szempontokat:

Terjedelem, kiegészítések:

- A „Tanulmány” rovatban maximálisan 35.000, a többi rovatokban maximálisan 18.000 karakter terjedelmű tanulmány közölhető.
- A tanulmány elejére öt soros összefoglalót, valamint 3-5 kulcsszó megnevezését és JEL-kód meghatározást kérünk
- A szöveget fájlban kérjük leadni, lemezen vagy e-mailen. (MS WORD bármelyik változatában lementve.)
- Kb. 10-15 sorban rövid összefoglalót kérünk a tanulmányról angolul, valamint a cikkben szereplő ábrák és táblázatok címét is kérjük angolul.
- Kérjük a szerző adatainak megadását az alábbiak szerint: név, tudományos fokozat, beosztás, munkahely

Szöveg formázása:

- Oldalméret: JIS B5 – 18,2 x 25,7 cm.
- Margók: fent: 2,22, alul: 2,5, balról: 2,5, jobbról: 2 cm; fejléc és lábléc: 1,25 cm.
- Betűtípus és betűméret: Times New Roman 10-es, a jegyzetek 9-es betűmérettel.
- Bekezdések: cím után nincs behúzás, egyébként 0,7 cm, a bekezdések között sorkihagyás nincs.
- Címek: stílusbeállítás nélkül, fő cím és a fejezetek címei vastag, az alfejezetek címei vastag és dőlt betűtípussal.
- Szövegek közötti kiemelések: szimpla dőlt betűtípussal.

Ábrák, táblázatok:

- Terjedelmi okok miatt kérjük, hogy egy tanulmányban legfeljebb 4-5 ábra szerepeljen.
- Az ábrákat (pl.: térképek, diagramok, rajzok, fényképek) és táblázatokat megfelelően formázva a szövegbe építve kérjük elküldeni. A fénymásolással, szkenneléssel készült ábrákat nem tudjuk elfogadni, mert a nyomda számára nem megfelelő a minőségük. Színes ábrák közlésére sincs módunk. Mindenképpen szükséges az ábrák és táblázatok külön számozása (pl.: 1. ábra; 2. ábra; 1. táblázat; 2. táblázat), s hivatkozásuk pontos feltüntetése a szövegközben, zárójelben, döntve: (*1. ábra*) vagy (*1. táblázat*).
- Az ábra címét az ábra alatt, középen elhelyezve, a táblázatok címét a táblázat fölött középre igazítva kérjük elhelyezni. Az ábrák és táblázatok alatt fel kell tüntetni a forrást is. Ha saját készítésű az ábra, akkor a „*Forrás: Saját szerkesztés, ill. Saját számítás.*” megnevezést kell használni.

Irodalmi hivatkozások, jegyzetek:

- Az irodalmi hivatkozásokat minden esetben kérjük feltüntetni, a szerző *vezetéknévét* és a kiadását évét zárójelbe téve. Pl.: (*Conti 1993*). Pontos idézetnél az oldalszám is szükséges. Pl.: (*Conti 1993, 76*) vagy (*Conti 1993, 76-86*). A hivatkozások ne lábjegyzetként, hanem csak a fent leírt formában kerüljenek a szövegbe.
- *Az irodalomjegyzékben csak olyan tételek szerepeljenek, amelyekre a szövegközben hivatkozás található, s minden meghivatkozott irodalmat feltétlenül fel kell tüntetni az irodalomjegyzékben.*
- A jegyzeteket kérjük lábjegyzetben, számozott formában elhelyezni. A jegyzetek a főszöveg kiegészítéseit tartalmazzák, ne legyen bennük pl. ábramagyarázat, hivatkozás.

-
- A szöveg után kérjük beírni az irodalomjegyzéket, a következő alapformákban:
 - *Könyv*: szerző (megjelenés éve) *A mű címe*, a kiadó neve, a kiadás helye.
 - *Folyóirat*: szerző(k) (a megjelenés éve). A cikk címe. *A folyóirat neve* (Az évfolyam sorszáma) a szám sorszáma. pp a cikk kezdő és befejező oldalszáma.
 - *Gyűjteményes kötetben szereplő cikk*: szerző(k) (a megjelenés éve) A cikk címe. In: *A gyűjteményes kötet címe*. (szerk. vagy ed(s): szerkesztő(k) neve) a kiadó neve, a kiadás helye, pp. a hivatkozott írásmű kezdő és befejező oldalszáma.

Példák:

Cronaue, U. (1992): *Kommunale Unternehmen*. Erich Schmidt Verlag, Berlin.

Alchian, A. - Demsetz, II. (1972): Production, information costs and economic organisation. *America Economic Review* (XII.) 2. pp 775-795.

Péteri G. (1991): Az önkormányzatok és oktatási intézményeinek viszonya, finanszírozási kérdések. In: *Önkormányzat és iskola*. (szerk.: Kozma T.) Oktatókutató Intézet, Budapest, pp. 122-154.

Köszönjük !

Szerkesztőség

Szerzőink

<i>Bali Lóránt</i>	PhD, egyetemi tanársegéd (Pannon Egyetem Georgikon Kar, Vállalatökonómiai és Vidékfejlesztési Tanszék)
<i>Csetnek Tímea Tünde</i>	PhD hallgató - Budapesti Corvinus Egyetem Alkalmazott Politikatudományi Doktori Iskola, oktató (BBTE Politikatudományi, Közigazgatási és Kommunikációs Tanszék)
<i>Egervári Dóra</i>	PhD hallgató - Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Irodalomtudományi Doktori Iskola
<i>Jaschitz Máttyás</i>	PHD hallgató - ELTE, terület- és településfejlesztő geográfus, a CESCOI stratégiai tervezője és projektmenedzsere
<i>Kocziszky György:</i>	kandidátus, egyetemi tanár, intézeti igazgató; Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet
<i>Medve-Bálint Gergő</i>	PhD hallgató - Közép-Európa Egyetem
<i>Pénzes János</i>	PhD, terület- és településfejlesztő geográfus, egyetemi adjunktus (Debreceni Egyetem, TTK)
<i>Ricz András</i>	PhD hallgató, gazdasági agrármérnök (Regionális Tudományi Társaság Szabadka)
<i>Sara Svensson</i>	PhD hallgató - Közép-Európa Egyetem, újságíró
<i>Szanyi Szabolcs</i>	PhD hallgató - Debreceni Egyetem, Természettudományi és Technológiai Kar, Evolúciós Állattani és Humánbiológiai Tanszék;
<i>Szilágyi Ferenc</i>	PhD, egyetemi adjunktus Partiumi Keresztény Egyetem
<i>Tagai Gergely</i>	PhD, tudományos segédmunkatárs (MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete, Közép- és Észak-magyarországi Tudományos Osztály, Budapest)